Honoré de Balzac

Honoré de Balzac

Medicul de ţară

CUPRINS:

Cuvânt înainte 2
Locurile şi omul 6
Peste câmpii 73
Napoleon al poporului 134
Spovedania medicului de ţară 182
Elegii 223

Locurile şi omul.

În anul 1829, într-o dimineaţă frumoasă de primăvară, un bărbat de vreo cincizeci de ani străbătea călare drumul de munte care duce spre un târg mare, aşezat nu departe de Grande-Chartreuse7. Acest târg este reşedinţa unui canton foarte populat, mărginit de o vale întinsă. Un pârâu cu albia plină de bolovani – de cele mai multe ori secat, dar pe atunci plin de pe urma dezgheţului – udă această vale, strânsă între două şiruri paralele de munţi pe care, de pretutindeni, îi domină piscurile din Savoia şi din Dauphiné. Deşi peisajele cuprinse între munţii din regiunea Maurienne au un aer familiar cantonul pe care-l străbătea necunoscutul arată privirii noastre varietăţi de teren şi efecte de lumină pe care zadarnic le-am căuta prin alte regiuni. Într-un loc, valea, care se deschide dintr-o dată, ne înfăţişează covorul neregulat al unei vegetaţii pe care neîntrerupta umezeală datorată munţilor o menţin veşnic fragedă şi plăcută ochiului în orice anotimp. Altundeva, un ferăstrău mecanic îşi desfăşoară modestele-i clădiri pitoresc aşezate, grămezile de buşteni de brad descojit şi apa care, luată de pârâu şi îndrumată către lungi uluce făcute din

trunchiuri adânc săpate, se scurge, prin nişte despicături, în mulţime de şipote. Ici-colea, colibe împrejmuite de livezi în floare îţi aduc în minte ideile pe care ni le inspiră mizeria truditoare. Mai departe, case cu acoperişuri roşii de plăci netede şi rotunde ca nişte solzi de peşte, vestesc bunăstarea, rod al muncii necurmate. În sfârşit, deasupra fiecărei uşi zăreşti agăţat coşul în care se usucă brânza. Pretutindeni, curţi şi îngrădituri înveselite de viţa care, ca în Italia, se caţără pe puiandri de ulm cu frunza cărora se hrănesc vitele. Printr-un capriciu al naturii, pe-alocuri dealurile se apropie atât de mult unele de altele încât nu vezi nici ateliere, nici ogoare, nici colibe. Despărţite doar de torentul care curge în cascade, cei doi pereţi abrupţi de granit se ridică, încărcaţi de brazi cu cetina întunecată şi de fagi înalţi de cinci sute de picioare. Falnici, straniu coloraţi de petice de muşchi, cu frunzişul în fel şi chip, aceşti copaci alcătuiesc magnifice colonade mărginite dedesubtul şi deasupra drumeagului de informe garduri de coacăz, de călin, merişor şi păducel. Mireasma tare a acestor arbuşti amestecă parfumul sălbatic al muntelui cu aroma pătrunzătoare a lăstarilor de zad, de plop şi de răşinoase. Zdrenţe de nori alunecau printre stânci, când acoperind, când lăsând la vedere creste vinete, uneori la fel de vaporoase ca şi norii a căror vată moale o destrămau. În toată clipa, altele erau şi înfăţişarea locurilor, şi lumina cerului; neîncetat se schimba culoarea munţilor, nuanţa povârnişurilor, forma văilor; privelişti multiplicate pe care neaşteptate contraste – fie o rază de soare printre trunchiuri de copaci, fie un luminiş natural sau vreun grohotiş – le făceau minunate la vedere, în mijlocul tăcerii, în anotimpul când totul e în floare, când soarele încălzeşte un cer fără pată. Pe scurt, ne aflam într-un loc încântător, ne aflam în Franţa!

Călătorul – un bărbat înalt – era îmbrăcat din creştet până-n tălpi în haine de pânză albastră, periate cu aceeaşi grijă cu care-şi ţesăla, în fiece dimineaţă, calul cu păr lucios pe

care se ţinea drept şi ţeapăn ca un bătrân ofiţer de cavalerie. Chiar dacă nici cravata sa neagră şi mănuşile din piele de căprioară, chiar dacă nici pistoalele care-i umflau taşca de la oblânc, nici genţile bine prinse de crupa calului nu ne-ar fi lămurit îndeajuns că avem a face cu un militar, apoi faţa sa oacheşă, ciupită de vărsat dar cu trăsături regulate şi plină de o aparentă nepăsare, gesturile sale hotărâte, privirea sigură, ţinuta capului, toate arătau acele deprinderi marţiale de care ostaşul nu se poate niciodată descotorosi, chiar după ce reintră în viaţa civilă. Oricare altul s-ar fi extaziat în faţa frumuseţilor naturii alpine, atât de îmbietoare în acele locuri unde ea se uneşte cu marile bazine ale Franţei; ofiţerul nostru însă – care, fără îndoiala străbătuse ţările în care războaiele napoleoniene târâseră armata franceză – gusta frumuseţea locurilor fără a părea mirat de marea lor varietate. Admiraţia este o senzaţie pe care Napoleon se pare că a ucis-o în sufletul ostaşilor săi: iată de ce un obraz liniştit este semnul sigur după care observatorul îi poate recunoaşte pe cei care odinioară s-au înregimentat sub stema efemeră dar nepieritoare a marelui împărat.

În adevăr, omul nostru era unul dintre acei militari, astăzi destul de puţini la număr pe care glontele îi ocolise, deşi au scormonit toate câmpurile de luptă pe unde Napoleon şi-a condus oştirile. Viaţa lui nu avea nimic deosebit. Luptase bine, ca un destoinic soldat de rând, făcându-şi datoria zi şi noapte, mai departe sau mai aproape de comandant, trăgând sabia numai când trebuia şi niciodată zadarnic. La butonieră purta rozeta ofiţerilor Legiunii de onoare: după bătălia de la Moscova, glasul unanim al camarazilor săi de regiment îl desemnase drept cel mai vrednic să o primească în acea zi mare. Făcea parte din rândurile celor puţini, reci în aparenţă, sfioşi, veşnic împăcaţi cu ei înşişi, a căror conştiinţă se simte umilită numai la gândul că ar trebui să ceară ceva, indiferent ce, încât îşi dobândise tresele numai în virtutea greoaielor legi ale vechimii în grad.

Înaintat în anul 1802 sublocotenent, în 1829, deşi îi încărunţise mustaţa, abia ajunsese la gradul de şef de escadron; dar viaţa lui era atât de curată încât nici un ostaş, nici chiar generalul, nu i se adresa fără a încerca un sentiment de respect involuntar, superioritate de netăgăduit pe care, poate, mai-marii săi nu i-o iertau. În schimb, toţi soldaţii de rând nutreau pentru el un sentiment asemănător aceluia pe care-l au copiii pentru o mamă iubitoare; căci cu ei ştia să fie şi îngăduitor, şi aspru. Fusese şi el, cândva, soldat, cunoştea tristele bucurii şi veselele neplăceri, abaterile care se iertau sau se pedepseau, ale soldaţilor, pe care-i numea copiii săi, şi cărora bucuros le îngăduia, în timpul campaniilor, să ia alimente sau furaje de la locuitori.

Cât despre povestea vieţii sale – era îngropată în cea mai adâncă tăcere. Ca mai toţi ofiţerii din vremea aceea, văzuse lumea mai mult prin fumul bătăliilor sau în clipele de pace, atât de rare în toiul campaniilor europene pe care le comandase împăratul. Se gândise oare vreodată să se căsătorească? Iată o întrebare fără răspuns. Nimeni nu se îndoia că maiorul Genestas avusese bune prilejuri în popasurile sale dintr-un oraş în altul, dintr-o ţară în alta, luând parte la serbări date de regimentul său sau de alte regimente; cu toate astea, nu se ştia nimic sigur. Fără a fi ipocrit, fără a pregeta la o petrecere, fără a nesocoti obiceiurile ostăşeşti, tăcea sau răspundea râzând când cineva încerca să-l descoase. La întrebarea: „Dar dumneavoastră, domnule maior?” pe care i-o adresa un ofiţer, la un pahar, răspundea:

— Să bem, domnilor!

Cavaler fără frică şi fără prihană – dar şi fără măreţie!

— Domnul Pierre-Joseph Genestas nu avea aşadar nimic poetic, nimic romanesc, era mai degrabă vulgar, înfăţişarea lui era ca de om înstărit. Deşi n-avea altă avere decât solda şi nici alt viitor decât pensia, totuşi, aidoma acelor bătrâni oameni de afaceri pe care experienţele nefericite i-au făcut

încăpăţânaţi, şeful de escadron avea întotdeauna economisită o sumă egală cu solda pe doi ani – şi de care nu se atingea niciodată. Jocul de cărţi nu-i prea plăcea, încât atunci când, în societate, se căuta un jucător de rezervă sau un pot suplimentar la o partidă de écarté, se făcea că nu aude. Dar, dacă nu-şi îngăduia nimic extraordinar, apoi nici nu nesocotea cele de cuviinţă. Uniformele sale durau mai mult decât ale celorlalţi ofiţeri din regiment, datorită grijii pe care o inspiră sărăcia şi care, la el, devenise o deprindere maşinală. Ar fi putut părea avar, de n-ar fi fost admirabilul său dezinteres şi frăţeasca grabă cu care băga mâna în buzunar ca să ajute pe vreun nesocotit, ruinat de jocul de cărţi sau de cine ştie de altă nebunie. Părea că, pe vremuri, pierduse sume mari la cărţi, atât era de delicat când ajuta pe alţii; nu-şi acorda dreptul de a-şi controla debitorii şi nu le amintea niciodată de creanţe.

Copil de trupă, singur pe lume, armata era patria lui, iar regimentul familia. Iată de ce nici nu prea se întrebau oamenii de ce e atât de strângător, atribuindu-se respectabilul său spirit de economie dorinţei fireşti de a-şi mări bunăstarea bătrâneţelor. În ajunul înaintării sale la gradul de locotenent-colonel de cavalerie, toată lumea era convinsă că nu are altă ambiţie decât să se retragă undeva, la ţară, dimpreună cu pensia şi cu tresele sale tio colonel. După orele de instrucţie, dacă se întâmpla ca ofiţerii tineri să vorbească de Genestas, îl categoriseau în rândul celor ce termină liceul ca premianţi şi care trec prin viaţă punctuali, corecţi, fără patimi, utili şi nesăraţi ca pâinea albă; oamenii serioşi însă îl judecau cu totul altfel. Deseori observai la el o privire, deseori îi scăpa o expresie plină de tâlc, cum e vorba omului singuratic, şi care, fără voie, îi trădau furtuna din suflet.

Celui ce o studia, fruntea lui liniştită îi dezvăluia puterea de a-şi înfrâna pasiunile şi de a le închide în adâncul inimii sale, putere anevoie dobândită prin învăţul cu primejdiile şi nenorocirile neprevăzute ale războiului. Într-o zi, fiul unui

pair8 al Franţei, nou venit la regiment, spusese despre Genestas că ar fi fost cel mai integru dintre preoţi sau cel mai cinstit dintre băcani.

— S-ar mai putea adăuga: cel mai puţin slugarnic dintre oamenii de la curte! Răspunse Genestas tânărului încrezut, care nu-şi dăduse seama că superiorul său îi auzise vorbele.

Cei de faţă izbucniră în râs: tatăl locotenentului linguşise toate guvernele, fusese un om maleabil, deprins să se pună bine cu toate revoluţiile, iar fiul era leit tătâne-său. În armata franceză se puteau întâlni şi asemenea firi: realmente mari la nevoie, redevenind simpli după primejdie, negândindu-se la glorie, netemători de moarte; aceştia sunt, poate, mult mai numeroşi decât s-ar crede, ţinând seama de neajunsurile firii noastre. Cu toate astea, ne-am înşela amarnic dacă am gândi că Genestas era om fără cusur. Bănuitor, supus unor violente accese de mânie, ironic în discuţii şi vrând cu tot dinadinsul să aibă dreptate când nu avea, era plin de prejudecăţi naţionale. Din viaţa sa de ostaş se alesese cu patima vinului bun. Dacă se ridica de la o masă dată cu toată eticheta gradului său, părea serios, meditativ şi atunci nu voia să-şi împărtăşească nimănui gândurile. În sfârşit, cunoştea destul de bine moravurile lumii şi regulile politeţei pe care le respecta ca pe un consemn, cu toată rigiditatea militară; dacă avea bun-simţ, şi experienţă, dacă stăpânea tainele tacticii, ale instrucţiei, teoria scrimei călare şi subtilităţile ştiinţei veterinare, apoi studiile şi le neglijase ca nimeni altul. Ştia, dar vag de tot, că Cezar fusese un consul sau un împărat roman; Alexandru era un grec sau un macedonean; fără a sta mult la gânduri, îţi atribuia cine ştie ce origine sau calitate. De aceea, când, în convorbiri, venea vorba de ştiinţă sau de istorie, devenea grav, mărginindu-se să participe dând din cap în semn de aprobare, ca un om învăţat care ajunsese la pironism9.

Când Napoleon, la 13 mai 1809, scrisese, la Schönbrunn, în comunicatul adresat armatelor sale, care cuceriseră Viena, că principii Austriei îşi gâtuiseră copiii cu propriile

lor mâini, precum Medeea, Genestas, care tocmai fusese înaintat căpitan, nu voise să-şi compromită demnitatea gradului întrebând cine a fost Medeea. Avea încredere în geniul lui Napoleon, sigur fiind că împăratul nu putea să comunice decât lucruri oficiale urmatelor sale şi casei de Austria; gândi aşadar că Medeea era o arhiducesă cu o purtare îndoielnică. Cu toate astea, fiindcă chestiunea putea avea vreo legătură cu arta militară, Medeea din comunicat începu a-l nelinişti până când, într-o zi, domnişoara Raucourt reapăru în Medeea. După ce citi afişul, căpitanul avu grijă să se ducă, într-o seară la Theâtre-Franţais ca s-o vadă pe vestita artistă în acest rol mitologic, despre care se informă prin vecini. Când stai să te gândeşti, un om care, ca soldat de rând, avusese energia să înveţe cititul, scrisul şi socotitul, era firesc să înţeleagă că, având gradul de căpitan, trebuia să se cultive. Şi aşa, din clipa aceea, începu a citi cu râvnă romanele şi cărţile noi, de unde s-a ales cu un fel de semicultură de care se folosea cu destulă îndemânare. Recunoscător fată de învăţătorii săi, mergea până la a lua apărarea lui Pigault-Lebrun10, susţinând că e instructiv şi adeseori profund.

Acest ofiţer – care devenise atât de prudent încât nu făcea nici un demers inutil – părăsise oraşul Grenoble şi se îndrepta spre mănăstirea Grande-Chartreuse, după ce, în ajun, obţinuse de la colonelul său o permisie de o săptămână.

Îşi făcuse socoteala că drumul nu va fi lung; dar, derutat la fiecare leghe de spusele mincinoase ale ţăranilor cărora le cerea lămuriri, gândi că e mai cuminte să nu-şi continue călătoria fără a îmbuca ceva. Şi deşi nu putea nădăjdui să întâlnească o femeie la casa ei – când toată lumea era la câmp – se opri în faţa unor bordeie grămădite în jurul unui teren comun, un fel de piaţă destul de diformă, în bătaia tuturor viiturilor.

Pământul acestei curţi familiale era bătucit şi bine măturat, dar din loc în loc se zăreau gropi pentru gunoaie.

Trandafiri, iederă, buruieni creşteau de-a lungul pereţilor crăpaţi. La intrarea în bătătură se afla un coacăz neîngrijit, pe ramurile căruia se zvântau nişte zdrenţe. Primul locuitor pe care-l întâlni Genestas fu un purcel tolănit pe o mână de paie, care, auzind tropotul calului, grohăi şi-şi ridică râtul speriind o pisică neagră. O ţărancă tânără, care ducea pe creştet o legătură de buruieni, apăru dintr-o dată, urmată la oarecare depărtare de patru plozi – în zdrenţe dar vioi, gălăgioşi, cu priviri neastâmpărate, frumuşei, cu feţele oacheşe, nişte adevăraţi diavoli care semănau cu îngerii. Soarele râdea şi dădea un fel de puritate aerului, bordeielor, gunoaielor, cetei de copii ciufuliţi.

Ostaşul întrebă dacă i se putea face rost de o cană de lapte. În loc de răspuns, fata scoase un strigăt sălbatic. Îndată, în pragul unei colibe apăru o bătrână, iar ţăranca cea tânără intră într-un staul după ce făcu semn cu capul către bătrâna spre care Genestas se îndreptă, având grijă să-şi ţină bine calul în frâu ca să nu dea peste copiii care începuseră să se împiedice printre picioarele lui. Ceru din nou, dar femeia îl refuză tăios. Spunea că nu vrea să strice smântâna din oalele de lapte puse deoparte pentru a face unt. La această obiecţiune, ofiţerul răspunse promiţând că va plăti paguba cu vârf şi îndesat; îşi priponi calul de stâlpul porţii şi intră în bordei. Cei patru copii, care erau ai acestei femei, păreau toţi a avea aceeaşi vârstă; lucru ciudat, care atrase atenţia maiorului. Bătrâna mai avea un al cincilea, agăţat de fusta ei şi care, slăbănog, palid bolnăvicios precum era, ar fi avut nevoie, fără îndoială, de cea mai mare îngrijire; de aceea şi era cel mai iubit, prâslea.

Genestas se aşează la gura unei vetre înalte, fără foc, deasupra căreia se vedea o Fecioară de ghips vopsit ţinând în braţe pruncul divin. Minunat simbol! Pe jos, pământ gol, bătătorit în mod primitiv, care, cu vremea se desfundase şi care, deşi curat, avea, în mare, neregularităţile unei coji de portocală. Deasupra vetrei stăteau agăţate o căldăruşă plină de sare, o tigaie, un căzănel. Partea din fund a

încăperii era ocupată de un pat înalt, ornat cu danteluri neregulate. Afară de aceasta, din loc în loc, scăunele cu trei picioare făcute din beţe înfipte într-o simplă scândură de fag, o covată pentru păstrarea pâinii, un căuş mare de lemn pentru scosul apei, un şiştar şi mai multe oale de lapte, pe covată o vârtelniţă, câteva lese pentru brânză, pereţi negri, o uşă mâncată de cari, cu un geam cu gratii – iată toată găteala şi tot mobilierul acestei sărmane locuinţe.

Acum, să vedeţi la ce scenă a asistat ofiţerul, care se distra lovind solul cu cravaşa fără să aibă habar că asistă la o dramă. După ce bătrâna, însoţită de prâslea al ei cel chelbos, a dispărut pe uşa care dădea în odaia unde se făcea brânza, cei patru plozi, după ce s-au holbat îndeajuns la ofiţer, au început să ia la goană purcelul. Animalul, cu care de obicei se jucau, apăruse în prag; ţâncii au tăbărât pe el cu atâta vrăjmăşie şi l-au lovit într-un mod atât de caracteristic încât acesta a luat-o repede la sănătoasa. O dată inamicul gonit, copiii au luat cu asalt uşa, a cărei clanţă, cedând sub greutatea lor, scăpă din lăcaşul în care fusese montată; apoi au dat buzna într-un fel de cămară unde maiorul, pe care scena îl amuza, i-a văzut înfulecând care mai de care la prune uscate. Bătrâna cu faţa ca pergamentul şi îmbrăcată în zdrenţe soioase se întoarse în chiar clipa aceasta cu o oală de lapte pentru oaspetele ei.

— A, ce diavoli! Spuse.

Se apropie de copii, îi luă pe rând de braţ şi-i împinse în odaie, dar fără să le ia prunele, apoi închise cu grijă uşa cămării sale cu provizii.

— Astâmpăraţi-vă, copilaşi, hai, fiţi cuminţi. Dacă i-aş lăsa de capul lor, mi-ar mânca toate prunele, nebunii! Spuse ea către Genestas.

Apoi se aşeză pe un scăunel, îl luă pe chelbos între genunchi şi începu a-l dărăci şi a-i spăla capul cu o îndemânare de femeie şi cu atenţii de mamă. Cei patru hoţomani rămăseseră, unii în picioare, ceilalţi rezemaţi de pat sau de covată, toţi mucoşi şi murdari, dar altminteri

sănătoşi, înghiţind pe nerăsuflate la prune, holbându-se pe tăcute la străin, cu aerul lor viclean şi bănuitor.

— Sunt ai tăi copiii? O întrebă ostaşul pe bătrâna.

— Mă iertaţi, domnule, copiii sunt de la azil; mă plăteşte trei franci pe lună şi o livră de săpun pentru fiecare.

— Dar bine, femeie, cred că te costă de două ori pe-atât.

— Chiar aşa spunea şi domnul Benassis; da' ăsta-i preţul pe care îl iau şi alte femei, aşa că n-am încotro. Nu-i e dat oricui să aibă copii! Trebuie să te războieşti pentru ei. Laptele l-am da şi fără bani, că doar nu ne costă nimic. De altminteri, domnule, trei franci nu-s de lepădat. Iată, cincisprezece franci ca picaţi din cer, nemaipunând la socoteală cele cinci livre de săpun. Prin părţile noastre, cât ar trebui să mă spetesc pentru cincizeci de centime pe zi!

— Va să zică ai pământ, nu? Întrebă maiorul.

— Nu, domnule. Aveam pe vremea când mai trăia omul meu; dar de când s-a prăpădit am avut atâtea necazuri încât am fost nevoită să-l vând.

— Atunci, reluă Genestas, cum te descurci peste an fără să te îndatorezi, cu meseria pe care o faci – de a hrăni, a spăla şi a creşte copii pentru zece centime pe zi?

— Vai, domnule, răspunse bătrâna în timp ce continua să-l pieptene pe micul chelbos, dar niciodată n-apucăm ultima zi a anului fără datorii. Ce să-i faci, dacă aşa vrea Dumnezeu! Am două văcuţe. Când vine vremea secerii, eu şi fie-mea adunăm spicele rămase pe lan; iarna, colindăm pădurea după vreascuri; serile, toarcem. A! Ferească Dumnezeu de o iarnă ca aceea de anul trecut. Sunt datoare morarului şaptezeci şi cinci de franci pentru făină. Noroc că morarul e omul domnului Benassis. Domnul Benassis ţine cu noi, cei săraci! Nici nu cere nici un ban nimănui, mai ales de la noi, ăştia. Şi-apoi, văcuţa noastră are viţel, aşa că o s-o scoatem la capăt.

Cei patru orfani, care nu aveau altă ocrotire pe lume decât dragostea acestei ţărănci bătrâne, îşi terminaseră prunele. Acum, folosindu-se de atenţia cu care mama lor îl privea pe

ofiţerul cu care intrase în vorbă, s-au adunat din nou în coloană strânsă pentru a mai forţa o dată uşa care-i despărţea de atrăgătoarea lor grămadă de prune. Şi au pornit, nu aşa cum soldaţii francezi înaintează la asalt, ci tăcuţi ca nişte germani, mânaţi de o lăcomie naivă şi brutală.

— A! Diavolilor! Astâmpăraţi-vă o dată!

Bătrâna se ridică, puse mâna pe cel mai arătos dintre cei patru, îi trase o palmă uşoară la spate şi-l dădu afară; copilul nu plânse, iar ceilalţi rămaseră năuci.

— Vă dau de furcă, ăştia.

— O, nu, domnule, atâta că le plac prunele, dragii de ei. Dacă i-aş lăsa de capul lor, ar mânca până s-ar îmbolnăvi.

— Îi iubeşti?

La întrebarea asta, bătrâna îşi înălţă capul, îl privi pe ostaş cu un aer blând şi mucalit şi răspunse:

— Dacă-i iubesc! Am mai avut trei copii, pe care însă i-am înapoiat părinţilor lor; eu nu-i ţin decât până la şase ani.

— Şi al tău unde-i?

— L-am pierdut.

— Dar ce vârstă ai? Întrebă Genestas, ca să şteargă impresia întrebării precedente.

— Treizeci şi opt de ani, domnule. De Sfântu loan se vor împlini doi ani de când mi s-a prăpădit omul.

Spunea acestea în timp ce-l îmbrăca pe micuţul bolnăvicios, care părea a-i mulţumi cu o privire stinsă şi iubitoare.

„Ce viaţă plină de uitare-de-sine şi de muncă!” gândi cavaleristul.

Sub acel acoperiş, care te ducea cu gândul la ieslea în care s-a născut Mântuitorul, se împlineau cu voie-bună şi cu smerenie grelele îndatoriri ale maternităţii. Suflete îngropate în cea mai adâncă uitare! Bogăţie şi sărăcie! Mai bine ca oricine, soldaţii ştiu să preţuiască măreţia sublimului în saboţi, a Evangheliei în zdrenţe. Alţii posedă Scriptura, textul ornat cu viniete şi miniaturi, brodat, legat

în moar, în mătase grea, în satin; dar aici se află, fără îndoială, spiritul Scripturii. Ţi-ar fi fost cu neputinţă să nu desluşeşti o intenţie a Cerului văzând-o pe acea femeie care se făcuse mamă precum Isus Cristos se făcuse om, care aduna spice, suferea, se îndatora pentru nişte copii părăsiţi şi care se înşela în socoteli şi nu voia să înţeleagă că se ruinează pentru a fi mamă. După înfăţişarea ei, trebuia să recunoşti că există o anumită legătură între oamenii buni de pe lumea asta şi inteligenţa divină; iată de ce maiorul Genestas o privea clătinând din cap.

— Este bun medic domnul Benassis? Întrebă el într-un târziu.

— Nu ştiu, domnule dragă, atâta ştiu că pe săraci îi îngrijeşte fără plată.

— Se pare, spuse maiorul mai mult către sine, că omul ăsta e un om adevărat.

— O, da, domnule, om de nădejde! Pe la noi toată lumea se roagă pentru el, serile şi dimineţile!

— Ţine, mătuşică, spuse ostaşul întinzându-i câţiva bănuţi. Iar acesta-i pentru copii, continuă, adăugind un scud.

— Departe-i locuinţa domnului Benassis? Întrebă el după ce încalecă.

— O, nu, dragă domnule, cel mult o leghe.

Maiorul plecă, încredinţat că mai avea de străbătut vreo două leghe. Cu toate astea, curând zări, dincolo de un pâlc de copaci, primele case, apoi, mai departe, târgul adunat în jurul unei clopotniţe conice, ale cărei olane erau fixate de marginea acoperişului cu lame de tinichea ce străluceau în soare. Acest tip de acoperiş, cu un aspect atât de original, vesteşte apropierea Savoiei, unde poate fi întâlnit în mod obişnuit. În acel loc, valea e largă. Mai multe case, plăcut aşezate pe câmpul nu prea întins sau de-a lungul pârâului, dau viaţă acestei regiuni îngrijite, ferecate împrejur de munţi şi, aparent, fără nici o ieşire. Nu departe de târgul acesta, aşezat la jumătatea dealului, către miazăzi, Genestas îşi opri calul pe o alee de ulmi, în dreptul unei

cete de copii pe care-i întrebă de casa domnului Benassis. Mai întâi, copiii se holbară unii la alţii, apoi îl măsurară din ochi pe străin cu acel aer cu care observă tot ceea ce se înfăţişează pentru prima dată privirilor lor, curiozităţi, gânduri. Până la urmă, cel mai îndrăzneţ, cel mai isteţ din toată ceata, un ţânc cu ochii jucăuşi, cu picioarele goale şi pline de noroi, repetă, aşa curo fac toţi copiii:

— Casa domnului Benassis, domnule?

Apoi adăugă:

— Vă conduc eu.

Şi păşi înaintea calului, atât ca să se grozăvească însoţind un străin cât şi dintr-o bunăvoinţă copilărească sau, poate, pentru a răspunde nevoii de mişcare, atât de poruncitoare pentru mintea şi trupul celor de vârsta lui. Ofiţerul străbătu, cât era de lungă, strada mare a târgului, stradă aşternută cu piatră de râu, plină de cotituri, mărginită de case construite după gustul proprietarilor. Într-un loc, pereţii unui cuptor înaintau către mijlocul străzii; în altă parte, profilul proeminent al unei case împiedica circulaţia trecătorilor.

— Mai departe, un pârâiaş care cobora din munte îşi săpase matcă de-a curmezişul drumului. Genestas zări mai multe acoperişuri de şindrilă neagră, altele, mai numeroase, de paie, câteva olane, şapte sau opt de ardezie; erau, fără îndoială, casele preotului, judecătorului de pace şi ale burghezilor de prin partea locului. Satul era neîngrijit, aşezat parcă la capătul lumii, un sat care nu ducea nicăieri şi nu ţinea de nimic; locuitorii lui păreau că alcătuiesc o singură familie în afara mişcării obşteşti de care nu se legau decât prin preceptor sau prin oarecari imperceptibile ramificaţii. Genestas mai înainta câţiva paşi şi zări, pe înaltul muntelui, o şosea largă, care domina satul. Fără îndoială, erau două târguri: unul vechi, celălalt nou. În adevăr, trecând printr-un loc unde vederea se deschidea, maiorul îşi lăsă calul la pas şi putu lesne să cerceteze nişte case solid clădite, ale căror acoperişuri mai înveseleau satul

străvechi. Din aceste locuinţe arătoase, încununate cu o alee de copaci tineri, auzi cântecele pe care obişnuiesc să le îngâne meseriaşii în timpul lucrului, zvonul unor ateliere, hârşâit de pile, zgomot de baroase, zarva confuză a meşteşugarilor. Observă fumul subţire care ieşea din hornurile locuinţelor, şi acela, mai gros, al cuptoarelor rotarului, lăcătuşului, fierarului. În sfârşit, la capătul satului, acolo unde îl conducea însoţitorul său, Genestas zări mai multe ferme împrăştiate, ogoare bine lucrate, plantaţii întreţinute cu pricepere; părea un colţişor din Brie11 ascuns într-o vastă cută a terenului, un colţişor pe care, la prima vedere, nici nu l-ar fi bănuit acolo, între acel târg şi munţii care închideau regiunea.

Curând, copilul se opri.

— Iată poarta casei sale, spuse.

Ofiţerul descălecă şi luă calul de căpăstru, apoi, zicându-şi că orice osteneală merită răsplată, scoase din buzunarul vestei câţiva bănuţi pe care-i întinse copilului; acesta îi luă cu un aer mirat, făcu ochi mari, nu mulţumi şi rămase în aşteptare.

„Prin locurile astea, gândi Genestas, nu prea a pătruns civilizaţia, religia muncii e în floare, iar cerşetoria a încă necunoscută.”

Mai degrabă curios decât interesat, însoţitorul ostaşului se rezemă de un zid scund care împrejmuia curtea casei şi care susţinea, de cele două părţi ale pilaştrilor porţii, un gard de şipci înnegrite. Poarta, plină în partea ei de jos şi cândva vopsită în cenuşiu, se termina cu nişte mici bare galbene în formă de lance. Aceste ornamente, ale căror culori se şterseseră, se îmbinau în semicerc în partea de sus a fiecărui canat, unindu-se şi alcătuind un mare con de brad pe care-l închipuia latura superioară a cadrului, când poarta sta închisă. Portalul, ros de cari, pătat de catifeaua muşchiului, abia se mai ţinea din pricina acţiunii alternative a soarelui şi a ploilor. În umbra unor aloe şi a unor parachernițe crescute ca nişte buruieni, pilaştrii ascundeau

trunchiurile a doi salcâmi inermis12 plantaţi în curte şi ale căror ramuri verzi se înălţau ca nişte pufuri de pudră. Starea porţii trăda nepăsarea stăpânului, lucru ce păru să displacă ofiţerului, care se încruntă ca omul constrâns să renunţe la o iluzie. Suntem dispuşi a-i cântări pe alţii cu propria noastră măsură, încât îi iertăm cu bunăvoinţă pentru cusururile noastre, dar îi osândim cu asprime dacă nu au calităţile noastre. Dacă maiorul dorea ca domnul Benassis să fie un om ordonat şi metodic, apoi, cu siguranţă, poarta locuinţei sale dovedea o deplină nepăsare în ce priveşte gospodăria. Un ostaş îndrăgostit de economia casnică, precum era Genestas, trebuia să ajungă rapid la încheierea că există o legătură între poarta casei şi viaţa şi firea necunoscutului; lucru pe care, cu toată prudenţa sa, nu întârzie să-l facă. Poarta era întredeschisă, altă dovadă de nepăsare! Pe temeiul acestei încrederi ţărăneşti, ostaşul păşi fără a şovăi în curte şi îşi priponi calul de una dintre şipcile gardului; în vreme ce înnoda căpăstrul, un nechezat se auzi dintr-un grajd spre care, fără voie, cal şi călăreţ îşi întoarseră privirile; un argat bătrân dădu în lături uşa grajdului arătându-şi capul acoperit cu o scufie de lână roşie, aşa cum era portul prin părţile acelea, şi care seamănă perfect cu boneta frigiană cu care împopoţonăm noi Libertatea. Fiindcă era loc destul pentru mai mulţi cai, bătrânul – după ce-l întrebă pe Genestas dacă îl caută pe domnul Benassis – îi ceru voie să-i vâre calul în grajd, privind cu o expresie de dragoste şi de admiraţie animalul, care era foarte frumos. Maiorul îşi urmă calul, ca să vadă cum se va simţi. Grajdul era curat, aşternutul de paie era îmbelşugat, iar cei doi cai ai lui Benassis aveau acea înfăţişare fericită după care se pot recunoaşte, între toţi, caii preoţilor. O slujnică ieşise din casă şi părea a aştepta în prag, cu un aer oficial, întrebările străinului pe care, între timp, argatul îl informase că domnul Benassis lipsea de acasă.

— Stăpânul nostru s-a dus până la moară, spuse. Dacă vreţi să-l întâlniţi acolo, luaţi-o pe potecuţa care duce la câmp, moara e la capătul drumului.

Decât să aştepte cine ştie până când întoarcerea lui Benassis, Genestas preferă să vadă locurile, încât o apucă pe drumul spre moară. După ce trecu de linia ondulată pe care marginea târgului o desenează pe clina muntelui, zări valea, moara şi unul dintre cele mai încântătoare peisaje care i-a fost dat să vadă.

Oprindu-se la piciorul muntelui, râul alcătuieşte un mic lac deasupra căruia pinii se înalţă în trepte, iar numeroasele văi se ghicesc prin tonurile diferite ale luminii sau prin puritatea mai mult sau mai puţin vie a crestelor încărcate, toate, de brazi negri. Moara, construită nu de mult la căderea torentului în lac, are farmecul unei case izolate care se ascunde între ape, printre coamele unor arbori acvatici. Pe malul celălalt al râului, la poalele unui munte al cărui vârf, în clipa aceea, era slab luminat de razele roşii ale soarelui ce scăpăta, Genestas întrezări vreo zece-douăsprezece bordeie părăsite, fără ferestre şi fără uşi; acoperişurile lor stricate erau pline de găuri destul de mari, pământul dimprejur alcătuia ogoare îngrijit lucrate şi semănate; grădinile de odinioară, prefăcute în lanuri, erau udate de irigaţii rânduite cu tot atâta meşteşug ca în Limousin13. Fără voie, maiorul se opri şi se uită îndelung la rămăşiţele satului.

De ce oare oamenii privesc cu o atât de adâncă emoţie toate ruinele, chiar cele mai umile? Fără îndoială, în ruini ei văd imaginea nefericirii, a cărei povară o simt în fel şi chip. Cimitirele te duc cu gândul la moarte, un sat părăsit îţi aminteşte truda vieţii; moartea e o nenorocire de prevăzut, durerile vieţii sunt nemărginite. Oare nu nemărginirea e taina marilor melancolii? Ofiţerul, care ajunsese la şoseaua pietruită a morii fără a-şi fi putut explica pricina pentru care satul se risipise, întrebă de domnul Benassis pe un

ucenic de la moară, care sta aşezat, în poarta unei case, pe nişte saci de făină.

— Domnul Benassis a intrat acolo, spuse morarul arătându-i unul dintre bordeiele dărăpănate

— Satul ăsta a ars?

— Spuse maiorul.

— Nu, domnule.

— Atunci de ce arată astfel? Întrebă Genestas.

— A, de ce? Răspunse morarul ridicând din umeri şi întorcându-se în casă; o să vă spună domnul Benassis.

Ofiţerul păşi peste un fel de punte făcută din bolovani mari între care curgea pârâul şi curând ajunse la casa care i se arătase. Acoperişul de paie al acestei locuinţe era încă întreg, acoperit de muşchi, dar fără găuri, iar ferestrele păreau în stare bună. Trecându-i pragul, Genestas observă că în cămin ardea focul, iar alături văzu o femeie, îngenuncheată lângă un bolnav aşezat pe un scaun, şi un bărbat, în picioare, cu faţa întoarsă spre vatră.

Interiorul casei alcătuia o singură încăpere, luminată de un biet ochi de geam garnisit cu o pânză. Pe jos, pământ bătătorit; Un scaun, o masă şi un pat vechi alcătuiau tot mobilierul. Maiorul nu văzuse nicicând sălaş atât de simplu şi de gol, nici măcar în Rusia, unde bordeiele mujicilor sunt ca nişte vizuini. Aici, nici urmă de cele trebuincioase vieţii, nici măcar cele mai simple lucruri pentru a găti mâncarea cea mai obişnuită. Parcă era un coteţ de câine, fără strachină însă. De n-ar fi fost patul, o haină veche într-un cui şi o pereche de saboţi cu paie pe dinăuntru – toată îmbrăcămintea bolnavului – coliba ar fi părut la fel de pustie ca şi celelalte. Femeia care sta în genunchi, o ţărancă foarte bătrână, se străduia să moaie picioarele bolnavului într-un hârdău plin cu o apă cafenie. Desluşind zgomot de paşi – pe care zornăitul pintenilor îl făceau neobişnuit pentru auzul deprins numai cu umbletul monoton al oamenilor de la ţară – bărbatul se întoarse spre Genestas, arătând o mirare pe care se părea că şi bătrâna o împărtăşeşte.

— Nu mai e nevoie, spuse ostaşul, să vă întreb dacă sunteţi domnul Benassis. Sunt un străin, nerăbdător să vă întâlnească, încât mă veţi ierta, domnule, dacă am venit să vă văd pe câmpul dumneavoastră de luptă, în loc să vă aştept la dumneavoastră acasă. Vă rog, nu vă deranjaţi, vedeţi-vă de lucru. După ce veţi sfârşi, vă voi spune scopul vizitei mele.

Genestas se aşeză cum putu pe colţul mesei şi tăcu. Focul răspândea în bordei o lumină mai vie decât soarele, ale cărui raze, oprite de piscurile munţilor, nu ajung niciodată în această parte a văii. La lumina acestui foc care, făcut fiind din câteva cetini de brad răşinos, ardea cu o flacără strălucitoare, ostaşul zări chipul bărbatului pe care o dorinţă ascunsă îl îmboldea să-l caute, să-l cerceteze, să-l cunoască deplin. Domnul Benassis, medicul cantonului, care rămăsese cu braţele la piept, îl asculta cu răceală pe Genestas, îi răspunse la salut şi se întoarse spre bolnav fără a bănui că era obiectul unui examen atât de atent din partea ostaşului.

Benassis era un bărbat potrivit ca statură, dar lat în umeri şi lat în piept. Redingota-i largă, verde, încheiată cu nasturi până la gât, îl împiedică pe ofiţer să vadă detaliile, atât de caracteristice, ale acestui personaj sau ale ţinutei sale.

— Dar umbra şi nemişcarea în care-şi ţinea capul îl ajutară să-i vadă mai bine chipul, în acea clipă puternic luminat de văpaia focului. Omul avea o faţă ca de satir: fruntea uşor arcuită, dar plină de proeminenţe mai mult sau mai puţin semnificative; nasul cârn, despicat cu haz în vârf; pometii ieşiţi. Gura era sinuoasă, buzele groase şi roşii. Bărbia brusc ridicată. Ochii cafenii şi însufleţiţi de o privire vioaie – căreia tonul sidefat al albului îi dădea o mare strălucire – exprimau vechi pasiuni înfrânate. Părul, odinioară negru, acum cărunt, brazdele adânci de pe obraji şi sprâncenele groase şi albe, nasul borcănat şi cu vinişoare, tenul galben cu pete roşii, toate arătau vârsta de cincizeci de ani şi greaua trudă a meseriei sale. Ofiţerul încercă să-şi facă o

idee despre capacitatea capului; deşi în clipa aceea acoperit cu o şapcă, i se păru a fi ceea ce lumea numeşte un cap pătrat. Deprins, în urma legăturilor pe care le avusese cu tot felul de bărbaţi energici din jurul lui Napoleon, să distingă trăsăturile celor meniţi unor fapte mari, Genestas înţelese că această viaţă neştiută ascunde un mister, şi-şi spuse, în timp ce se uita la extraordinarul chip al lui Benassis: „Prin ce întâmplare o fi rămas medic la ţară?”

După ce studie cu atenţie această fizionomie care, cu toate analogiile pe care le-ar fi putut avea cu alte chipuri omeneşti, trăda o existenţă secretă în dezacord cu aparenta sa vulgaritate, Genestas împărtăşi atenţia pe care medicul o acorda bolnavului – şi la vederea acestui bolnav, gândurile sale se îndreptară în cu totul altă direcţie.

În ciuda nenumăratelor scene la care fusese martor în viaţa sa de ostaş, bătrânul cavalerist tresări de o uimire amestecată cu oroare zărind o faţă omenească pe care niciodată vreun gând n-o luminase, o faţă vânătă pe care suferinţa se întipărise, naivă şi tăcută, ca pe chipul unui copil care încă n-a deprins vorbirea şi care nu mai poate să plângă; cu un cuvânt, faţa animalică a unui bătrân cretin care trăgea să moară. Cretinul era singura varietate a speţei umane pe care comandantul, de escadron încă nu o văzuse. Văzându-i fruntea – a cărei piele forma o brazdă adâncă şi rotundă – văzând doi ochi ca de peşte fiert, creştetul acoperit cu păr scurt, sfrijit şi nehrănit, faţa abătută şi lipsită de organele simţului, cine n-ar fi simţit, ca Genestas, un sentiment de involuntar dezgust pentru o făptură care nu avea nici graţia unui animal nici darurile unui om, care niciodată nu avusese nici judecată nici instinct şi care niciodată nu auzise nici nu vorbise vreun limbaj oarecare? Văzând această sărmană fiinţă ajunsă la capătul unui drum care nu se putea numi viaţă, ar fi fost greu să regreţi; cu toate astea, bătrâna îl privea cu o înduioşătoare nelinişte şi cu atât de multă dragoste îşi trecea mâinile peste acea parte a picioarelor lui, pe care

apa fierbinte nu o scăldase, încât ai fi zis că era bărbatul ei. Benassis însuşi, după ce-i. Studiase chipul mort şi ochii fără lumină, se apropie de el cu blândeţe, îi luă mâna şi-i pipăi pulsul.

— Baia nu-şi mai arată efectul, spuse clătinând din cap, să-l culcăm.

Şi, luând în braţe mormanul de came, îl culcă în patul de unde fără îndoială că-l ridicase, îl întinse cu luare-aminte, lungindu-i picioarele care începuseră a se răci, îi aşează braţele şi capul cu grija pe care numai o mamă ar putea-o avea pentru copilul ei.

— N-avem ce face, va muri, adăugă Benassis, care rămăsese în picioare, lângă pat.

Bătrâna, cu mâinile în şold, se uita, cu lacrimi în ochi, la muribund. Genestas sta tăcut, neputându-şi da seama de ce moartea unei fiinţe atât de neinteresante îl impresiona atât de mult. Din instinct, împărtăşea mila fără margini pe care aceste nefericite făpturi o inspiră în văile fără soare unde le-a aruncat natura. Acest sentiment – care, la familiile cretinilor, degenerează în superstiţie religioasă – nu-şi are oare originea în cea mai frumoasă dintre virtuţile creştine, caritatea, şi în credinţa cea mai ferm folositoare ordinei sociale, ideea unei răsplăţi viitoare, singura care ne ajută să îndurăm durerile? Speranţa în fericirea viitoare dă imbold părinţilor acestor sărmane fiinţe şi celor din juru-le să acorde fără preget o grijă maternă şi o neîncetată şi sublimă ocrotire unor creaturi fără simţire, care mai întâi nu înţeleg dragostea şi care apoi o uită. Admirabilă religie!

— Ea a împletit ajutorul unei binefaceri oarbe cu o oarbă nefericire. Acolo unde se află cretini, populaţia crede că prezenţa unei făpturi de acest gen aduce noroc familiei. Credinţa asta face plăcută o viaţă care, în mijlocul oraşelor, ar fi osândită la asprimile unei false filantropii şi la disciplina unui ospiciu. Pe valea superioară a râului Isere, unde sunt în număr mare, cretinii trăiesc în aer liber, cu turmele pe care s-au deprins să le păzească. Astfel, se

bucură cel puţin de libertatea şi de respectul la care nefericirea are dreptul.

De câteva clipe, clopotul din sat începuse a dăngăni din când în când, la intervale regulate, pentru a vesti credincioşilor moartea unuia din aceştia. Străbătând văzduhul, acest gând evlavios ajungea, slăbit, la bordeie, unde răspândea o blândă melancolie. Paşi zoriţi răsunară pe drum şi vestiră mulţimea, dar oamenii erau tăcuţi. Apoi cântările bisericeşti izbucniră dintr-o dată, trezind ideile nelămurite care pătrund şi în sufletele cele mai necredincioase, nevoite a ceda mişcătoarelor armonii ale glasului omenesc. Biserica sărea în ajutorul acestei făpturi care nu o cunoştea. Apăru preotul, care păşea cu crucea în mână, precedat de un copil din cor şi urmat de paracliserul care ducea agheasmatarul şi de vreo cincizeci de femei, bătrâni, copii care veniseră, cu toţii ca să-şi unească rugile cu cele ale Bisericii. Medicul şi ostaşul se priviră în tăcere şi se traseră deoparte ca să facă loc mulţimii care îngenunchease în bordei şi pe afară. În timpul mângâietoarei slujbe a morţilor, oficiată pentru o fiinţă care nu păcătuise niciodată, dar de la care lumea creştină îşi lua rămas-bun, feţele cele necioplite erau, cele mai multe, sincer înduioşate. Lacrimi curgeau pe obrajii crăpaţi de razele soarelui şi înnegriţi de truda în aer liber. Sentimentul acesta de înrudire voluntară era cât se poate de simplu. Nu exista om în tot satul care să nu-l fi plâns pe acest nefericit, care să nu-şi fi împărţit cu el dumicatul de pâine; nu aflase el oare un părinte în fiece copil, o mamă până şi în cea mai veselă fetiţă?

— A murit, spuse preotul.

Vorba asta a stârnit mâhnirea cea mai adevărată. S-au aprins lumânări. Mai multe persoane s-au oferit să-şi petreacă noaptea priveghind mortul. Benassis şi ostaşul ieşiră. În poartă, câţiva ţărani îl opriră pe medic ca să-i spună:

— A, domnule primar, dacă nu l-aţi salvat, înseamnă că Dumnezeu a ţinut să-l aibă lângă El.

— Am făcut tot ce mi-a stat în putinţă, dragii mei, răspunse doctorul.

— N-aţi crede, domnule – adăugă el apoi către Genestas, după ce se îndepărtară de satul părăsit al cărui cel din urmă locuitor murise – n-aţi crede câtă mângâiere adevărată găsesc în vorbele acestor ţărani. Acum zece ani era cât pe ce să fiu ucis cu pietre în satul ăsta, acum pustiu, dar pe-atunci locuit de treizeci de familii.

Pe chipul lui Genestas – ca şi în atitudinea sa – se putea lesne citi atât de multă nedumerire şi curiozitate încât medicul continuă a-i istorisi, pe drum, întâmplarea pe care începuse a i-o spune.

— Domnule, când m-am stabilit aici, am găsit în aceste părţi ale cantonului vreo doisprezece cretini, spuse medicul întorcându-se spre a-i arăta ofiţerului casele ruinate. Starea acestui cătun – aşezat într-o vale ferită de vânturi, pe malul unui pârâu a cărui apă provine din zăpada topită, lipsit de binefacerea soarelui care nu încălzeşte decât piscurile munţilor – înlesneşte răspândirea acestei boli cumplite. Legile nu interzic împerecherile între aceşti nenorociţi care, în locurile astea, sunt ocrotiţi de o superstiţie de a cărei influenţă nu aveam habar şi pe care la început am condamnat-o, dar mai apoi am admirat-o. Aşadar, cretinismul s-ar fi răspândit de aici până în vale. Mi se părea că aş aduce un mare serviciu regiunii încercând a opri această contagiune fizică şi intelectuală. Deşi urgentă, binefacerea putea să-l coste viaţa pe cel care ar fi întreprins-o. Pe la noi, ca şi în celelalte sfere ale societăţii, ca să faci binele trebuie să te atingi nu numai de unele interese, ci, lucru mult mai primejdios, de ideile religioase care au degenerat în superstiţie, forma cea mai indestructibilă a ideilor umane. Nu m-am speriat de nimic. Mai întâi, am cerut postul de primar al cantonului şi l-am obţinut; apoi, după ce am obţinut şi aprobarea verbală a

prefectului, am transportat într-o noapte, pe cheltuiala mea, câteva dintre aceste nefericite fiinţe înspre Aiguebelle, în Savoia, unde se mai aflau mulţi cretini şi unde, după câte auzisem, erau bine trataţi. De îndată ce s-a aflat de acest act caritabil, am devenit odios întregii populaţii. Preotul m-a afurisit în biserică. Cu toată osteneala pe care mi-am dat-o de a lămuri capetele cele mai luminate din târg asupra importanţei îndepărtării cretinilor, cu toate consultaţiile gratuite pe care le acordam bolnavilor din partea locului, odată, la marginea unei păduri, m-am pomenit cu un glonte. M-am înfăţişat episcopului din Grenoble şi i-am cerut să-l mute din târg pe preot. Sfinţia-sa a fost atât de bun încât mi-a îngăduit să-mi aleg un preot care să poată sprijini binefacerile mele – şi am avut fericirea a întâlni un om în adevăr divin. Mi-am continuat acţiunea. După ce am lămurit oamenii, am deportat, într-o noapte, alţi şase cretini. La această nouă încercare, mi-au luat apărarea câţiva dintre cei pe care-i îndatorasem precum şi membrii consiliului comunal, nişte avari pe care-i convinsesem arătându-le cât este de costisitoare întreţinerea acestor sărmane fiinţe şi cât de mult ar câştiga târgul – care era lipsit de proprietăţi – dacă ar lua în stăpânire pământul, pe care aceştia îl posedau fără nici un titlu. Cei bogaţi mi s-au alăturat; dar sărăcimea, bătrânele, copiii şi câţiva încăpăţânaţi mi-au rămas ostili. Din nefericire, ultima răpire nu am dus-o până la capăt. Cretinul pe care l-aţi văzut adineaori, pe care nu-l putusem ridica fiindcă lipsise de acasă, s-a pomenit a doua zi singurul din tagma lui în satul unde mai locuiau încă vreo câteva familii, ai căror membri, deşi aproape imbecili, nu sufereau totuşi de cretinism. Vrând să-mi desăvârşesc lucrarea, m-am dus, ziua-n amiaza mare, îmbrăcat civil14, la locuinţa cretinului, ca să-l iau cu mine. Intenţia mea s-a aflat de cum am ieşit din casă, prietenii cretinului mi-au luat-o înainte încât am aflat, în faţa bordeiului său, o adunătură de femei, de copii, de bătrâni care, cu toţii, mi-au urat bun-venit cu o ploaie de înjurături însoţită de o

grindină de pietre. În zarva aceea – în care era cât pe ce să cad victimă adevăratei beţii care cuprinsese mulţimea exaltată de strigătele şi de agitaţia sentimentelor exprimate în comun – m-a salvat cretinul! Sărmana făptură ieşi din bordei, scoase un sunet înăbuşit şi apăru ca o căpetenie supremă a celor fanatici. Când se arătă, strigătele încetară. Mi-a dat în gând să le propun o învoială şi, profitând de liniştea care se făcuse le-am explicat ce doresc. Eram sigur că acei care mă înţelegeau nu vor îndrăzni să-mi ţină partea, date fiind împrejurările; sprijinul lor avea să fie cu totul pasiv; oamenii, superstiţioşi, vor veghea cu mare străşnicie să nu li se răpească ultimul lor idol, încât mi se părea cu neputinţă să mă ating de el. De aceea, le-am făgăduit că-l voi lăsa pe cretin în culcuşul său, cu condiţia însă ca nimeni să nu se apropie de el, ca familiile din acel sat să treacă peste râu şi să se statornicească în târg, în case noi, pe care îmi luam obligaţia să le construiesc, dându-le şi pământ, al cărui preţ comuna avea să mi-l restituie. Vai, domnule, mi-au trebuit şase luni ca să înfrâng îndărătniciile pe care le-a întâmpinat realizarea acestei învoieli, atât de avantajoase totuşi pentru locuitorii satului. Este de neînţeles cât de mult îşi iubesc oamenii de la ţară dărăpănăturile. Oricât de insalubru i-ar fi bordeiul, săteanul ţine la el mai mult decât un bancher la palatul său. De ce? Nu ştiu. Poate că sentimentele sunt cu-atât mai puternice cu cât sunt mai rare. Poate că omul care trăieşte prea puţin prin gândire trăieşte mult prin lucruri, pe care cu-atât mai mult le iubeşte cu cât e mai sărac. Poate că ţăranul e ca prizonierul. Nu-şi iroseşte puterile sufletului, ci şi le concentrează asupra unui singur gând, ajungând astfel la o mare energie a sentimentului. Iertaţi aceste observaţii ale unui om care numai rareori îşi rosteşte gândul. De altminteri, să nu credeţi, domnule, că mi-am pierdut vreodată vremea cu idei găunoase. La noi se cere numai spirit practic şi acţiune. Vai, cu cât bieţii oameni gândesc mai puţin, cu-atât mai anevoie este să-i ajuţi să înţeleagă

adevăratele lor interese. Iată de ce m-am resemnat cu toate mărunţişurile acestei iniţiative. Oamenii îmi spuneau, cu toţii, acelaşi lucru, unul dintre acele lucruri pline de bun-simţ şi la care nu se poate răspunde nimic: „Vai, domnule, dar casele dumneavoastră încă nu s-au construit!” – „Atunci, le răspundeam, făgăduiţi-mi că vă veţi muta în ele când vor fi gata.” Din fericire, domnule, am hotărât cu toţii că târgul nostru este proprietar al muntelui la poalele căruia se află satul, acum risipit. Preţul pădurilor de pe înălţimi ne-a fost de ajuns pentru a achita costul pământurilor şi al caselor făgăduite, care s-au construit. După ce prima familie de îndărătnici s-a mutat în locuinţă nouă, celelalte au urmat-o neîntârziat. Această schimbare a adus oamenilor o bunăstare prea evidentă ca să nu fie preţuită de cei care ţineau în modul cel mai superstiţios la satul lor fără soare – aş zice fără suflet. Încheierea acestei tranzacţii, obţinerea bunurilor comunale, a căror posesiune ni s-a confirmat de către Consiliul de stat, m-a făcut să dobândesc o mare influenţă în canton. Dar, domnule, cu câte griji! Spuse medicul, ridicând o mână pe care, apoi, cu o mişcare cât se poate de grăitoare, o lăsă în jos. Numai eu, unul, ştiu cât am bătut drumul din târg până la prefectură, de unde nimic nu iese, şi de la prefectură la Consiliul de stat, unde nimic nu intră. Până la urmă, continuă el, slavă puterilor lumeşti care au cedat străduinţelor mele, ceea ce nu-i puţin lucru. Dacă aţi şti cât bine poate aduce o semnătură dată cu nepăsare! Domnule, doi ani după ce încercasem nişte nimicuri atât de mari şi le dusesem la bun sfârşit, toate familiile sărace din comuna mea posedau cel puţin două vaci, pe care le trimiteau la păşunat pe munte, unde, fără a mai aştepta aprobarea Consiliului de stat, făcusem irigaţii transversale ca acelea din Elveţia, din Auvergne şi din Limousin. Spre mirarea lor, oamenii din târg au văzut apărând nişte pajişti admirabile şi au obţinut o cantitate mai mare de lapte, datorită calităţii mai bune a păşunilor. Nemăsurate au fost rezultatele acestei victorii.

După exemplul meu, toţi începură a-şi îngriji ogoarele. Holdele, cirezile de vite, toate bucatele pământului. Dădeau rod înmulţit. Din clipa aceea, m-am putut gândi fără teamă să îndrept starea acestui colt de ţară, să-i civilizez locuitorii care până atunci nu mă înţeleseseră. Cum vedeţi, domnule, noi, singuraticii, suntem cât se poate de vorbăreţi: atâta-i trebuie omului, să ne întrebe ceva, că nu mai sfârşim cu răspunsul; când am venit întâia oară în valea asta, am găsit o populaţie de şapte sute de suflete; acum sunt două mii. Datorită întâmplării cu ultimul cretin, am dobândit încrederea tuturor. Arătând neîncetat celor cărora le port de grijă atât blândeţe cât şi fermitate, am devenit omul cel mai influent din regiune. Am făcut tot ce mi-a stat în puteri pentru a fi vrednic de încredere, fără a o cerşi şi fără a arăta că o doresc; atâta doar că m-am străduit să inspir tuturor cel mai adânc respect pentru persoana mea, îndeplinindu-mi cu evlavie toate îndatoririle, chiar cele mai mărunte. După ce am făgăduit să mă îngrijesc de acea fiinţă nefericită pe care aţi văzut-o dându-şi sufletul, am vegheat asupră-i cu mai multă atenţie decât protectorii ei mai vechi. Biata făptură a fost hrănită şi îngrijită ca un copil adoptiv al comunei. Cu vremea, locuitorii au început a înţelege ce serviciu le făcusem fără voia lor. Cu toate astea, nu s-au lepădat deplin de superstiţia cea veche; departe de mine gândul de a-i osândi pentru aceasta, căci de veneraţia pe care ei o arată cretinului m-am servit deseori pentru a-i atrage de partea mea pe cei în stare să-i ajute pe nefericiţi.

— Dar iată că am ajuns, adaogă după o pauză Benassis, zărind acoperişul casei sale.

Medicul nu aştepta nicidecum din partea celui care-l ascultase măcar o vorbă de laudă sau de mulţumire; când îi istorisise această întâmplare din viaţa lui de slujbaş păruse a ceda trebuinţei naive de a se destăinui pe care o simt cei ce trăiesc departe de lume.

— Domnule, îi spuse maiorul, mi-am îngăduit să-mi adăpostesc calul în grajdul dumneavoastră, dar mă veţi

ierta când veţi afla scopul călătoriei mele.
— A, care-i scopul? Întrebă Benassis cu aerul de a se trezi din gânduri şi de a-şi aminti că omul pe care-l însoţea e un străin.
Cu firea lui sinceră şi deschisă, îl întâmpinase pe Genestas ca pe o veche cunoştinţă.
— Domnule, răspunse ostaşul, am auzit vorbindu-se de vindecarea aproape miraculoasă a domnului Gravier de la Grenoble, pe care l-aţi luat în căutare. Am venit cu nădejdea de a mă bucura de aceeaşi îngrijire, deşi nu am aceleaşi drepturi la bunăvoinţa dumneavoastră; cu toate astea, poate că aş merita-o! Sunt un ostaş bătrân şi nişte răni vechi mă supără. Veţi avea nevoie de cel puţin o săptămână ca să mă cercetaţi, căci durerile mă încearcă numai când şi când, aşa că.
— În regulă, domnule, spuse Benassis întrerupându-l, odaia domnului Gravier vă aşteaptă, veniţi cu mine.
Intrară în casă după ce medicul împinse uşa cu o vioiciune pe care Genestas o atribui plăcerii de a avea un pacient în gazdă.
— Jacquotte, strigă Benassis, domnul va lua masa aici.
— O clipă, domnule, se împotrivi ofiţerul, n-ar fi mai bine să ne înţelegem asupra plăţii?
— Plată pentru ce? Întrebă medicul.
— Pentru găzduire. Doar n-o să mă întreţineţi, pe mine şi calul meu, fără a.
— De sunteţi bogat, răspunse Benassis, îmi veţi plăti, nici vorbă; de sunteţi sărac, nu vă cer nimic.
— Nimic, spuse Genestas, mi se pare prea scump. Dar, bogat sau sărac, zece franci pe zi, fără a pune ia socoteală plata tratamentului, v-ar fi pe plac?
— Nimic nu mi-e mai puţin pe plac decât să iau plată pentru plăcerea de a primi un oaspe, reluă medicul încruntându-se. Cât priveşte tratamentul, o să vi-l fac numai dacă-mi veţi plăcea. N-are nimeni bani să-mi cumpere timpul, care aparţine locuitorilor din văile astea. Nu doresc

nici glorie, nici avuţii, nu le cer pacienţilor mei nici să mă laude, nici să-mi poarte recunoştinţă. Banii pe care mi-i veţi da vor lua calea spiţerilor din Grenoble pentru plata doctoriilor neapărat trebuitoare săracilor din canton.

Cine-ar fi auzit vorbele astea, aruncate pe neaşteptate, dară fără amărăciune, şi-ar fi spus în cugetul lui, o dată cu Genestas: „Bună fire are omul ăsta”.

— Domnule, răspunse ostaşul cu stăruinţa lui de totdeauna, vă voi da aşadar zece franci pe zi şi veţi face cu ei ce veţi dori. O dată ce am hotărât astfel, ne vom înţelege mai bine, adăugă el luând mâna medicului şi strângându-i-o cu o cordialitate mişcătoare. Deşi e vorba numai de zece franci, veţi vedea că nu sunt zgârcit.

După această discuţie, în cursul căreia Benassis nu arătă nici cea mai mică dorinţă de a se arăta fie generos, fie filantrop, aşa-zisul bolnav păşi în casa medicului său, unde toate i se înfăţişară potrivit cu poarta cea dărâmată şi cu îmbrăcămintea locatarului. Până şi în cele mai mici lucruri vedeai o deplină nepăsare pentru tot ce nu era de o utilitate primordială. Benassis îl conduse pe Genestas prin bucătărie, drumul cel mai scurt spre odaia unde se servea masa. Dacă bucătăria, afumată ca acelea de pe la hanuri, era totuşi înzestrată cu destule ustensile, apoi acest lux se datora Jacquottei, fosta slujnică a preotului, care vorbea solemn şi trona ca o regină peste gospodăria medicului. Dacă, de-a latul plăcii deasupra căminului, se putea zări strălucind un vas cu jeratic15, probabil că Jacquottei îi plăcea ca, iarna, să se culce într-un aşternut încălzit şi, printr-un efect indirect, încălzea şi patul stăpânului ei, care, după cum spunea slujnica, nu avea grijă de nimic; Benassis o luase pe Jacquotte tocmai pentru ceea ce în ochii altora ar fi trecut drept un cusur de nesuferit; slujnica voia să fie stăpână în casă, iar doctorul chiar aceasta căutase: o femeie care să fie stăpână în casa lui. Jacquotte cumpăra, vindea, muta lucrurile de la locul lor, le aranja, le schimba, făcea ordine şi apoi dezordine după cum o tăia capul; nici o

singură dată stăpânul ei nu-i făcuse vreo observaţie. Şi aşa, Jacquotte administra fără nici un control curtea, grajdul, bucătăria, casa, grădina, pe argat şi pe stăpânul ei. Când voia dânsa, numai atunci se primeneau aşternuturile, se spălau rufele, se umplea cămara cu provizii. Numai ea hotăra când să se cumpere şi când să fie tăiaţi porcii, îl mustra pe grădinar, poruncea să se gătească pentru masa de prânz şi pentru cină, alerga din pivniţă în hambar şi din hambar în pivniţă, schimbând toate rosturile după cum i se năzărea, fără ca cineva să i se împotrivească. Benassis nu-i ceruse decât două lucruri: să-i servească cina la ora şase şi să nu cheltuiască decât o anumită sumă în fiece lună.

O femeie căreia toate i se supun, cântă cât e ziua de lungă; iată de ce Jacquotte râdea, scotea triluri ca o privighetoare, când urca sau cobora scările, fredonând când nu cânta şi cântând când nu fredona. Curată de felul ei, ţinea toată casa în curăţenie. Dacă ar fi avut alte gusturi, domnul Benassis ar fi fost cât se poate de nefericit, spunea ea, căci bietul om era atât de neatent încât puteai să-i serveşti orice în farfurie; de n-ar fi fost ea, deseori nu s-ar fi primenit o săptămână întreagă. Dar Jacquotte se dovedea neobosită când era vorba de rufe curate, din fire îi plăcea să deretice, grijulie ca toate să lucească de curăţenie ca la spiţerie, de cea mai minuţioasă, mai strălucitoare, mai plăcută dintre curăţenii. Inamică a prafului, neîncetat scutura, spăla, deretica. Starea în care se afla poarta ce dădea spre stradă o îndurera mult. De zece ani, la fiecare început de lună smulgea stăpânului ei promisiunea că va repara poarta, că va zugrăvi casa, că o va aranja aşa cum trebuie, dar domnul nu se ţinuse de cuvânt. Drept pentru care, când se plângea de totala nepăsare a lui Benassis, mai niciodată nu uita să rostească următoarea frază solemnă cu care încheia toate laudele pe care le aducea stăpânului ei;

— N-aş putea spune că-i prost, că doar face destule minuni prin părţile noastre; dar uneori e neajutorat, atât de neajutorat că trebuie să-i dai în gură ca la copii!

Jacquotte iubea casa ca şi când ar fi fost a ei. De altfel, după ce o locuise vreme de douăzeci şi doi de ani, poate că avea dreptul să-şi facă iluzii. Statornicindu-se în regiune, Benassis dăduse peste casa asta – care, după decesul preotului, fusese scoasă la vânzare – şi o cumpărase cu toate ale ei, terenul şi acareturile, mobila, văsăria, butoaiele cu vin, orătăniile, ceasornicul cel vechi cu figuri, calul şi slujnica. Jacquotte, ca o adevărată bucătăreasă ce era, avea un piept opulent, veşnic acoperit cu o bluză de indian cafeniu cu buline roşii, încheiată cu şireturi şi strânsă pe trup încât părea că stă să crape la cea dintâi mişcare. Pe cap purta o bonetă rotundă plisată, dedesubtul căreia faţa ei cam palidă şi cu bărbia dublă părea încă şi mai albă. Mică de stat, sprintenă, cu mâinile îndemânatice şi grăsuţe, Jacquotte vorbea tare şi toată vremea. Dacă se întâmpla să tacă o clipă şi să-şi prindă şorţul în brâu, apoi acest gest anunţa că are de gând să-l ia la rost fie pe stăpân, fie pe argat. Dintre toate bucătăresele din regatul Franţei, Jacquotte era, fără îndoială, cea mai fericită. Iar ca fericirea-i să fie atât de deplină pe cât poate fi pe lumea asta, vanitatea ei era neîncetat satisfăcută şi satul o accepta ca pe o autoritate ce-şi avea locul între prefect şi paznicul grădinilor.

Intrând în bucătărie, stăpânul nu zări pe nimeni.

— Pe unde naiba or fi umblând? Spuse.

— Iertaţi, îşi veni el în fire întorcându-se spre Genestas, că vă conduc pe-aici. Intrarea principală e prin grădină, dar nu sunt deloc deprins să primesc lume la mine, încât.

— Jacquotte!

La acest nume, rostit aproape poruncitor, un glas de femeie răspunse din casă. După o clipă, Jacquotte trecu la ofensivă strigându-l la rându-i pe Benassis, care dădu fuga în sufragerie.

— Bine că aţi apărut, domnule! Spuse ea, aşa vă place dumneavoastră. Mereu invitaţi lume la masă fără să-mi spuneţi nimic şi vă închipuiţi că toate pot fi pregătite când

strigaţi „Jacquotte!” Doar nu era să-l primiţi pe domnu' în bucătărie! Nu trebuia să deschid salonul, să aprind focul în sobă? L-am lăsat acolo pe Nicole, care pregăteşte totul. Acum, plimbaţi-vă puţin cu domnu' prin grădină, că o să-i facă plăcere; dacă e iubitor de lucruri frumoase, arătaţi-i plantaţia de carpeni a răposatului; până atunci eu mă voi ocupa de toate, de cină, de odaie şi de salon.

— Bine. Dar, Jacquotte, reluă Benassis, domnul va rămâne la noi. Nu uita să pregăteşti odaia domnului Gravier, să schimbi aşternutul şi să.

— Acum văd că vă îngrijiţi şi de aşternut! Replica Jacquotte. Dacă va petrece noaptea la noi, apoi ştiu eu ce am de făcut. De vreo zece luni dumneavoastră nici n-aţi mai pus piciorul în odaia domnului Gravier. N-am nimic de făcut acolo, străluceşte de curăţenie. Va să zică, domnu' se mută la noi? Adăugă ea pe un ton ceva moi domol.

— Da.

— Pentru multă vreme?

— Nu ştiu, zău. Dar ce te priveşte?

— A, ce mă priveşte, domnule? A, aşa, ce mă priveşte? Auzi vorbă! Da' proviziile, da' toate.

Întrerupându-şi torentul de vorbe cu care, în orice altă împrejurare, şi-ar fi copleşit stăpânul pentru a-l învinui de neîncredere, îl urmă în bucătărie. Ghicind că e vorba de un pensionar, se arătă nerăbdătoare să-l vadă pe Genestas, căruia îi făcu o reverenţă umilă în vreme ce-l măsura din creştet până-n tălpi. Fizionomia ostaşului avea în acea clipă o expresie tristă şi îngândurată care-i dădea un aer aspru, căci în timpul discuţiei dintre slujnică şi stăpânul ei, păruse a desluşi la aceasta din urmă o neputinţă care-l scădea, spre părerea sa de rău, din înalta opinie pe care şi-o formase despre dânsul, admirându-l cum se străduia să salveze regiunea de plaga cretinismului.

— Nu-mi place deloc iubitul ăsta! Spuse Jacquotte.

— Dacă nu sunteţi obosit, domnule, spuse medicul către „pacientul” său, să facem o plimbare prin grădină înainte

de a cina.

— Cu plăcere, răspunse maiorul.

Trecură prin sufragerie şi ieşiră în grădină printr-un fel de anticameră construită la baza scării şi care despărţea sufrageria de salon. Această încăpere, închisă cu o uşă mare cu geamuri, dădea spre un peron de piatră care împodobea faţada dinspre grădină. Împărţită în patru pătrate mari şi egale de aleile, mărginite de merişor, care închipuiau o cruce, grădina se întindea până la un crâng des de carpeni, bucuria fostului proprietar. Ostaşul se aşează pe o bancă de lemn mâncat de cari, fără a privi nici umbrarele de viţă, nici spalierele, nici culturile de legume pe care Jacquotte le îngrijea cu mult zel, din respect faţă de tradiţiile mâncăcioasei feţe bisericeşti căreia i se datora această grădină, atât de preţioasă dar atât de indiferentă lui Benassis.

Punând capăt convorbirii banale pe care o începuse, maiorul spuse medicului:

— Cum aţi izbutit, domnule, ca în zece ani să sporiţi de trei ori populaţia de pe această vale care era, după spusele domniei-voastre, de şapte sute de suflete când aţi venit aici, iar acum numără mai bine de două mii?

— Sunteţi cea dintâi persoană care-mi pune această întrebare, răspunse medicul. Dacă mi-am pus în gând să valorific deplin acest colţişor de ţară, apoi traiul meu, atât de agitat, atât de ocupat, nu mi-a lăsat răgazul de a cugeta la calea pe care am izbutit să gătesc un fel de fiertură de pietricele, precum călugărul din poveste. Nici chiar domnul Gravier, unul dintre binefăcătorii noştri, căruia i-am putut aduce serviciul de a-l însănătoşi, nu s-a gândit la nici o teorie pe când cutreiera munţii cu mine ca să vadă rezultatele practicii.

Urmă o clipă de tăcere, când Benassis gândi fără a lua seama la privirea pătrunzătoare cu care oaspetele său încerca să-i descopere taina.

— Cum am izbutit, dragă domnule? Continuă el. În mod firesc şi în puterea unei legi sociale, a legii atracţiei între trebuinţele pe care le creăm şi mijloacele de a le satisface. De asta depind toate. Popoarele fără necesităţi sunt sărace. Când m-am statornicit în acest sat, am găsit aici o sută treizeci de familii de ţărani şi în vale vreo alte două sute. Autorităţile locale, potrivit cu mizeria obştească, se alcătuiau dintr-un primar neştiutor de carte şi din ajutorul său, un arendaş care avea casa departe de sat; apoi judecătorul de pace, un amărât care n-avea altă avuţie decât leafa şi care lăsase toate actele de stare civilă pe seama grefierului, alt nenorocit care habar n-avea ce are de făcut. Preotul se prăpădise la vârsta de şaptezeci de ani şi vicarul său, om fără carte, îi luase locul. Aceşti oameni reprezentau intelectualitatea locală şi ei dădeau tonul. În mijlocul acestei naturi atât de frumoase, oamenii lâncezeau în mizerie şi îşi ţineau zilele cu cartofi şi cu lactate; brânzeturile pe care cei mai mulţi le duceau, în coşuleţe, la Grenoble sau în alte localităţi apropiate, constituiau singurele produse din care scoteau câţiva bănuţi. Cei mai cu stare, sau cei mai puţin leneşi cultivau hrişcă pentru nevoile satului, uneori orz sau ovăz, niciodată grâu. Singurul meseriaş din sat era primarul, care poseda un fierăstrău şi cumpăra pe nimica toată buştenii pe care apoi îi vindea tăiaţi, cu bucata. Din pricina puţinătăţii drumurilor, îşi transporta buştenii câte unul, în timpul verii, târându-i anevoie, cu ajutorul unui crampon de fier care se înfigea în lemn şi pe care-l prindea, cu un lanţ, de harnaşamentul cailor săi. Ca să ajungi la Grenoble, fie călare, fie cu piciorul, trebuia să apuci un drumeag pe clina muntelui, căci peste vale nu era chip să răzbeşti. Din locul ăsta şi până în primul sat pe care l-aţi văzut când aţi intrat în canton, drumul cel frumos, pe care fără îndoială că l-aţi străbătut, era în tot timpul anului numai o mlaştină. Nici un eveniment politic, nici o revoluţie nu ajungea până în regiunea asta inaccesibilă şi cu totul în afara mişcării

sociale. Numai de Napoleon s-a auzit, iar numele său e rostit cu evlavie, căci doi sau trei veterani de pe-aici, care s-au întors la vetrele lor, nu ostenesc să povestească, serile, oamenilor simpli din sat, întâmplările acestui om şi ale armatelor sale. De altfel, e de necrezut că s-au întors. Până m-am statornicit eu aici, flăcăii care plecau la armată nu se mai întorceau. Ceea ce dovedeşte îndeajuns câtă mizerie era în regiune, încât nu mai e necesar să vi-o descriu. Iată, domnule, în ce stare am găsit, când l-am luat în primire, acest canton de care ţin, peste munte, ci leva sate cu ogoare bine lucrate, destul de fericite şi aproape bogate. Nu vă vorbesc de bordeiele din târg, adevărate grajduri în care vite şi oameni se înghesuiau atunci claie peste grămadă. Întorcându-mă de la mănăstirea Grande-Chartreuse, am trecut pe-aici. Negăsind nici un han, m-am văzut nevoit să rămân peste noapte la preotul din sat, care locuia provizoriu în această casă, scoasă atunci în vânzare. Tot vorbind de una, de alta, am ajuns a cunoaşte, deşi superficial, jalnica stare a regiunii care altminteri mă încântase cu clima ei plăcută, cu pământul ei gras şi cu produsele ei naturale. Pe-atunci mă străduiam şi eu, domnule, să-mi croiesc altă viaţă decât cea care mă istovise cu greutăţile ei. Mi se strecurase în suflet un gând dintre cele pe care Dumnezeu ni le inspiră ca să putem îndura nefericirile vieţii. Am hotărât să educ locurile astea precum dascălul educă un copil. Nu trebuie să-mi fiţi recunoscător pentru binefacerea mea, eram de altfel şi prea interesat prin nevoia de acţiune pe care o simţeam. Iată de ce mă gândisem să-mi închin restul zilelor unei iniţiative anevoioase. Reformele pe care aveam să le introduc în acest canton – pe care natura îl făcuse atât de bogat, iar oamenii atât de sărac – cereau o viaţă de om; şi tocmai pentru că erau greu de realizat, mă ispiteau. De îndată ce m-am încredinţat că pot obţine, pe bani puţini, casa parohială şi mai multe pământuri nelucrate, m-am consacrat cu evlavie profesiunii de medic de ţară, ultima

dintre meseriile pe care s-ar putea gândi cineva să le îmbrăţişeze în satul său. An hotărât să devin prietenul săracilor, fără a aştepta din partea lor nici cea mai mică răsplată. O, nu-mi făceam iluzii, nici în ce priveşte firea sătenilor, nici în ce priveşte piedicile pe care le voi întâmpina încercând să îndrept oamenii sau lucrurile. Ştiam că oamenii nu sunt nişte îngeri şi i-am acceptat aşa cum erau: nişte bieţi ţărani, nici din cale-afară de buni, nici din cale-afară de răi, oameni cărora truda zilei nu le îngăduise sentimentalisme dar care, uneori, sunt în stare să simtă cu ardoare. Pe scurt, mi-am dat seama că nu-i pot influenţa decât prin socoteli în favoarea intereselor şi a bunăstării lor imediate. Toţi ţăranii sunt fiii lui Toma Necredinciosul, toţi vor fapte, nu vorbe.

Poate că începuturile mele vă vor face să râdeţi, domnule, reluă medicul după o pauză. Mi-am început greaua trudă înfiinţând un atelier de coşuri. Bieţii oameni cumpărau la Grenoble gratiile pentru scurs brânzeturile şi coşurile neapărat trebuincioase pentru sărăcia lor de negustorie. Stând într-o zi de vorbă cu un tânăr inteligent, i-am dat ideea să arendeze, pe malul pârâului, un loc mare pe care aluviunile îl îngrăşau an de an, numai bun pentru cultivarea răchitei. După ce am evaluat cantitatea de coşuri necesară în canton, m-am dus la Grenoble să caut un lucrător tânăr, fără bani dar priceput la treabă. L-am găsit şi nu mi-a fost greu să-l conving să se statornicească aici, făgăduindu-i să-i împrumut banii trebuitori pentru răchită până când plantaţia îi va procura cantitatea necesară. L-am povăţuit să vândă coşurile pe un preţ mai scăzut decât cel de la Grenoble şi, în acelaşi timp, să aibă grijă să fie cât mai bune. M-a înţeles. Răchitişul şi atelierul de coşuri alcătuiau o întreprindere care avea să dea roade abia după patru ani. După cum ştiţi, răchita nu e bună de tăiat decât la trei ani. În anul dintâi, coşarul meu a trăit din proviziile de care nu ducea lipsă. Curând s-a căsătorit cu o femeie cu ceva stare din satul Saint-Laurent-du-Pont. După care şi-a construit o

casă solidă, luminoasă; eu l-am povăţuit cum să-şi aleagă locul şi cum să-şi întocmească odăile. Ce triumf, domnule! Creasem o adevărată industrie în acel târg, adusesem un producător şi câţiva lucrători. Găsiţi că bucuria mea e copilăroasă? În primele zile după statornicirea coşarului meu, nu puteam trece pe dinaintea atelierului său fără să-mi simt inima bătând mai tare în piept. Când în casa aceea nouă, cu obloane verzi, la poarta căreia se aflau o bancă, nişte butaşi de vie şi nişte legături de răchită, vedeam o femeie curată, frumos îmbrăcată, alăptând un prunc rozalb în mijlocul unor lucrători veseli, care cântau în vreme ce împleteau cu îndemânare la coşuri sub îndrumarea unui om care, până mai deunăzi sărman şi palid, acum respira numai fericire, vă mărturisesc, domnule, nu mă puteam împotrivi plăcerii de a mă face şi eu pentru o clipă coşar: intram în atelier ca să-i întreb cum le merg treburile şi simţeam o mulţumire pe care nu găsesc cuvinte să vi-o descriu. Mă bucuram de bucuria lor şi de a mea. În casa acelui om, primul care a crezut cu tărie în mine, îmi pusesem toate nădejdile. Vedeam în ea viitorul acestor sărmane locuri pe care, domnule, le şi purtam în suflet, aşa cum femeia coşarului îşi purta în suflet primul ei copil. Întâmpinasem destule piedici, destule prejudecăţi. Aveam de luptat cu violenta împotrivire pusă la cale de primar, un ignorant căruia eu mă substituisem, dar care nici pe departe nu avea influenţa de care mă bucurasem eu; am încercat să fac din el ajutorul meu şi complicele binefacerilor mele. Dar, domnule, tocmai în mintea lui, cea mai greoaie dintre toate, m-am străduit să aduc o rază de lumină. Am făcut apel la mândria şi la interesele lui. Vreme de şase luni, am cinat împreună şi l-am făcut părtaş al planurilor mele. Mulţi credeau că această prietenie necesară îmi va aduce neplăcerile cele mai crunte ale însărcinării mele; dar omul acela nu era oare o unealtă, ba încă cea mai preţioasă dintre toate? Vai de cel ce-şi nesocoteşte uneltele sau, mai rău, le lasă, cu nepăsare, să

ruginească! Aş fi fost, de altminteri cât se poate de neserios dacă, în încercarea mea de a civiliza regiunea, aş fi pregetat la gândul de a civiliza un om. Treaba cea mai urgentă era acum să construiesc un drum. Dacă aveam să obţinem din partea consiliului municipal autorizaţia de a construi un drum de aici până la şoseaua ce duce spre Grenoble, apoi adjunctul meu urma să fie cel dintâi a trage foloase; căci, în loc de a-şi târî buştenii, pe bani grei, peste nişte poteci ca vai de lume, avea să-i transporte mai lesne, pe şoseaua cantonală, avea să poată face negoţ în stil mare cu lemn de tot felul şi să câştige, nu ca până acum o nimica toată de şase sute de franci anual, ci sume grase care într-o zi îi vor asigura o oarecare avere. Până la urmă am izbutit a-l convinge, încât omul a devenit adeptul meu. Cât a fost iarna de lungă, fostul meu primar a băut la cârciumă cu prietenii săi şi s-a priceput să arate cetăţenilor noştri că o şosea cantonală avea să fie un izvor de înavuţire pentru întreaga regiune, îngăduind tuturor să facă negoţ cu oraşul Grenoble. După ce consiliul municipal a votat construirea şoselei, am obţinut din partea prefectului o sumă de bani – din contul fondului departamental pentru binefaceri – ca să pot plăti transporturile pe care comuna nu le putea face din lipsă de căruţe. În sfârşit – pentru a termina mai degrabă această mare lucrare încât să se poată convinge de folosul ei până şi cei mai îndărătnici, care nu încetaseră a cârti împotrivă-mi răspândind zvonul că aveam de gând să reintroduc corvezile – în anul dintâi al administraţiei mele am atras, cu vorba bună sau cu sila, în toate duminicile, populaţia târgului, femei, copii, chiar şi bătrâni, pe creasta muntelui, unde însumi trasasem, pe un excelent teren de construcţie, drumul ce duce din satul nostru până la şoseaua spre Grenoble. Traseul drumului era mărginit, în chip fericit, de abundenţa materialelor. Această mare lucrare mi-a cerut multă răbdare. Unii cetăţeni, nesocotind legea, refuzau prestaţia în natură; alţii, care n-aveau nici pâine, nu puteau, ce-i drept, să piardă o zi de muncă;

trebuia deci pe cei dintâi să-i lămuresc cu duhul blândeţei, iar celorlalţi să le distribui grâu. Cu toate astea, după ce am construit cam două treimi din lungimea drumului – care măsoară vreo două leghe – locuitorii ajunseseră a-şi da seama de foloasele lui, încât ultima treime s-a lucrat cu o tragere de inimă care m-a surprins. Am contribuit la îmbogăţirea comunei plantând două şiruri de plopi de-a lungul şanţurilor şoselei. Astăzi, copacii alcătuiesc o adevărată avere şi în acelaşi timp dau înfăţişarea unei căi regale şoselei noastre care, dată fiind aşezarea ei, e veşnic uscată şi, de altminteri, atât de bine făcută încât întreţinerea nu ne costă nici două sute de franci pe an; am să vi-o arăt, căci până acum n-aţi avut prilej s-o vedeţi: venind încoace, cred că aţi apucat pe drumul cel frumos devale, altă şosea pe care oamenii au încercat s-o croiască ei înşişi acum trei ani ca să înlesnească legăturile întreprinderilor care se înfiinţaseră atunci în vale. Şi aşa, domnule, acum trei ani, bunul-simţ obştesc din acest târg, care odinioară era atât de neînţelegător, a ajuns la unele idei pe care, cu cinei ani înainte, un călător ar fi deznădăjduit poate încercând să le sădească în judecata oamenilor. Dar să continui. Atelierul împletitorului meu de coşuri era un adevărat exemplu de urmat pentru populaţia săracă. Dacă şoseaua avea să fie izvorul principal al prosperităţii viitoare a târgului, apoi mai trebuia să încurajăm şi toate meşteşugurile, ca sămânţa bunăstării să încolţească. În vreme ce sprijineam plantarea de răchitişuri şi împletitul coşurilor, în vreme ce îmi construiam şoseaua, continuam să lucrez pe tăcute la opera mea. Aveam doi cai; negustorul de lemne, ajutorul meu, avea trei, pe care nu-i putea potcovi decât la Grenoble, când avea drum pe-acolo; iată de ce am vorbit cu un potcovar – care se pricepea şi la îngrijirea animalelor – să vină la noi, făgăduindu-i că va avea mult de lucru. În aceeaşi zi am întâlnit un veteran, destul de îngrijorat de soarta lui, care nu avea altă avere decât o pensie de o sută de franci, dar care ştia să citească

şi să scrie; i-am încredinţat postul de notar al primăriei; printr-o întâmplare norocoasă, i-am găsit şi soţie, încât omul şi-a văzut îndeplinite visurile lui de fericire. Acum, domnule, trebuia să fac rost de locuinţe pentru cele două tinere perechi, pentru împletitorul meu de coşuri şi pentru cele douăzeci şi două de familii care părăsiseră satul cretinilor. Alte douăsprezece familii, ai căror capi erau lucrători, producători şi consumatori, au venit aşadar a se statornici aici; zidari, dulgheri, ţiglari, tâmplari, lăcătuşi, geamgii care găsiră de lucru pentru multă vreme; nu trebuia să-şi facă şi ei case, după ce construiseră pentru alţii? Nu veneau ei însoţiţi de lucrătorii lor? În anul al doilea, în comună s-au zidit şaptezeci de case. O lucrare atrăgea alta după sine. Mărind populaţia târgului, cream noi trebuinţe, până atunci necunoscute acelor bieţi oameni. Necesităţile dădeau naştere la ateliere, atelierele la comerţ, comerţul la câştig, câştigul la bunăstare şi bunăstarea la idei utile. Lucrătorii de toate felurile cereau pâine gata coaptă – şi iată că apăru un brutar. Dar această populaţie – pe care o scosesem din înjositoarea ei nelucrare şi care devenise mai presus de orice activă – nu se mai putea alimenta cu hrişcă; o aflasem hrănindu-se cu grâu negru şi doream s-o văd trecând mai întâi la secară sau la un amestec de grâu şi secară, ca apoi, cândva, să pot vedea şi la cei mai săraci dintre ei o bucată de pâine albă. Pentru mine, unul, progresul intelectual se confunda cu progresul sanitar. Un măcelar aduce unei regiuni tot atâta inteligentă cât şi bogăţie. Cine munceşte mănâncă, şi cine mănâncă gândeşte. Prevăzând că într-o zi cultura griului va deveni necesară, cercetam cu luare-aminte calitatea solului; eram încredinţat că pot să conduc localitatea la o mare prosperitate agricolă şi să-i dublez numărul locuitorilor de îndată ce aceştia s-ar pune pe lucru. Sosise clipa. Domnul Gravier de la Grenoble poseda în comună nişte pământuri care nu-i aduceau nici un venit dar care se puteau transforma în holde de grâu. După cum ştiţi, domnul

Gravier este şef de serviciu la prefectură. Simţindu-se legat de satul său, dar, în acelaşi timp, învins de stăruinţele mele, îmi acceptase, cu multă bunăvoinţă toate cererile; am izbutit să-l conving că, fără a-şi da seama, lucrase în propriul său interes. După câteva zile de rugăminţi, de consfătuiri, de discuţii pe marginea devizelor; după ce i-am garantat cu propria mea avere că nu riscă nimic în antrepriza de care nevastă-sa, minte scurtă, încerca să-l depărteze ca de ceva de spaimă, căzu la învoială să construiască aici patru ferme, fiecare de o sută de pogoane şi să ne avanseze banii trebuitori pentru desţelenirea pământului, procurarea de seminţe, de pluguri şi vite, ca şi pentru construirea unor drumuri de exploatare. La rândul meu, aveam să construiesc două ferme, atât pentru a-mi cultiva pământurile nelucrate cât şi pentru a da exemplul metodelor utile ale agriculturii moderne. În şase săptămâni, populaţia comunei a crescut cu trei sute de locuitori. Cele şase ferme în care urmau să se mute mai multe familii, vastele desţeleniri care se plănuiseră, toate muncile care erau de făcut atrăgeau lucrători. Rotari, lucrători la terasamente, meseriaşi, zileri veneau de pretutindeni. Şoseaua de la Grenoble era plină de căruţe, de un du-te-vino. Toată regiunea era numai mişcare. Circulaţia banilor stârnise în toţi pofta de câştig, delăsarea încetase, târgul se trezise.

Încă două vorbe, ca să închei povestea cu domnul Gravier, unul dintre binefăcătorii cantonului nostru. Cu toată neîncrederea destul de firească la un orăşean de provincie, la un funcţionar, el ne-a avansat, în urma promisiunilor mele, mai mult de patruzeci de mii de franci, fără a avea siguranţa de a-i recupera. Fermele lui sunt astăzi arendate cu o mie de franci fiecare; fermierii lui au făcut afaceri atât de bune încât posedă fiecare cel puţin o sută de pogoane de pământ arabil, trei sute de oi, douăzeci de vaci, zece boi, cinci cai şi mai mult de douăzeci de argaţi. Mai precis: în anul al patrulea, ne-am terminat fermele. Am obţinut o

recoltă de grâu la care oamenii de prin partea locului priveau ca la o minune, îmbelşugată cum numai un ogor lucrat pentru prima oară putea să dea. Dar ştiu că am tremurat în anul acela pentru opera mea! Ploile sau seceta puteau prea bine să-mi ruineze lucrările şi să slăbească încrederea pe care începusem s-o inspir. Cultura grâului cerea o moară – cea pe care aţi văzut-o şi care îmi aduce un venit de vreo cinci sute de franci pe an. Iată de ce ţăranii spun, cu o vorbă de-a lor, că am noroc bun şi cred în mine ca în sfintele moaşte. Casele astea noi, fermele, moara, plantaţiile, şoseaua au dat de lucru tuturor meseriaşilor pe care i-am atras la noi. Deşi construcţiile noastre valorează cel puţin cât cei şaizeci de mii de franci pe care i-am investit în regiune, suma asta am recâştigat-o cu vârf şi îndesat prin veniturile pe care ni le aduc consumatorii. Iar eu nu contenesc să animez această industrie în faşă. La povaţa mea, un grădinar specialist în pepiniere s-a stabilit în localitate, unde eu propovăduiesc celor mai săraci să cultive pomi fructiferi ca să poată cuceri pe piaţa de la Grenoble monopolul vânzării fructelor. „Obişnuiţi să duceţi la piaţă brânzeturi, le spuneam, de ce n-aţi duce şi păsări, ouă, legume, vânat, nutreţuri şi altele?” Aşa au apărut mulţime de ateliere mici care au propăşit – la început mai încet, apoi, din zi în zi mai rapid. În fiecare săptămână, lunea, pornesc spre Grenoble mai bine de şaizeci de care încărcate cu bucatele noastre – şi astăzi ei arăm mai mult grâu pentru hrana orătăniilor decât semănam înainte vreme pentru hrana oamenilor. Negoţul de lemne a luat atât de mari proporţii încât s-a subdivizat. Încă din anul al patrulea al erei noastre industriale am avut negustori de lemne de foc, de bârne, de scânduri, de coajă de copac, până la urmă şi de cărbuni. Apoi au apărut patru ferăstraie noi pentru scânduri şi biciui. Deprinzând tainele negoţului, fostul primar a simţit nevoia să înveţe a citi şi a scrie. Cercetând preţul lemnului în diferite localităţi, a observat atât de mari deosebiri în avantajul exploatării sale încât şi-a

câştigat pretutindeni noi cumpărători – iar astăzi furnizează lemn la o treime din clientela departamentului. Mijloacele noastre de transport s-au dezvoltat dintr-o dată; folosim astăzi trei rotari, doi şelari, fiecare cu câte cel puţin trei ajutoare. În sfârşit, avem nevoie de atât de mult fler încât în comună s-a statornicit şi un fierar – şi nu-i merge de loc rău. Dorinţa de câştig îi face pe oameni ambiţioşi; de aceea meseriaşii mei din comună au căutare în tot cantonul, în tot departamentul şi veniturile le sporesc odată cu vânzările. Ajungea să le arunc o vorbă, să le arăt noile debuşee; cu bunul lor simţ, ci făceau restul. În numai patru ani, înfăţişarea comunei s-o schimbat. Când am venit aici întâia dată nu se auzea nici un strigăt; la începutul anului al cincilea, totul era numai mişcare şi viaţă. Cântece vesele, zvon de ateliere şi zgomote înăbuşite sau intense de unelte. Îmi răsunau plăcut în auz. Vedeam pretutindeni o populaţie adunată într-o localitate nouă, curată, salubră, plantată cu o mulţime de arbori. Fiecare locuitor era conştient de bunăstarea sa şi pe toate chipurile citeai satisfacţia unei vieţi bine folosite.

— Aceşti cinci ani, continuă medicul după o pauză, alcătuiesc în ochii mei prima epocă a vieţii înfloritoare a comunei noastre. În anii aceştia desţelenisem şi însămânţasem ogoare şi suflete. De aici încolo, propăşirea oamenilor şi a meşteşugarilor nu avea să se mai oprească. O nouă epocă se pregătea. Curând această mică lume începu a dori să se îmbrace mai bine. Ne-am pomenit cu un negustor de mărunţişuri, apoi cu un cizmar, un croitor, un pălărier. Acest modest belşug ni l-a adus pe măcelar, pe băcan; apoi o moaşă, care mi-a fost de mare ajutor, căci pierdeam prea multă vreme cu naşterile. Pârloagele desţelenite dădură recolte excelente. Iar calitatea superioară a produselor noastre agricole am izbutit s-o păstrăm folosind îngrăşăminte şi bălegarul datorat creşterii populaţiei. Acum, ideea mea putea să se dezvolte în toate consecinţele ei. După ce am asanat casele şi cu încetul i-am

convins pe locuitori să se hrănească mai bine şi să se îmbrace mai bine, mi-am zis că ar trebui ca acest început de civilizaţie să folosească şi animalelor. De grija pe care o aveam pentru vite depinde frumuseţea rasei şi a fiecărui animal şi, până la urmă, aceea a produselor: iată de ce am propovăduit asanarea grajdurilor. Lămurind oamenilor câştigul pe care-l aduce o vită bine adăpostită, bine ţesălată, în comparaţie cu slabul produs al dobitoacelor neîngrijite, i-am convins pe nesimţite să schimbe traiul animalelor din comună: nici o vită nu mai suferă. Vacile şi boii erau ţesălaţi ca în Elveţia şi în Auvergne. Stânele, grajdurile, staulele, lăptăriile, hambarele s-au refăcut după modelul construcţiilor mele şi ale domnului Gravier, care sunt mari, aerisite, deci salubre. Fermierii noştri erau apostolii mei, îi converteau repede pe necredincioşi, arătându-le prin rezultate imediate cât de sănătoase sunt principiile mele. Cât despre cei săraci, le împrumutam eu bani, mai ales celor harnici; aceştia erau un exemplu pentru ceilalţi. Urmând poveţele mele, s-au vândut îndată vitele betege, slăbănoage sau neproductive şi s-au înlocuit cu exemplare de nădejde. Drept pentru care, după o bucată de vreme, produsele noastre le-au înlăturat de pe piaţă pe cele din alte comune. Aveam cirezi admirabile, care ne dădeau piei bune. Mare lucru a însemnat progresul acesta! Şi iată cum. În economia rurală, nimic nu e inutil. Odinioară, vindeam pe nimica toată scoarţa de copac, iar pieile nu aveau nici ele mare preţ; dar odată ce le-am ameliorat calitatea, am folosit apa râului ca să construim mori pentru argăseala pieilor, am adus tăbăcari, al căror negoţ s-a dezvoltat rapid. Vinul, pe vremuri necunoscut la noi, unde nu se bea decât poşircă, a devenit, firesc, o trebuinţă: au apărut cârciumi. Cu timpul, cea mai veche dintre cârciumi s-a mărit, s-a transformat în han şi a început a furniza catâri călătorilor care, acum, luau drumul nostru pentru a ajunge la Grande-Chartreuse. De doi ani încoace, mişcarea comercială e atât de înfloritoare încât e nevoie de doi

hangii. La începutul celei de a doua epoci a prosperităţii noastre, judecătorul s-a prăpădit. Din fericire pentru noi, l-a înlocuit la judecătoria de pace un fost notar din Grenoble, care, deşi se ruinase în speculaţii, mai poseda destulă avere ca să fie privit drept un om bogat. Domnul Gravier s-a priceput să-l convingă să se stabilească la noi; şi-a construit o casă frumuşică şi m-a ajutat în toate strădaniile mele; şi-a întemeiat o fermă şi a desţelenit pârloagele, iar astăzi are trei vile la munte. Familia lui e numeroasă. I-a concediat pe greilor şi pe portărel şi a numit în locul lor oameni mult mai instruiţi şi în primul rând mai sârguincioşi decât cei vechi. Aceste două noi căsnicii au întemeiat o distilerie de cartofi şi o spălătorie de lână, două ateliere cât se poate de folositoare, pe care capii acestor familii le conduc fără a-şi părăsi ocupaţiile de la judecătorie. Noile venituri pe care le-am adus comunei le-am folosit, cu învoirea tuturor, ca să construiesc o primărie, în localul căreia am instalat o şcoală gratuită şi o locuinţă pentru învăţător. Pentru această importantă funcţie am ales pe un biet preot constituţional16, respins de credincioşii din departament şi care şi-a aflat printre noi un adăpost al bătrâneţelor sale. Învăţătoarea este o femeie onorabilă, care se ruinase încât nu mai ştia cum s-o scoată la capăt şi căreia noi i-am creat un rost; nu demult a înfiinţat un pension de fete, unde fermierii cu stare din regiune au început a-şi trimite odraslele. Domnule, dacă până aici mi-am luat dreptul de a vă înfăţişa istoria acestui colţ de ţară în propriul meu nume, acum a venit clipa când am început a împărţi cu domnul Janvier, preotul cel, nou, un adevărat episcop redus la proporţiile unei parohii, răspunderea acestei opere de regenerare obştească; datorită lui, în comună moravurile au devenit blânde şi frăţeşti, încât întreaga populaţie pare a alcătui o singură familie. Domnul Dufau, judecătorul, deşi a venit mai târziu printre noi, are acelaşi drept la recunoştinţa locuitorilor. Ca sa vă înfăţişez starea noastră în cifre mai grăitoare decât vorbele, aflaţi că localitatea

posedă astăzi două sute de pogoane de pădure şi o sută şaizeci de pogoane de pământ arabil. În cifre rotunde, ea acordă preotului un salariu suplimentar de o sută de scunzi, două sute de franci guardului, tot atâta învăţătorului şi învăţătoarei; ea dispune de cinci sute de franci pentru întreţinerea drumurilor, tot atâta pentru reparaţiile necesare la primărie, la casa parohială, la biserică şi pentru alte cheltuieli. Peste cincisprezece ani, va furniza lemn tăiat în valoare de o sută de mii de franci şi-şi va putea achita contribuţiile fără să încaseze nici un ban de la locuitori; va fi, cu siguranţă, una dintre cele mai bogate comune din Franţa. Dar, domnule, mă tem că vă plictisesc! Spuse Benassis către Genestas, observând că interlocutorul său căzuse pe gânduri, încât putea părea neatent.

— Nu, deloc, răspunse maiorul.

— Domnule, continuă medicul, comerţul, meşteşugurile, agricultura şi consumul nostru aveau un caracter local, încât, la un moment dat, progresul nostru s-ar fi oprit. Am cerut deschiderea unui oficiu poştal, a unui debit de tutun, praf de puşcă şi cărţi de joc; prin plăcerile pe care le oferea atât locul cât şi noua noastră societate, l-am constrâns pe perceptorul dărilor să părăsească satul unde-i plăcuse lui până atunci să locuiască şi să se mute în reşedinţa cantonului; la vremea potrivită, după ce cream trebuinţele noi, aduceam în localitate factorii productivi care le puteau satisface; am adus familii şi oameni de nădejde cărora le-am dat, tuturor, sentimentul proprietăţii; astfel, pe măsură ce făceau rost de bani, pământurile se desţeleneau; mica agricultură, micii proprietari apăreau în număr mare şi puneau în valoare munţii. Sărăntocii pe care-i aflasem aici mergând pe jos spre Grenoble cu câteva bucăţi de brânză, mergeau acum cu căruţa ducând fructe, ouă, găini, curcani. Pe nesimţite, toţi prinseră cheag. Până şi cei mai nepricopsit îşi avea grădina lui, unde cultiva legume, fructe, trufandale. În sfârşit – semn de bunăstare!

— Nimeni nu-şi mai cocea pâinea, căci n-avea vreme pentru asta, iar cirezile erau lăsate în seama copiilor. Numai că acest focar industrial, domnule, trebuia întreţinut hrănindu-l neîncetat cu alimente noi. Localitatea nu dispunea încă de o industrie înfloritoare, în stare să întreţină această producţie comercială şi a face necesare mari tranzacţii, de nişte antrepozite, de un debuşeu. Nu este destul ca o ţară să nu piardă nimic din suma de bani pe care o posedă şi care alcătuieşte capitalul ei; nu-i veţi ameliora cu nimic bunăstarea dacă nu veţi face să circule – cu mai multă sau mai puţină îndemânare, prin jocul producţiei şi al consumului – această sumă printr-un număr cât mai mare de mâini. Când o ţară e în plină înflorire, şi când produsele ei se află în echilibru cu consumul, sunt necesare – spre a crea apoi noi averi şi a creşte avuţia publică – schimburi externe care să poată asigura balanţei sale comerciale un activ permanent. Ideea asta a determinat întotdeauna statele fără o bază teritorială, precum Tirul, Cartagina, Veneţia, Olanda sau Anglia, să pună mâna pe căile comerciale. Am căutat, pentru mica noastră lume, o idee asemănătoare, ca să creez o a treia epocă, a comerţului. Prosperitatea noastră, pe care călătorul cu greu o observă, căci reşedinţa cantonului nostru seamănă cu toate celelalte, a fost numai pentru mine uluitoare. Locuitorii, al căror număr a crescut pe nesimţite, n-au putut să-şi dea seama de aspectul de ansamblu al lucrurilor participând la mişcare. După şapte ani, am întâlnit doi străini, adevăraţi binefăcători ai acestui târg pe care, poate, îl vor transforma în oraş. Unul este un tirolez de o îndemânare nemaipomenită, care face încălţăminte pentru ţărani şi pantofi pentru lumea elegantă din Grenoble, aşa cum nici un lucrător din Paris nu s-ar pricepe. E un biet lăutar ambulant, unul dintre acei germani îndemânatici care lucrează cu scule făcute de ei înşişi – în cazul acesta şi muzica, şi instrumentul ei – şi care s-a oprit în târgul nostru venind din Italia, pe care o

colindase cântând şi lucrând. A întrebat prin comună dacă n-avem careva nevoie de încălţări, a fost îndrumat spre mine; i-am comandat două perechi de cizme, cărora le-a luat măsura. Uimit de îndemânarea acestui străin, am intrat în vorbă cu el şi mi-au plăcut răspuns*urile lui precise; purtarea şi înfăţişarea lui mi-au întărit buna părere pe care mi-o formasem; i-am propus să rămână în comună făgăduindu-i să-l sprijin din toate puterile în meseria lui şi, în adevăr, i-am pus la dispoziţie o sumă destul de mare de bani. A primit, Eu, unul, aveam gândul meu. Pieile noastre erau de calitate mai bună, curând aveam să le folosim fabricând încălţăminte ieftină. Mă gândeam să reîncep, la proporţii mai mari, afacerile cu coşurile. Întâmplarea îmi scoase în cale un om cât se poate de priceput şi de sârguincios, pe care trebuia să-l angajez, pentru ca localitatea să se poată bucura de un negoţ productiv şi stabil. Încălţămintea reprezintă una dintre acele mărfuri a cărei fabricare nu încetează niciodată şi ale cărei avantaje, oricât ar fi de mici, sunt îndată apreciate de consumator. Am avut noroc şi nu m-am înşelat, domnule. Astăzi posedăm cinci tăbăcării care valorifică toate pieile din departament, ba uneori mai aduc şi din Provence, fiecare cu moara ei. Aflaţi, domnule, că aceste tăbăcării nu pot furniza cantitatea de piei necesară tirolezului, care are nu mai puţin de patruzeci de lucrători! Celălalt om – a cărui poveste e la fel de curioasă dar care poate că v-ar obosi să vi-o istorisesc – este un simplu ţăran care a descoperit mijlocul de a fabrica, cu o cheltuială mai mică decât oriunde, pălăriile acelea cu borurile late care se poartă prin părţile noastre; şi le exportă în toate departamentele vecine, până în Elveţia şi în Savoia. Aceste două industrii – izvoare nesecate de bunăstare, dacă vom veghea la calitatea lor bună şi la preţul lor scăzut – mi-au sugerat ideea de a întemeia aici trei bâlciuri pe an; prefectul, mirat şi el de progresele industriei din canton, m-a sprijinit să obţin decretul regal necesar pentru înfiinţarea lor. Anul

trecut am ţinut tustrele bâlciurile; acum li s-a dus vestea până în Savoia, unde-s cunoscute sub denumirea de bâlciurile de încălţăminte şi pălării. Aflând de schimbările astea, secretarul unui notar din Grenoble, un tânăr sărac dar cu carte, om foarte sârguincios, logodit cu domnişoara Gravier, a plecat la Paris să ceară înfiinţarea unui post de notar – şi cererea i s-a aprobat. Şi fiindcă slujba nu l-a costat nimic17, a izbutit să-şi construiască şi o casă, drept în faţa locuinţei judecătorului de pace, în piaţa Târgului cel nou. Astăzi, bâlciul se ţine în fiecare săptămână şi se încheie afaceri destul de mari cu vite şi grâne. La anu' vom avea cu siguranţă un spiţer, apoi un ceasornicar, un negustor de mobilă şi un librar, în sfârşit, inutilităţile atât de necesare în viaţă. Până la urmă, poate că vom lua înfăţişarea unui orăşel cu case burgheze. Ne-am civilizat atât de mult încât în consiliul municipal nu am întâmpinat nici cea mai uşoară împotrivire când am cerut să se repare şi să se zugrăvească biserica, să se construiască o casă parohială, să se amenajeze un loc frumos pentru iarmaroc unde să se planteze şi copaci, apoi să se alinieze casele, ca să avem, cu timpul, străzi drepte, curate şi însorite. Şi aşa, domnule, am ajuns de avem astăzi o mie nouă sute de fumuri în loc de o sută treizeci şi şapte, trei mii de vite cornute în loc de opt sute – iar în loc de şapte sute de suflete, cât aveam înainte, astăzi avem în comună două mii, ba chiar trei mii dacă punem la socoteală şi locuitorii din vale. Avem douăsprezece case bogate, o sută de familii înstărite, două sute care progresează. Ceilalţi muncesc. Toată lumea ştie să citească şi să scrie. În sfârşit, avem şaptesprezece abonamente la diferite ziare. Prin canton veţi mai întâlni oameni năpăstuiţi, văd şi eu prea destui; dar nimeni nu mai cerşeşte, toată lumea are de lucru. Doi oameni călare umblă pe la casele oamenilor şi îngrijesc de bolnavi; oricând, mă pot plimba fără teamă; pe o rază de cinci leghe şi cel ce-ar cuteza să tragă cu arma în mine ar plăti cu viaţa în mai puţin de zece minute. De pe urma acestor

transformări, eu, unul, n-am câştigat nimic decât dragostea tăcută a locuitorilor şi plăcerea de a auzi pe toţi oamenii spunându-mi, cu un aer vesel, când mă întâlnesc: „Bună ziua, domnule Benassis!” înţelegeţi, sper, că averea pe care fără voie am agonisit-o cu fermele mele model este, în mâna mea, nu un rezultat, ci un mijloc.

— Dacă în fiecare localitate s-ar găsi cineva să vă urmeze exemplul, Franţa ar fi mare, domnule, şi ar putea să nu-i pese de Europa! Strigă Genestas înflăcărat.

— Vai, dar vă reţin de o jumătate de ceas, spuse Benassis; s-a înserat, să mergem la cină.

Privită din grădină, casa medicului înfăţişează o faţadă cu câte cinci ferestre la fiecare cat. Are parter şi etaj, iar acoperişul din ţiglă înveleşte mansardele proeminente. Obloanele verzi contrastează cu cenuşiul pereţilor împodobiţi, între caturi, de la un capăt la altul, ca o friză, de viţă-de-vie. Jos, de-a lungul peretelui, câţiva trandafiri de Bengal vegetează amărâţi, pe jumătate înecaţi de apa care se scurge de pe acoperişul fără streaşină.

Dacă intri prin palierul cel mare, care serveşte drept anticameră, vezi la dreapta un salon cu patru ferestre care dau unele spre curte, altele spre grădină. Acest salon pentru care, fără îndoială, bietul răposat făcuse multe economii şi în care îşi pusese multe speranţe, este pardosit cu scânduri, iar pereţii sunt acoperiţi jos cu lambriuri, iar mai sus cu un tapet de acum două secole. Jilţurile, înalte şi încăpătoare, de brocart înflorit, vechile girandole18 aurite care împodobesc şemineul şi draperiile cu canafuri mari, mărturiseau opulenţa de care se bucurase preotul. Benassis completase mobilierul, care nu era lipsit de gust, adăugându-i două console de lemn cu ghirlande sculptate, aşezate faţă în faţă între ferestre, şi un ceasornic acoperit cu solzi şi cu gravuri în aramă care împodobea şemineul. Medicul intra rareori în această încăpere care exala mirosul umed al odăilor veşnic închise. Simţeai încă prezenţa defunctului preot, aroma particulară a tutunului său părea

că pluteşte la gura vetrei, unde obişnuia să şadă. Cele două jilţuri mari erau aşezate simetric de cele două parii ale căminului, în care nu se mai făcuse foc de când plecase domnul Gravier, dar unde acum ardeau vesel nişte cetini de brad.

— Seara mai e încă frig, spuse Benassis, şi un pic de căldură nu strică.

Îngândurat, Genestas începu a-şi lămuri nepăsarea medicului pentru cele obişnuite ale vieţii.

— Domnule, îi spuse, aveţi un suflet de adevărat cetăţean şi mă mir că, după ce aţi înfăptuit atât de multe, nu încercaţi să lămuriţi şi guvernul.

Benassis începu a râde, dar încetişor şi cu un aer trist.

— Cu alte cuvinte, să scriu vreun memoriu despre mijloacele de a civiliza Franţa? Şi domnul Gravier mă îndemna la fel. Vai, domnule! Nu-i chip să lămureşti un guvern şi, dintre toate guvernele, cel mai anevoie de lămurit e tocmai acela care îşi închipuie că luminează pe alţii. Desigur ceea ce am făcut noi pentru cantonul nostru ar trebui să facă toţi primarii pentru ale lor, magistratul municipal pentru oraşul său, subprefectul pentru circumscripţia sa, prefectul pentru departament, ministrul pentru Franţa, fiecare în sfera de interese pentru care răspunde. Dacă eu am convins lumea să se construiască o şosea de două leghe, apoi unul ar îngriji să se facă un drum, altul un canal; dacă eu am încurajat fabricarea de pălării pentru ţărani, ministrul ar putea elibera Franţa de jugul industrial al străinătăţii, încurajând manufacturile de ceasornicărie, ajutând perfecţionarea prelucrării fierului sau oţelului, fabricarea pilelor sau a creuzetelor, cultura borangicului sau a nutreţurilor, în materie de comerţ, a încuraja nu înseamnă a proteja. Politica cea adevărată trebuie să năzuiască a elibera ţara de orice tribut dat străinătăţii, dar fără ajutorul ruşinos al vămilor şi al prohibiţiilor. Industria nu poate fi salvată decât prin ea însăşi, concurenţa e viaţa ei. Dacă o protejăm, adoarme;

monopolul o ucide, ca şi tarifele prohibitive. Numai proclamând libertatea negoţului, o ţară poate face ca întreaga străinătate să-i devină tributară, numai coborând preţurile produselor sale manufacturate sub nivelul celor ale concurenţilor săi. Franţa poate atinge această ţintă mult mai lesne decât Anglia, căci posedă un teritoriu destul de întins pentru a-şi menţine produsele agricole la preţuri care îngăduie salarii scăzute în industrie; spre aceasta ar trebui să năzuiască stăpânirea noastră. Aceasta e problema principală a vremii noastre. Dragă domnule, nu acest studiu e scopul vieţii mele, sarcina asta pe care cu atâta întârziere mi-am luat-o e numai accidentală. Şi-apoi, lucrurile astea sunt prea simple ca să poată alcătui o ştiinţă, nu au în ele nimic strălucitor, ci au nenorocul de a fi pur şi simplu utile. În sfârşit, să nu ne pripim. Ca să obţii succese în privinţa asta, trebuie să găseşti în fiecare dimineaţă în tine însuţi, aceeaşi doză din curajul cel mai rar şi în aparenţă cel mai uşor: curajul profesorului care repetă necontenit aceleaşi lucruri, curaj nerăsplătit. Dacă ne descoperim cu respect în faţa bărbatului care, asemenea domniei-voastre, şi-a vărsat sângele pe câmpul de luptă, apoi ne batem joc de cel care-şi cheltuieşte cu zgârcenie energia vieţii spunând aceleaşi vorbe unor copii de aceeaşi vârstă. Binele făcut pe ascuns nu ispiteşte pe nimeni. Ne lipseşte în primul rând virtutea civică pe care marii bărbaţi din antichitate o puneau în serviciul patriei, ei, care luau loc în ultimele rânduri când nu comandau. Boala vremii noastre este superioritatea. Avem prea mulţi sfinţi. Odată cu monarhia, am uitat de onoare, odată cu credinţa părinţilor – de virtuţi, odată cu zadarnicele noastre încercări de a conduce – de patriotism. Aceste principii nu mai există decât în parte, în loc să însufleţească mulţimile, căci ideile nu pier niciodată. Acum, pentru a sprijini societatea, nu avem altă proptea decât egoismul. Indivizii cred în ei înşişi. Viitorul aparţine omului social; mai departe nu mai vedem. Bărbatul de seamă care ne va salva din prăpastia spre care alergăm se va folosi,

fără îndoială, de individualism pentru a reface naţiunea; dar în aşteptarea acelei regenerări, trăim în veacul intereselor materiale şi al pozitivului. Acest din urmă cuvânt stă pe buzele tuturor. Suntem cu toţii evaluaţi în cifre nu după cât preţuim, ci după cât cântărim. Dacă e fără haină, bărbatul cel mai energic abia obţine o privire. Şi aşa gândeşte şi stăpânirea. Ministrul trimite o biată medalie marinarului care, punându-şi viaţa în joc, salvează doisprezece oameni, dar acordă crucea de onoare deputatului care-i vinde glasul său. Vai de (ara astfel întocmită! Naţiunile, ca şi indivizii, îşi datorează energia numai sentimentelor mari. Sentimentele unui popor alcătuiesc crezul său. Noi, în loc de crez, avem interese. Dacă fiecare nu se gândeşte decât la sine şi nu are încredere decât în sine, cum vreţi să existe mult curaj civic, când condiţia acestei virtuţi este tocmai renunţarea-de-sine? Curajul civic şi curajul militar îşi au originea în acelaşi principiu. Domnia-voastră sunteţi chemat a vă sacrifica viaţa într-o clipă, a noastră se scurge picătură cu picătură. De ambele părţi, aceleaşi lupte, în alte forme. Nu e de-ajuns să fii om de bine pentru a civiliza fie şi cel mai umil colţ de lume, mai trebuie să fii şi instruit; unde mai pui că instrucţiunea, probitatea, patriotismul nu înseamnă nimic fără voinţa fermă cu care un om trebuie să se desprindă de orice interes personal pentru a se consacra unui gând social. Ce-i drept, niciunul din satele Franţei nu duce lipsă de bărbaţi învăţaţi, de patrioţi; dar sunt încredinţat că nu veţi găsi în fiecare canton un om la care aceste preţioase calităţi să se însoţească cu acea voinţă neslăbită şi pricepere cu care fierarul îşi bate fierul. Omul care distruge şi omul care clădeşte sunt două fenomene de voinţă: unul pregăteşte opera, celălalt o realizează; cel dintâi ne apare ca un duh al răului, al doilea s-ar zice că e un duh al binelui; unul are parte de glorie, celălalt de uitare. Răul e înzestrat cu un glas tunător care trezeşte firile vulgare şi le umple de admiraţie, în vreme ce binele stă multă vreme tăcut. Amorul-propriu uman optează repede pentru rolul cel mai

strălucitor. O faptă bună, făcută fără nici un gând ascuns, va rămâne întotdeauna un simplu accident până când, prin educaţie, în Franţa se vor schimba moravurile. Dar când vom avea o altă morală, când vom li cu toţii mari cetăţeni, nu vom deveni oare, cu toate tabieturile unui trai vulgar, poporul cei mai plicticos, cel mai plictisit, cel mai puţin artist, cel mai nefericit de pe faţa pământului? La aceste mari întrebări, nu mi-e dat să răspund, nu eu sunt în fruntea ţării. Lăsând la o parte gândurile astea, mai sunt şi alte dificultăţi care împiedică guvernul să adopte principii exacte. În ce priveşte civilizaţia, domnule, nimic nu este absolut. Unele idei pot fi potrivite pentru o regiune şi mortale pentru alta – şi cu inteligenţele, lucrurile se petrec la fel. Avem atât de mulţi funcţionari răi, tocmai pentru că guvernul, ca şi gustul, porneşte de la un sentiment cât se poate de înalt, dar curat. În privinţa asta, spiritul depinde de un imbold al sufletului, nicidecum de o ştiinţă. Nimeni nu e în măsură să judece nici hotărârile, nici gândurile unui funcţionar.

— Adevăraţii săi judecători sunt departe de el, iar rezultatele încă şi mai departe. Drept pentru care, fără teamă, oricine se poate da drept funcţionar. În Franţa, spiritul exercită asupra oamenilor o adevărată seducţie, ceea ce ne inspiră o mare stimă pentru oamenii cu idei; dar ideile nu fac nici două parale când lipseşte voinţa. În sfârşit, a conduce înseamnă nu numai a impune mulţimii anumite idei sau metode mai mult sau mai puţin potrivite, ci a imprima ideilor, rele sau bune, ale acestor mulţimi, o direcţie utilă, conformă cu binele obştesc. Dacă într-o regiune prejudecăţile şi rutina împing lucrurile pe un drum greşit, locuitorii înşişi renunţă la greşeli. În economia rurală, politică sau casnică, orice greşeală duce la pierderi pe care interesul, cu vremea, le îndreaptă. La noi, din fericire, am dat de o tabula rasa. Urmându-se poveţele mele, pământul se lucrează bine; dar în agricultură nu era nici un procedeu şi pământul era bun; de aceea a fost uşor

pentru mine să introduc cultura cu cinci asolamente, păşunile artificiale şi cartoful. Sistemul meu agronomic nu se lovea de nici o prejudecată. Nimeni nu se servea de fiare de plug din cele rele, ca în unele părţi ale Franţei; pentru puţinele lucrări care se făceau la câmp, săpăliga era de ajuns. Rotarul avea interes să ridice în slăvi căruţele mele, ca să-şi vândă roţile – încât aveam în el un adevărat complice. Dar şi de data asta, ca şi în unele dăţi, m-am străduit să împac interesele tuturor. Apoi am trecut de la produsele care-i interesau direct pe aceşti bieţi oameni, la altele, care le puteau aduce mai multă bunăstare. Nu am importat nimic de peste hotare, ci doar am sprijinit exporturile care urmau să-i îmbogăţească şi ale căror beneficii erau direct înglobate. Aceşti oameni erau apostolii mei cu fapta şi fără să-şi dea seama. Alt motiv! Ne aflăm la numai cinci leghe de Grenoble – şi în apropierea oraşelor mari se pot găsi destule debuşee pentru mărfuri. Dar nu toate comunele sunt aşezate în apropierea oraşelor. Într-o chestiune ca asta, e necesar să ţii seama de spiritul regiunii, de starea şi resursele ei, să studiezi terenul, oamenii şi lucrurile şi nu să gândeşti, bunăoară, să plantezi vii în Normandia19. Iată de ce nimic nu e atât de nestatornic ca politica; ea nu are principii generale. Legea e una pentru toţi, dar morala, pământul şi inteligenţa nu sunt; numai că politica este arta de a aplica legile fără a vătăma interesele nimănui, deci totul are un caracter local. De partea cealaltă a muntelui, la poalele căruia se află satul pe care l-am părăsit, e cu neputinţă să ari cu plugul cu roţi, stratul de pământ negru nefiind destul de adânc; încât dacă primarul acelui sat ar dori să ţină pasul cu noi, i-ar ruina pe locuitori. Iată de ce l-am povăţuit să planteze butuci de vie – şi anul trecut de pe acel petic de pământ s-au scos recolte excelente, ei ne dau vin şi noi le dăm din grâul nostru.

Pe scurt, mă bucuram de oarecare încredere la aceşti ţărani, pe care-i învăţam mereu, eram neîncetat în legătură cu ei. Îi vindecam de boli, atât de lesne de vindecat; de fapt,

le redăm puterile printr-o hrană mai substanţială. Fie din economie, fie din sărăcie, cei de la ţară se hrănesc atât de mizerabil încât pricina tuturor bolilor e numai lipsa – deşi în general sunt destul de sănătoşi. Când, din spirit religios, am optat pentru traiul ăsta de obscură resemnare, am ezitat multă vreme dacă să mă fac preot, medic de tară sau judecător.

Nu fără pricină, scumpe domnule, s-a ivit zicala despre cele trei robe negre – preotul, omul legii, medicul: unui oblojeşte rănile sufletului, celălalt ale buzunarului, al treilea ale trupului; ei reprezintă societatea în cei trei principali termeni de existentă ai săi: conştiinţa, averea, sănătatea. A fost o vreme când cel dintâi – apoi al doilea – erau totul în sat. Strămunii noştri gândeau – şi poate că nu se înşelau – că preotul, stăpân peste idei, trebuia să conducă ţara: astfel, preotul a devenit rege, pontif şi judecător: dar pe-atunci totul era numai credinţă şi conştiinţă. Astăzi, toate s-au schimbat; să luăm vremea noastră, aşa cum este ea. Eu, unul, cred că progresul civilizaţiei şi bunăstarea mulţimii depind de aceşti trei bărbaţi, cele trei puteri care tac ca poporul să simtă îndată acţiunea faptelor, a intereselor şi a principiilor, cele trei mari consecinţe pe care le produc, la o naţiune, evenimentele, averile şi ideile. Timpul înaintează şi aduce cu sine schimbări, proprietăţile se rotunjesc sau se micşorează şi în toate trebuie să se pună rânduială potrivit cu aceste variate mutaţii: de aici decurge principiul ordinei. Pentru a civiliza lumea, pentru a crea bunuri, trebuie să convingem masele că interesele particulare se acordă cu cele naţionale care se satisfac prin fapte, interese şi principii.

Aceste trei profesiuni, care duc cu necesitate spre aceste rezultate umane, îmi par a fi astăzi cele mai mari pârghii ale civilizaţiei; numai ele pot oricând oferi unui om de bine mijloacele eficace de a îmbunătăţi starea păturilor sărace cu care se află în permanente legături. Dar ţăranul îşi pleacă mai degrabă urechea la omul care-i prescrie o reţetă

ca să-i salveze trupul decât la preotul care-i predică despre mântuirea sufletului: unul îi poate vorbi de pământul pe care-l lucrează, celălalt e nevoit să-i amintească despre cele cereşti, de care omul nostru, din nefericire, puţin îi pasă; spun „din nefericire” pentru că dogma vieţii viitoare este nu numai o mângâiere dar şi un instrument de conducere a oamenilor. Nu-i aşa că religia e singura putere care consfinţeşte legile sociale? Recent, l-am justificat pe Dumnezeu. În lipsa religiei, guvernul s-a văzut nevoit să născocească Teroarea20 pentru ca legile sale să devină executorii; dar era o teroare omenească – şi a trecut. Dar, domnule, când un ţăran cade bolnav şi zace pe un pat mizerabil sau e în convalescenţă, se vede nevoit să asculte nişte explicaţii logice, pe care le înţelege uşor atunci când îi sunt limpede înfăţişate. Datorită acestei idei m-am făcut medic. Socoteam cu ţăranii mei, pentru ei; le dădeam numai sfaturi sigure, care-i constrângeau să recunoască justeţea vederilor mele. Cu poporul nu ne este îngăduit să greşim. Infailibilitatea l-a făcut pe Napoleon – şi ar fi făcut din el un zeu dacă universul n-ar fi auzit că a fost înfrânt la Waterloo. Mahomed a creat o religie după ce a supus a treia parte a globului, numai fiindcă a ferit lumea de spectacolul morţii sale. Pentru primarul din sat şi pentru cuceritor, aceleaşi principii: naţiunea şi comuna alcătuiesc o aceeaşi turmă. Pretutindeni, mulţimea e aceeaşi. Afară de asta, m-am arătat aspru cu cei pe care-i îndatoram din buzunarul meu. Fără această fermitate, toţi şi-ar fi bătut joc de mine. Ţăranii, ca şi oamenii din societatea înaltă, sfârşesc prin a-l dispreţui pe cel pe care-l înşală. A fi păcălit – nu înseamnă oare a da dovadă de slăbiciune? Numai forţa e în stare să conducă. Niciodată n-am cerut nimănui nici un bănuţ pentru consultaţiile mele, afară numai de la cei bogaţi de tot; dar toată lumea cunoaşte preţul ostenelilor mele. Prescriu tuturor medicamente, numai celor săraci nu. Dacă ţăranii mei nu-mi plătesc, apoi îşi cunosc datoriile; uneori îşi liniştesc conştiinţa aducându-mi ovăz pentru cai

sau grâu – când nu e prea scump. Dar chiar dacă morarul nu mi-ar oferi, drept răsplată a ostenelilor mele, decât nişte ţipari şi încă i-aş spune că e prea darnic pentru o nimica toată; politeţea mea se va dovedi rentabilă: la iarnă aş obţine din parte-i câţiva saci de făină pentru săraci. Da, domnule, oamenii ăştia au inimă, dacă nimeni nu-i înăcreşte. Astăzi gândesc mai mult de bine şi mai puţin de rău despre ei decât odinioară.

— V-aţi dat multă ostenealã! Spuse Genestas.

— Ba, deloc, răspunse Benassis. Căci nu mă costă măi mult dacă le spun ceva util în loc să le spun fleacuri. Mergând pe drum cu ei, stând la taifas, râzând, le vorbeam despre ei înşişi. La început, oamenii nu m-au ascultat şi a trebuit să mă lupt îndelung cu îndărătnicia lor: eram un burghez, iar pentru ei un burghez e un vrăjmaş. Războiul ăsta mă distra. Între a face binele sau a face răul nu există altă deosebire decât pacea conştiinţei sau neliniştea ei, pedeapsa aceeaşi este. Dacă ticăloşii ar voi să se poarte bine, ar deveni milionari în loc să meargă la spânzurătoare, asta-i tot.

— Domnule, strigă Jacquotte intrând, cina se răceşte!

— Domnule, spuse Genestas, oprindu-l pe medic cu un gest, am o singură observaţie a vă face în legătură cu ceea ce mi-aţi spus. Nu am avut prilej să citesc nimic despre războaiele lui Mahomed, aşa că nu pot spune nimic despre talentele lui militare; dar dacă l-aţi fi văzut pe împărat manevrând în timpul campaniilor din Franţa, îndată l-aţi fi luat drept un zeu; şi a fost înfrânt la Waterlo tocmai pentru că era mai mult decât un om, făcea prea multă umbră pământului şi pământul s-a cutremurat sub paşii săi, aşa să ştiţi. De altminteri, sunt deplin de părerea domniei-voastre în toate celelalte şi, dracu să mă ia! Femeia care v-a adus pe lume nu şi-a irosit zadarnic vremea.

— Hai strigă Benassis surâzând, să ne aşezăm la masă.

Sufrageria era toată panelată cu lemn şi vopsită în cenuşiu. Mobilierul consta din câteva scaune de pai, un bufet, dulapuri, o sobă şi faimoasa pendulă a răposatului

preot, apoi perdele albe la ferestre. Masa, aşternută cu o faţă albă, nu avea nimic luxos. Vesela era de faianţă. Supa consta, după gustul defunctului preot, din bulionul cel mai hrănitor pe care o bucătăreasă l-a putut fierbe şi concentra vreodată. Medicul şi oaspetele său abia apucaseră să-şi mănânce supa când, fără veste, un om intră în bucătărie şi apoi, cu toată împotrivirea Jacquottei, dădu buzna în sufragerie.

— Ce s-a întâmplat? Întrebă medicul.

— S-a întâmplat, domnule, că doamna Vigneau, cocoana noastră, s-a făcut albă la faţă, albă de ne-a speriat pe toţi!

— Vin îndată, strigă vesel Benassis, mă scuzaţi că plec de la masă.

Şi se ridică. Cu toate stăruinţele medicului, Genestas se jură milităreşte, aruncându-şi şervetul, că nu va rămâne la masă fără gazda sa – şi, în adevăr, trecu în salon să se mai încălzească, cu gândul la mizeriile pe care inevitabil le înduri în toate situaţiile în care te poţi pomeni pe lumea asta.

Benassis se întoarse curând şi cei doi viitori prieteni se aşezară iarăşi la masă.

— Mai adineauri v-a căutat Taboureau, spuse Jacquotte stăpânului său, aducând mâncarea pe care o ţinuse la foc.

— Cine s-a îmbolnăvit la el? Întrebă medicul.

— Nimeni, domnule; voia o consultaţie pentru dânsul, zicea, o să mai treacă pe la noi.

— Bine.

— Acest Taboureau, continuă Benassis adresându-se lui Genestas, este pentru mine un adevărat tratat de filosofie; când va veni, să-l cercetaţi cu luare-aminte, sunt sigur că o să vă intereseze. Era muncitor cu ziua, un om de treabă, strângător, mulţumindu-se cu puţin, muncind mult. Îndată ce bietul om s-a văzut cu ceva bani, inteligenţa i s-a dezvoltat; a ţinut pas cu mişcarea pe care am imprimat-o acestui sărman canton, căutând să câştige şi să se îmbogăţească. În opt ani a agonisit o avere bunicică;

bunicică pentru acest canton. Cred că la ceasul ăsta posedă vreo patruzeci de mii de franci. Dar pun rămăşag pe o mie contra unu că nu veţi ghici pe ce căi a putut el să agonisească o avere ca asta. S-a făcut cămătar, dar un cămătar atât de abil şi cu o metodă atât de bine întemeiată pe interesul tuturor locuitorilor din canton încât pentru mine ar fi curată pierdere de vreme dacă aş încerca să-i conving că nu au nimic de câştigat de pe urma legăturilor cu Taboureau. Când hoţomanul i-a văzut pe toţi lucrându-şi pământurile, a început a colinda regiunea ca să facă rost pentru cei mai săraci de sămânţa necesară. La noi, ca pretutindeni, ţăranii, ba chiar şi unii fermieri, nu aveau bani să-şi cumpere sămânţă. Unora, jupânul Taboureau le da cu împrumut un sac de orz pentru care, după recoltă, le lua un sac de secară; altora o baniţă de grâu pentru un sac de făină. Astăzi, individul şi-a extins în tot departamentul acest ciudat negoţ. Dacă nimic nu-l va opri, va ajunge, poate, milionar. Ei bine, domnule, de unde muncitorul cu ziua Taboureau era un flăcău de treabă, îndatoritor, plăcut, gata să dea oricui o mână de ajutor, pe măsură ce agonisea, domnul Taboureau a început a deveni gâlcevitor, cârcotaş, dispreţuitor. De ce se pricopsea, de ce se înrăia. Aşa-i ţăranul: dacă trece de la o viaţă de muncă la o viaţă mai înlesnită sau dacă devine proprietar de pământ, se face nesuferit. Există o pătură jumătate virtuoasă şi jumătate vicioasă, jumătate învăţată şi jumătate ignorantă, veşnica deznădejde a guvernelor. Veţi avea prilej să cunoaşteţi puţin spiritul acestei clase în Taboureau, om simplu la înfăţişare, ba chiar primitiv, dar întotdeauna profund de îndată ce intră în joc interesele sale.

Un zgomot de paşi greoi vesti sosirea cămătarului de cereale.

— Intră, Taboureau! Strigă Benassis.

Prevenit de medic, maiorul îl măsură pe ţăran din creştet până-n tălpi şi văzu în Taboureau un om ciolănos, adus de spinare, cu fruntea bombată, foarte încreţită. Chipul

scofâlcit părea găurit de doi ochi mici şi cenuşii, pătaţi cu negru. Cămătarul avea buzele strânse, iar bărbia-i lungă şi ascuţită părea a voi să se apropie de vârful unui nas ironic, încovoiat. Pometii obrajilor, ieşiţi în afară, erau plini de acele riduri în formă de stea care trădează o viaţă hoinară şi şiretenia geambaşului. În sfârşit, părul îi încărunţise. Era îmbrăcat cu o jiletcă albastră, destul de curată, cu buzunare pătrate, umflate deasupra şoldurilor, iar sub pulpanele fluturânde se vedea o vestă albă, înfloratã. Rămăsese nemişcat, în picioare, rezemat de un baston cu măciulie. Spre nemulţumirea Jacquottei, un pui de prepelicar îl urmase pe negustorul de grâne şi se culcase la picioarele lui.

— Ei, ce mai veste-poveste? Îl întrebă Benassis.

Taboureau aruncă o privire bănuitoare spre necunoscutul care sta la masă lângă medic şi spuse:

— Nu e caz de boală, domnule primar.

— Dar dumneavoastră ştiţi să alinaţi durerile buzunarului ca şi pe cele ale trupului şi am venit să vă rog pentru o consultaţie, că am o mică neînţelegere cu un om din Saint-Laurent.

— De ce nu vorbeşti cu domnul judecător de pace sau cu grefierul lui?

— Vedeţi că dumneavoastră sunteţi mult mai priceput şi aş fi şi eu sigur de interesul meu, dacă, mi-aţi aproba.

— Dragă Taboureau, bucuros dau consultaţii medicale gratuite celor săraci, dar n-aş putea cu nici vin chip să mă ocup de treburile unui om atât de bogat ca tine. Ştiinţa se dobândeşte numai cu bani mulţi.

Taboureau începu să-şi învârtă pălăria în mâini.

— Dacă vrei sfatul meu, care îţi va face economie de mulţi bani pe care altminteri ar trebui să-i dai avocaţilor de la Grenoble – apoi trimite un săculeţ de secară văduvei Martin, cea care creşte copii de la azil.

— Păi, dacă ziceţi dumneavoastră domnule, cu dragă inimă. Acum să spun ce am pe suflet, dacă nu-l supăr pe

domnu'! Adaogă el arătând spre Genestas.

— Să vedeţi, domnule, continuă el după ce medicul îi făcu somn cu capul, un om din Saint-Laurent, să tot fie vreo două luni de-atunci, mă caută într-o zi: „Taboureau, zice, vinde-mi şi mie o sută treizeci şi şapte de baniţe de orz!

— Să-ţi dau, zic, că asta mi-e meseria. Le iei acum? Întreb.

— Nu, zice dânsul, la primăvară, în martie.

— Bine! Zic.” Ne înţelegem noi din preţ, bem aldămaşul şi ne învoim să-mi plătească orzul la preţul cu care s-a vândut la târgul din Grenoble şi să i-l dau în martie, afară numai de rămăşiţele din hambar, bineînţeles. Dar, domnule, preţul orzului începe a creşte, şi creşte şi tot creşte şi se umflă ca o ciorbă care dă în foc. Eu, care aveam mare nevoie de bani, îmi vând orzul. Aveam dreptul, nu-i aşa, domnule primar?

— Nu, spuse Benassis, orzul nu mai era al tău, tu îl aveai numai în păstrare. Dar dacă preţul orzului scădea, nu-ţi sileai cumpărătorul să ţi-l plătească după învoială?

— Eu zic, domnule, că poate nu mi-ar fi dat nici un ban, omul acela. La război ca la război! Negustorul, când e rost de vreun câştig, are tot dreptul. Şi-apoi, marfa e a ta numai când o plăteşti, nu-i aşa, domnule ofiţer? Că doar se vede că domnul a servit în armată.

— Taboureau, spuse cu gravitate Benassis, va fi rău de tine. Mai curând sau mai târziu, Dumnezeu pedepseşte fapta urâtă. Îmi pare rău că un om atât de vrednic, atât de învăţat ca tine, un negustor cinstit poate da cantonului exemplu de incorectitudine! Dacă umbli pe la judecăţi cu asemenea pricini, te mai poţi aştepta ca oamenii săraci să rămână cinstiţi şi să nu te fure? Lucrătorii tăi o să-ţi fure o parte a timpului pe care ţi-l datorează şi toată lumea se va strica. Greşeşti, Taboureau. Orzul era ca şi livrat. Dacă omul acela de la Saint-Laurent îl ridica, mai puteai să i-l iei înapoi? Vezi dar că ai vândut un lucru care nu mai era al tău, orzul se transformase în bani, pe care urma să-i încasezi potrivit cu învoiala. Dar hai, spune mai departe.

Genestas aruncă medicului o privire plină de înţeles, pentru a-i atrage atenţia asupra imobilităţii lui Taboureau. Pe faţa cămătarului nici o fibră nu tresărise în timpul acestei predici, obrazul nu-i roşise, ochişorii îi rămăseseră senini.

— Da, domnule, ne-am învoit să-i vând orzul pe preţul de astă-iarnă, dar eu, unul, cred că nu-i datorez nimic.

— Ascultă, Taboureau, dă-i îndată orzul dacă nu vrei să pierzi încrederea tuturor. Chiar de vei câştiga un proces ca ăsta, vei fi privit ca un om fără credinţă, fără cuvânt, fără onoare.

— Hai, nu vă codiţi, spuneţi-mi de-a dreptul că sunt un ticălos, un netrebnic, un hoţ. Între oameni de afaceri se mai spun şi vorbe de-astea şi nimeni nu se supără. Aşa-i în afaceri: fiecare pentru sine.

— Şi tu vrei să faci parte dintre cei care merită vorbe de-astea?

— Păi dacă legea e de partea mea.

— Ba legea nu va fi deloc de partea ta.

— Sunteţi sigur, domnule, nu, zău, sigur de tot? Fiindcă, vedeţi dumneavoastră, afacerea e importantă.

— Sunt sigur de tot. Dacă n-aş sta acum la masă, ţi-aş citi Codul. Dar dacă vei merge la judecată, vei pierde şi nu vei mai pune niciodată piciorul în casa mea; nu pot primi un om pe care nu-l stimez. Vei pierde procesul, auzitu-m-ai?

— Ba nu, ba nu, domnule, n-o să-l pierd, spuse Taboureau. Să ştiţi, domnule, că tocmai omul de la Saint-Laurent îmi datorează mie orzul; eu i l-am cumpărat şi el refuză să mi-l livreze. Dar voiam să fiu sigur că voi câştiga înainte de a mă duce la portărel să înaintez actele.

Genestas şi medicul se priviră străduindu-se să-şi ascundă surpriza pe care le-o provocase ingenioasa stratagemă la care recursese cămătarul pentru a afla adevărul asupra acestui caz judiciar.

— Atunci, Taboureau, află că omul tău e de rea credinţă, cu oameni ca dânsul e mai bine să nu ai a face.

— Vai, domnule, dar oamenii ăştia se pricep la afaceri.
— La revedere, Taboureau.
— Omul dumneavoastră, domnule primar şi domnule ofiţer.
— Ei, ce spuneţi, întrebă Benassis după ce cămătarul plecase, aşa-i că la Paris omul ăsta ar deveni curând milionar?
După cină, medicul şi oaspetele său trecură din nou în salon, unde, aşteptând ora culcării, discutară toată seara despre război şi despre guvern, convorbire în cursul căreia Genestas îşi exprimă cea mai violentă antipatie împotriva englezilor.
— Domnule, întrebă medicul, pot şti pe cine am onoarea a avea ca oaspe?
— Mă numesc Pierre Bluteau, răspunse Genestas, şi sunt căpitan la Grenoble.
— Bine, domnule. Doriţi să urmaţi regimul domnului Gravier? Dimineaţa, după micul dejun, îi plăcea să mă însoţească în drumurile mele prin împrejurimi. Nu sunt sigur că o să vă facă plăcere chestiunile de care mă ocup eu şi care sunt prea vulgare. La urma urmelor, nu sunteţi nici proprietar, nici primar în acest sat şi nu veţi avea nimic nou de văzut în canton, unde toate bordeiele-s la fel; oricum însă, veţi lua aer şi veţi da un rost plimbării dumneavoastră.
— Nu vă puteţi închipui câtă plăcere îmi face invitaţia dumneavoastră; eu nu îndrăzneam să vă rog de teamă să nu vă stingheresc.
Maiorul Genestas – pe care vom continua a-l numi astfel, în ciuda pseudonimiei sale calculate – îşi urmă gazda într-o odaie la etajul întâi, deasupra salonului.
— Ei bine, spuse Benassis, Jacquotte v-a făcut foc. Dacă aveţi nevoie de ceva, cordonul soneriei se află la căpătâiul patului.
— Nu cred că-mi va lipsi nici cel mai mărunt lucru, strigă Genestas. Iată şi o trăgătoare de cizme. Numai o cătană

bătrână ca mine poate cunoaşte preţul unei asemenea scule!

— Pe câmpul de luptă, domnule, de câte ori n-ai fi în stare de orice numai să faci rost de o sărăcie ca asta. După câteva marşuri şi mai ales după o încăierare, când ţi se umflă picioarele în cizmele ude şi nu le poţi scoate cu nici un chip; a, de câte ori nu m-am culcat încălţat! Dar când eşti singur, înduri mai uşor nenorocirea!

Şi maiorul clipi din ochi ca să dea acestor ultime cuvinte un fel de profunzime vicleană; apoi începu a privi în jur, nu fără mirare, prin odaia în care totul era confortabil, curat şi aproape bogat.

— Ce lux! Spuse. Minunată trebuie să fie locuinţa domniei-voastre!

— Veniţi să vedeţi, spuse medicul; suntem vecini, numai scara ne desparte.

Intrând în locuinţa medicului, Genestas văzu cu mirare o odaie goală; pe pereţi, nimic altceva decât un tapet gălbui cu stele cafenii, pe-alocuri decolorat. Un pat de fier, grosolan lăcuit, cu un polog din lemn şi două perdele de stambă cenuşie – la picioarele căruia sta un covor îngust şi ca vai de el, foarte uzat – părea un pat de spital. La căpătâi se afla o noptieră cu patru picioare şi al cărei rulou se închidea şi se deschidea cu un zgomot de castaniete. Trei scaune, două fotolii de pai, o comodă din lemn de nuc cu un lighean şi o cană străveche, al cărei capac era fixat într-o montură de plumb, completau mobilierul. Vatra căminului era rece, iar sculele necesare pentru bărbierit erau împrăştiate pe pervazul de piatră spoită, în faţa unei oglinzi vechi, agăţată cu o sfoară. Lespezile, măturate şi curate, erau din loc în loc roase, crăpate, găurite. Perdele de stambă cenuşie cu franjuri verzi ornau cele două ferestre. Totul, până şi masa rotundă pe care zăceau în dezordine nişte hârtii, o călimară şi câteva pene, totul, în acest tablou simplu oarecum decent, datorită Jacquottei care avea grija sa ţină odaia cât mai curată – făcea impresia unei vieţi

aproape monahale, indiferentă faţă de lucruri şi plină de sentimente. Printr-o uşă deschisă, maiorul zări cabinetul în care, fără îndoială, medicul intra foarte rar. Această încăpere era într-o stare foarte asemănătoare cu odaia. Câteva cărţi prăfuite zăceau împrăştiate pe nişte rafturi, prăfuite şi ele; poliţele încărcate cu sticle etichetate arătau că farmacia ocupa mai mult loc decât ştiinţa.

— Mă veţi întreba de ce se deosebeşte atât de mult odaia dumneavoastră de a mea, reluă Benassis. Ascultaţi, m-am ruşinat întotdeauna pentru acei care-şi găzduiesc oaspeţii în poduri, oferindu-le oglinzi dintre cele care te desfigurează până-ntr-atâta încât, privindu-te, te poţi crede fie mai scund, fie mai înalt decât eşti, sau bolnav, sau lovit de dambla. Nu suntem oare datori să ne străduim ca prietenilor noştri locuinţa lor de o zi să le fie cât mai plăcută? Ospitalitatea îmi pare a fi o virtute, o fericire şi un lux totodată; dar, oricum ai privi o, fără a uita că uneori poate fi o speculă, nu suntem datori să oferim oaspetelui şi prietenului nostru toate bunătăţile şi tot răsfăţul vieţii? Pentru domnia-voastră fie deci mobilele cele frumoase, covorul moale, draperiile, pendula, candelabrele şi lampa de pat; pentru domnia-voastră lumânarea, serviciile Jacquottei care, sunt sigur, v-a adus o pereche de papuci noi, lapte şi vasul ei cu jeratic pentru încălzit patul. Cred că veţi şedea mai bine ca oriunde în acest fotoliu moale, pe care nu ştiu unde l-a descoperit defunctul preot; ce-i drept, în orice privinţă, dacă vrei să cunoşti modele ale binelui, ale frumosului, ale confortabilului, trebuie să te adresezi Bisericii. Pe scurt, nădăjduiesc că, în camera dumneavoastră, toate vă vor plăcea. Veţi găsi brice bune, un săpun excelent, şi toate cele mărunte care-l fac pe om să se simtă bine la el acasă. Dar, scumpe domnule Bluteau, chiar dacă opinia mea despre ospitalitate n-ar explica îndeajuns deosebirea dintre apartamentele noastre, sunt sigur că mâine, când veţi vedea ce du-te-vino e la mine, veţi înţelege deplin de ce camera mea e atât de goală şi

cabinetul atât de dezordonat. Mai întâi de toate, viaţa mea nu e o viaţă cazanieră, sunt veşnic plecat. Dacă rămân acasă, ţăranii vin să mă caute în toată clipa, lor le aparţin cu trupul, cu sufletul şi cu locuinţa mea. Credeţi că îmi mai pot face griji din pricina etichetei mii a pagubelor inevitabile pe care mi le-ar face, fără voia lor, bieţii oameni? Luxul se potriveşte palatelor, castelelor, saloanelor şi odăilor pentru oaspeţi. La urma urmelor, acasă nu stau decât când dorm; la ce mi-ar servi gătelile bogăţiei? De altminteri, nici nu bănuiţi cât de indiferente îmi sunt toate pe lumea asta!

Strângându-şi cordial mâinile, cei doi bărbaţi îşi urară prieteneşte noapte-bună şi se duseră la culcare. Maiorul, până să adoarmă, reflectă îndelung la acest om care, cu fiecare ceas, creştea în ochii săi.

Peste câmpii.

D is-de-dimineaţă, dragostea pe care orice cavalerist o poartă calului său îl mână pe Genestas spre grajd, unde privi cu mulţumire pansamentul pe care Nicole îl făcuse patrupedului.

— Aşa de dimineaţă, domnule maior Bluteau? Strigă Benassis care ieşise să-şi întâlnească oaspetele. Sunteţi un adevărat ostaş: pretutindeni, chiar la ţară, vă treziţi în sunetul goarnei!

— Vă simţiţi bine? Îl întrebă Genestas, întinzându-i prieteneşte mâna.

— Niciodată nu mă simt cu adevărat bine, răspunse Benassis pe un ton jumătate trist, jumătate vesel.

— Domnul s-a odihnit? Îl întrebă Jacquotte pe Genestas.

— Auzi vorbă! Mai întrebi? Mi-ai aşternut ca unei mirese.

Jacquotte păşea surâzând în urma stăpânului său şi a ostaşului. După ce aceştia s-au aşezat la masă, spuse către Nicole:

— Ce om cumsecade, domnul ofiţer.

— Cred şi eu, mi-a şi dat doi franci.

— Mai întâi de toate, spuse Benassis oaspetelui său când ieşiră din sufragerie, să vizităm doi morţi. Deşi medicii

rareori acceptă să dea ochi cu pretinsele lor victime, eu vă voi conduce în două case unde veţi putea observa un lucru destul de straniu cu privire la natura umană. Veţi vedea două scene care vă vor dovedi cât de mult se deosebesc locuitorii de la munte de cei de la câmp atunci când îşi exprimă sentimentele. O parte a cantonului nostru cuprinde munţi înalţi; acolo se păstrează nişte datini purtând pecetea unor vremi străvechi şi care amintesc de departe unele scene biblice. De-a lungul munţilor noştri există o linie pe care natura însăşi a trasat-o şi care desparte două lumi: mai sus, puterea; mai devale, îndemânarea; mai sus, sentimente largi; mai devale, o neîncetată preocupare pentru interesele vieţii materiale. Cu excepţia depresiunii D'Ajou care, în partea ei dinspre miazănoapte, e populată de imbecili, iar în cea dinspre miazăzi de oameni inteligenţi – două neamuri pe care doar un pârâiaş le desparte, dar sunt atât de asemănătoare în toate privinţele: statură, umblet, înfăţişare, datini, ocupaţii – n-am văzut nicăieri deosebiri atât de mari ca la noi. Situaţia asta ar trebui să-i facă pe conducătorii unei ţări să întreprindă vaste cercetări cu caracter local relative la aplicarea legilor în popor. Dar să mergem, caii ne aşteaptă.

Cei doi călăreţi ajunseră curând în faţa unei case aşezate În acea parte a târgului care dă spre munţii din jurul mănăstirii Cârande-Chartreuse. În pragul casei, care era destul de îngrijită, zăriră un sicriu acoperit cu un linţoliu negru, aşezat pe două scaune şi străjuit de patru lumânări, apoi, pe un scaun de bucătărie, o tavă de aramă cu o crenguţă de merişor în agheazmă. Oricine intra în curte, venea de îngenunchea la căpătâiul mortului, rostea un Tatăl nostru şi stropea coşciugul cu agheazmă. Deasupra linţoliului negru se ridicau tufele verzi ale unei iasomii plantate lângă uşă, iar peste brâul casei se întindeau curmeii răsuciţi ai unei viţe care începuse a înfrunzi. O fată mai dădea cu mătura în faţa intrării, pentru a răspunde acelor vagi nevoi de găteală pe care o pretind ceremoniile –

până şi cea mai tristă dintre toate. Fiul cel mai mare al răposatului, un ţăran tânăr de douăzeci şi doi de ani, sta în picioare, nemişcat, rezemat de uşor. Ochii îi erau plini de lacrimi care se scurgeau pe obraji fără a cădea – sau, poate, şi le ştergea din când în când pe ascuns. Când Benassis şi Genestas intrară în curte – după ce-şi priponiseră caii de unul dintre plopii ce se înălţau de-a lungul unui zid scund peste care priviseră scena – văduva tocmai ieşea de grajd, însoţită de o femeie purtând o oală plină cu lapte.

— Curaj, sărmană doamnă Pelletier, îi spuse aceasta.

— Vai! Draga mea, după ce ai trăit douăzeci şi cinci de ani cu un bărbat, ce grea e despărţirea!

Şi ochii i se umplură de lacrimi.

— Îmi dai cele zece centime? Adăugă ea după o pauză, întinzând mâna către vecina ei.

— A! Sigur, era să uit, făcu cealaltă dându-i o monedă. Hai, nu mai plânge, vecină.

— A! Iată-l pe domnul Benassis.

— Ce mai faci, mătuşică, ia spune, te simţi mai bine? Întrebă medicul.

— Păi, dragă domnule, spuse ea plângând, trebuie să mă simt mai bine, n-am ce face. Îmi zic că barem nu mai suferă, omul meu. A, cât a suferit!

— Dar, vă rog, intraţi, domnilor.

— Jacques! Adu scaune pentru domnii. Haida, mişcă-te. Drace! Urneşte-te, că doar n-o să-l reînvii pe bietul tătâne-tău, chiar de-ai rămâne lângă el o sută de ani! Acum va trebui să munceşti cât doi.

— Nu, nu, femeie, lasă-ţi băiatul în pace, n-am venit să şedem. Ai un flăcău care-ţi va purta de grijă, în stare să ţină loc lui tată-său.

— Treci de te îmbracă, Jacques, strigă văduva, îndată vor veni să-l ridice.

— La revedere, mătuşică, spuse Benassis.

— Săru-mâna, domnilor.

— Vedeţi, spuse medicul, aici moartea e privită ca un accident prevăzut, care nu opreşte în loc viaţa de toate zilele a familiilor; nici nu se va ţine doliu. De altă parte, doliul nu este nici datină, nici lege, ci mai mult decât atâta; e o instituţie care decurge din toate legile, a căror respectare purcede dintr-un principiu unic: morala. Aflaţi că, în ciuda strădaniilor noastre, nici eu, nici domnul Janvier n-am izbutit să-i facem pe ţărani să înţeleagă cât de importante sunt ceremoniile publice pentru apărarea ordinei morale. Oamenii noştri, care abia de curând au obţinut drepturi, încă nu-s în stare să priceapă noile relaţii care trebuie să-i facă a preţui aceste idei generale; până acum, ei nu cunosc decât ideea de ordine şi de bunăstare fizică; cu vremea, dacă se va găsi cine să-mi continue opera, vom ajunge la principiile care servesc la conservarea drepturilor publice, în adevăr, nu-i de-ajuns să fii om cumsecade, trebuie să şi pari. Societatea nu trăieşte numai prin idei morale; pentru a dăinui, ea are nevoie de fapte corespunzătoare acestor idei. În cele mai multe comune rurale, dintr-o sută de familii cărora moartea le-a răpit şeful, numai câţiva indivizi, dintre cei înzestraţi cu o sensibilitate vie, vor păstra îndelung amintirea defunctului; toţi ceilalţi, până-ntr-un an, îl vor uita cu totul. Această uitare nu este o mare plagă? Credinţa este sufletul unui popor, prin ea oamenii îşi exprimă sentimentele şi le înalţă dându-le un ţel; dar fără nişte ceremonii vizibile în cinstea unui principiu, nu poate fi credinţă, prin urmare nici legile umane nu au nici o putere. Conştiinţa aparţine numai divinităţii, dar trupul e supus legii sociale; iată de ce a renunţa la manifestarea durerii, a nu-i învăţa pe copii, care încă nu gândesc, şi pe toţi cei ce au nevoie de exemple bune, necesitatea de a te supune legilor printr-o răbdătoare resemnare la poruncile sorţii care loveşte şi alină, care dă şi răpeşte bunurile lumeşti, e un început de necredinţă. Mărturisesc că, după ce am trăit zile de batjocoritoare nepăsare, am înţeles preţul ceremoniilor şi al datinilor,

acela al sărbătorilor familiale, însemnătatea tradiţiilor şi a solemnităţilor domestice. Temelia societăţii omeneşti va fi întotdeauna familia. În familie se manifestă puterea şi legea; în orice caz, acolo trebuie să se deprindă supunerea. Dacă ne gândim la toate consecinţele lor, spiritul de familie şi autoritatea pământească sunt două principii încă prea slab dezvoltate în noul nostru sistem legislativ. Familia, comuna, departamentul, toată ţara noastră depind totuşi de ele. Aşadar, legile ar trebui să se întemeieze pe aceste trei mari unităţi. După opinia mea, căsătoria soţilor, naşterea copiilor, moartea părinţilor n-ar trebui să prilejuiască prea multe ceremonii. Creştinismul e atât de influent, e atât de adânc înrădăcinat în moravuri tocmai pentru strălucirea cu care apare în împrejurările grave ale vieţii pentru a le însoţi cu ceremonialul atât de naiv înduioşător, atât de pompos atunci când preotul se ridică la înălţimea venirii lui şi când ştie să slujească potrivit cu sublimul moralei creştine. Odinioară, îmi ziceam că religia catolică nu-i decât o adunătură de prejudecăţi şi de superstiţii abil folosite, cu care orice civilizaţie inteligentă trebuie să termine o dată pentru totdeauna. Aici însă, mi-am dat seama de necesitatea ei politică şi de utilitatea ei morală; aici am înţeles cât e de puternică prin chiar preţul cuvântului care o denumeşte. Religia înseamnă legătură, iar cultul său, cu alte cuvinte, religia exprimată, constituie, fără îndoială, singura forţă care ar putea lega între ele păturile sociale pentru a le da o aşezare statornică. În sfârşit, aici am respirat balsamul cu care credinţa unge rănile vieţii; fără a discuta, am simţit că ea se acordă admirabil cu moravurile pasionate ale naţiunilor meridionale.

— S-o luăm la deal, spuse medicul întrerupându-se, trebuie să ajungem pe platou. De acolo, se pot zări cele două văi şi o să vă bucuraţi de o frumoasă privelişte. De la o înălţime de vreo trei mii de picioare peste nivelul Mediteranei, vom vedea Savoia şi Dauphine-ul, munţii din regiunea Lyon şi Ronul. Vom fi pe teritoriul altei comune, al

unui sat de munte; acolo veţi afla, într-o fermă a domnului Gravier, spectacolul de care v-am vorbit, acel alai natural care concretizează ideea mea despre marile evenimente ale vieţii. În acea comună, doliul se poartă cu evlavie. Cei săraci umblă cu cheta ca să-şi poată cumpăra haine negre. Într-o asemenea împrejurare, nimeni nu le refuză obolul. Nu trece nici o zi fără ca o văduvă să nu vorbească de cel pierdut – şi întotdeauna plângând; şi, zece ani după ce a lovit-o nenorocirea, la fel ca a doua zi, sentimentele ei sunt deopotrivă de adânci. Acolo obiceiurile sunt patriarhale: autoritatea tatălui este fără limite, cuvântul lui e lege; mănâncă singur, aşezat în capul mesei, soţia şi copiii îl servesc, cei din jur nu cutează a-i vorbi fără a folosi anumite formule de respect, în fata lui toţi stau în picioare şi cu capul descoperit. Astfel crescuţi, oamenii au instinctul măreţiei lor. Aceste datini constituie, după părerea mea, o nobilă educaţie. Drept pentru care, în comuna asta, cu toţii sunt, în general, drepţi, strângători şi harnici. Fiecare cap de familie obişnuieşte, de asemenea, să-şi împartă averea copiilor, când simte că l-a ajuns vârsta şi nu mai poate munci; iar copiii îl hrănesc. În secolul trecut, un bătrân de nouăzeci de ani, după ce şi-a împărţit averea agonisita celor patru copii ai săi, obişnuia să trăiască trei luni pe an la fiecare dintre ei. După ce a plecat de la feciorul său cel mai mare cu gândul să se ducă la cel mic, un prieten al său l-a întrebat: „Ei, ce spui, eşti mulţumit?

— Zău, sunt mulţumit, domnule, îi răspunse moşneagul, m-au ţinut ca pe copilul lor”. Vorba asta, domnule, a părut atât de remarcabilă unui ofiţer, pe nume Vauvenargues, vestit moralist, care pe-atunci se afla în garnizoană la Grenoble, încât a vânturat-o în mai multe saloane din Paris, unde a fost culeasă de un scriitor, Chamfort. Să ştiţi că la noi se aud adesea cuvinte încă şi mai spirituale, numai că nu se găsesc istorici vrednici să le audă.

— Am văzut fraţi moravi, bolarzi21 în Boemia şi în Ungaria, spuse Genestas; sunt creştini care aduc îndeajuns

cu muntenii dumneavoastră. Sunt oameni de nădejde, care îndură relele războiului cu o răbdare îngerească.

— Domnule, îi răspunse medicul, cred că viaţa simplă e cam la fel în toate ţările. O singură înfăţişare are adevărul. Ce-i drept, viaţa la ţară ucide multe idei, dar mai slăbeşte viciile şi dezvoltă virtuţile. În adevăr, cu cât se aglomerează mai puţini locuitori într-un punct, cu-atâta sunt mai puţine crimele, delictele, intenţiile rele. Nevinovăţia moravurilor depinde mult şi de puritatea aerului.

Cei doi călăreţi care urcau la pas drumul pietros ajunseră pe înălţimea platoului de care pomenise Benassis. Locul acela se întinde jur-împrejurul unui pisc foarte înalt, dar complet golaş, care-l domină şi unde nu se află nici un început de vegetaţie; creasta e cenuşie, despicată în toate părţile, abruptă, inabordabilă; pământul roditor pe care-l susţin stâncile se întinde dedesubtul acestui pisc, îmbrăţişându-l în mod inegal pe o lărgime de vreo cincizeci de hectare. Către miazăzi, privirea cuprinde, într-o despicătură uriaşă, versantul francez al munţilor Maurienne, Dauphine-ul, stâncile Savoiei şi, în depărtare, munţii din regiunea Lyon. În clipa când Genestas admira priveliştea – luminată cu dărnicie de soarele primăverii – se auziră nişte ţipete de jale.

— Să mergem, îi spuse Benassis, a început bocetul. Bocetul – aşa se numeşte această parte a slujbei de moarte.

Ostaşul zări atunci, pe versantul dinspre apus al piscului, clădirile unei ferme considerabile, construite în formă de careu perfect. Portalul boltit, numai în granit, avea un caracter cu-atât mai măreţ, cu cât construcţia era străveche, arborii din jur seculari iar în crăpăturile zidurilor încolţiseră buruieni. Clădirea principală era în fundul curţii, iar de cele două părţi ale ei se aflau hambare, târle de oi, grajduri, iesle, şoproane şi, drept în mijloc, o mlaştină mare unde putrezea gunoiul. Curtea, al cărei aspect este, de obicei, atât de animat – când e vorba de o fermă bogată şi de o familie numeroasă – era în clipa asta tristă şi tăcută.

Poarta spre curtea de găini fiind închisă, păsările rămăseseră în poiată, de unde cârâiturile lor abia se auzeau. Grajdurile de cai, staulele vitelor, toate erau cu grijă ferecate. Drumeagul care ducea spre locuinţă fusese măturat. Această ordine desăvârşită, acolo unde de regulă domnea dezordinea, această lipsă de mişcare şi tăcerea care plutea într-un loc atât de zgomotos, liniştea muntelui, umbra pe care o lăsa creasta piscului, toate contribuiau să te impresioneze.

Genestas, deşi deprins cu emoţiile tari, nu se putu opri să tresară văzând cum plâng vreo zece-doisprezece bărbaţi şi femei înşiraţi în dreptul uşii ce da spre sala cea mare şi strigând cu toţii: „Stăpânul a murit!” cu o uluitoare unanimitate de ton şi în două rânduri, la intervale, în timp ce el străbătea drumul care despărţea portului de locuinţa fermierului. După ce ecoul acestui strigăt se stinse, din interior răzbiră gemete şi, prin ferestre, se auzi glasul unei femei.

— Nu îndrăznesc să iau parte la atâta durere, spuse Genestas către Benassis.

— Eu obişnuiesc întotdeauna să vizitez familiile îndoliate, răspunse medicul, fie pentru a vedea dacă nu li s-a întâmplat vreun accident provocat de durere, fie pentru a constata moartea; mă puteţi însoţi fără a pregeta; de altminteri, scena este atât de impunătoare şi vom întâlni acolo atâta lume încât nu veţi fi remarcat.

Însoţindu-l pe medic, Genestas văzu în adevăr că prima odaie era plină de rude. Străbătură amândoi prin această mulţime şi se opriră lângă uşa unui dormitor alăturat sălii celei mari care servea de bucătărie şi de loc de întâlnire a întregii familii – ar trebui să spunem a coloniei, căci masa era atât de lungă încât în jurul ei se aşezau de obicei vreo patruzeci de persoane. Sosirea lui Benassis întrerupse vorba unei femei înalte, simplu îmbrăcate, cu părul despletit şi care – cu un gest grăitor – ţinea în mâna ei mâna mortului. Acesta, îmbrăcat în cele mai bune haine ale

sale, zăcea ţeapăn în patul ale cărui perdele fuseseră date la o parte. Chipul său senin, care părea a fi ajuns în ceruri, şi mai ales părul său alb produceau un efect teatral. De cele două părţi ale patului stăteau copiii şi rudele mai apropiate ale soţilor, fiecare ramură la locul ei: neamurile văduvei la stânga, cele ale răposatului la dreapta. Bărbaţi şi femei îngenunchează şi se rugau, cei mai mulţi plângeau. Împrejurul patului, lumânări aprinse. Preotul parohiei şi oamenii lui stăteau în mijlocul încăperii, în jurul sicriului descoperit. Tragic spectacol, să-l vezi pe capul acestei familii alături de un coşciug gata să-l înghită pe veci!

— Vai, iubite stăpâne, spuse văduva arătând spre medic, dacă nici ştiinţa celui mai bun dintre oameni nu te-a putut salva, înseamnă că stă scris, acolo sus, să intri în mormânt înaintea mea! Am pierdut pentru totdeauna pe scumpul meu soţ şi casa noastră şi-a pierdut stăpânul, căci tu erai cu adevărat conducătorul nostru. Vai! Toţi cei ce te plâng dimpreună cu mine au avut prilej a cunoaşte lumina minţii tale şi tot preţul persoanei tale, dar numai eu, una, ştiu cât erai de blând şi de răbdător! Vai, iubite bărbate, soţul meu, trebuie să ne despărţim de tine, sprijinul nostru, de tine, bunul meu stăpân! Şi noi, copiii tăi, căci tu deopotrivă ne iubeai pe toţi, ne-am pierdut cu toţii părintele!

Văduva se aruncă pe trupul mortului, îl strânse în braţe, îl udă cu lacrimi, îl acoperi de sărutări; în timpul acestei pauze, slugile strigară:

— A murit stăpânul!

— Da, reluă văduva, a murit, iubitul de el, care avea grijă de pâinea noastră, care semăna şi recolta pentru noi şi veghea la fericirea noastră arătându-ne calea vieţii prin poruncile lui pline de blândeţe; acum pot s-o spun, spre lauda lui: niciodată nu m-a supărat cu nimic, era bun, vrednic, şi răbdător; şi în vreme ce-l chinuiam ca să-i redăm sănătatea: „Lăsaţi-mă, dragii, mei, totul e zadarnic” ne spunea acest om sfânt – cu acelaşi glas cu care ne spusese câteva zile mai înainte: „Mă simt bine, copii!” Vai, Doamne!

Şi numai în câteva zile a pierit bucuria casei şi ni s-a întunecat viaţa când a închis ochii cel mai bun dintre oameni, cel mai cinstit, cel mai iubit, om neîntrecut într-ale plugăriei, om care, zi şi noapte, colinda munţii şi care, când se întorcea acasă, zâmbea totdeauna soţiei şi copiilor săi. Vai, toată lumea îl iubea! Când lipsea de-acasă, eram cu toţii trişti, nici mâncarea nu ne pria. Iar acum ce se va întâmpla cu noi, acum, când îngerul nostru păzitor va intra în mormânt Incit n-o să-l mai vedem niciodată? Niciodată, scumpii moli niciodată, rude dragi! Niciodată, copii! Da, copiii mei l-au pierdut pe bunul lor tată, neamurile noastre şi nu pierdut ruda, prietenii mei au pierdut un bun prieten, Iar eu ani pierdut totul, după cum casa şi-a pierdut stăpânul.

Luă mâna mortului, îngenunche ca să-şi poată mai uşor lipi obrazul de ea şi o sărută. Slugile strigară de trei ori:

— A murit stăpânul!

În clipa asta, fiul cel mai mare se apropie de mamă-sa şi-i spuse:

— Mamă, vor veni cei din Saint-Laurent, ar trebui să scoatem vin.

— Fiule, îi răspunse ea în şoaptă, renunţând la tonul solemn şi jalnic în care îşi exprima sentimentele, iată cheile, acum tu eşti stăpânul casei; ai grijă să-i primeşti aşa cum îi primea tată-tău, încât să li se pară că nimic nu s-a schimbat.

— Să te mai privesc o dată în toată voia, iubite bărbate! Reluă ea. Dar, vai, tu nu mă mai simţi şi eu nu pot să te mai încălzesc! A! Atâta mai doresc: să te mai pot alina odată spunându-ţi că, atâta cât voi mai trăi, te voi păstra în inima mea pe care ai bucurat-o, că voi fi fericită la gândul fericirii noastre trecute şi că scumpa ta amintire va pluti întotdeauna în odaia asta. Da, ea va fi veşnic plină de tine, atâta cât va voi Dumnezeu să mai trăiesc. Mă auzi, bărbate iubit? Îţi jur că-ţi voi păstra patul neatins. Niciodată nu m-am culcat fără tine în el, gol şi rece să rămână deci. Pierzându-te, voi pierde tot ce face ca femeia să fie femeie:

un stăpân, un soţ, un părinte, un prieten, un bărbat, pe scurt, totul!

— A murit stăpânul, strigară slugile.

În vremea acestui strigăt, care deveni general, văduva luă foarfecii care-i atârnau la brâu şi-şi tăie părul, pe care-l puse în mâna soţului său. Se lăsă o tăcere adâncă.

— Gestul ăsta va să spună că nu se va mai căsători niciodată, spuse Benassis. Multe rude aşteptau hotărârea ei.

— Primeşte, iubite stăpâne! Rosti ea cu glasul şi inima pline de o simţire care-i emoţiona pe toţi; du cu tine în mormânt credinţa pe care ţi-am jurat-o. Astfel, vom rămâne uniţi pe veci şi voi trăi laolaltă cu copiii tăi, din dragoste pentru aceşti urmaşi care-ţi bucurau sufletul. O, de m-ai putea, auzi, bărbate, comoara mea, şi de-ai putea afla că numai datorită ţie, care-ai murit, eu voi trăi spre a împlini sfintele tale porunci şi a-ţi cinsti amintirea!

Benassis strânse mâna lui Genestas pentru a-l invita să-l urmeze – şi ieşiră. Prima sală era plină de lume venită dintr-o altă comună, aşezată tot în munţi; stăteau cu toţii, tăcuţi şi reculeşi, cuprinşi parcă şi ei de durerea şi jalea care se abătuseră peste casă. Când Benassis şi maiorul trecură pragul, auziră aceste cuvinte pe care unul dintre cei veniţi le rosti către fiul defunctului.

— Dar când s-a prăpădit?

— Vai, strigă tânărul, care era fiul cel mai mare şi avea douăzeci şi cinci de ani, nu l-am văzut când şi-a dat sufletul! Mă chemase la el, dar încă nu sosisem!

Plânsul îl înecă, totuşi vorbi mai departe:

— În ajun, îmi spusese: „Băiete, te vei duce la oraş să plăteşti dările, că în timpul îngropăciunii mele nimeni nu se va mai gândi la asta şi nu vreau să fim în întârziere cu plata, lucru care niciodată nu mi s-a întâmplat”. Părea că se simte mai bine, aşa că am plecat. În lipsa mea de-acasă, şi-a dat sufletul fără să-i dau ultimul sărut! În ceasul lui din urmă nu m-a avut, ca întotdeauna, lângă dânsul!

— A murit stăpânul! Se auzi.

— Vai! A murit şi nu am avut parte nici de ultima lui privire, nici de ultimul lui suspin. Cum am putut să mă mai gândesc la dări? Nu era mai bine să pierdem toţi banii decât să plec de-acasă? Avuţia noastră cântărea oare cât ultimul său rămas-bun? Nu. Doamne! Dacă tată-tău e bolnav, nu-l părăsi, Jean, căci te vei căi tot restul vieţii tale.

— Dragul meu, îi spuse Genestas, am văzut, pe câmpurile de luptă, murind mii de oameni – şi moartea nu aşteaptă niciodată ca fiii lor să vină să-şi ia rămas-bun; încât mângâie-te, nu eşti singurul.

— Un tată, stimate domnule, ripostă el izbucnind în lacrimi, un tată atât de bun!

— Slujba de îngropăciune – spuse Benassis conducându-l pe Genestas spre acareturile fermei – va dura până în clipa când trupul va fi aşezat în sicriu; şi în timpul ăsta, vorbele soţiei nemângâiate vor creşte în violentă şi în imagini. Dar pentru ca o femeie să-şi îngăduie a vorbi astfel dinaintea unei adunări atât de numeroase, trebuie mai întâi să aibă acest drept, cucerit printr-o viaţă nepătată. Dacă văduva s-ar putea căi, fie şi pentru cea mai mică greşeală, nici n-ar îndrăzni să deschidă gura; altminteri, ar însemna să se osândească singură, să fie totodată procuror şi judecător. Această datină care serveşte la judecarea şi a morţilor şi a viilor – nu e oare sublimă? Doliul nu va începe decât peste o săptămână, când se vor aduna cu toţii. În aceste zile, familia va rămâne cu copiii şi cu văduva pentru a-i ajuta să-şi pună ordine în toate şi a-i alina. Adunarea are o mare influenţă asupra oamenilor, le înăbuşă patimile cele rele prin acel respect uman care-i cuprinde pe toţi când sunt împreună. În sfârşit, în ziua când începe doliul, se face un praznic solemn şi toate rubedeniile îşi iau rămas-bun. Acestea toate sunt lucruri grave, şi cel care şi-ar nesocoti datoriile pe care i le impune moartea unui cap de familie n-ar avea pe nimeni alături.

În clipa aceasta, medicul deschise uşa grajdului – în dreptul căreia tocmai se afla – şi-l pofti înăuntru pe maior.

— Să ştiţi, domnule căpitan, că toate grajdurile noastre s-au reclădit după modelul ăsta. Aşa-i că-i splendid?

Genestas nu se putu opri să admire vasta încăpere în care vitele – vacile şi boii – erau înşirate pe două rânduri, cu cozile întoarse spre pereţii laterali, iar capetele spre mijlocul grajdului în care intrau printr-un interval destul de larg, lăsat între ele şi perete; se vedeau, în iesle, capetele lor încornorate şi ochii lucitori. Astfel, stăpânul putea uşor să-şi treacă în revistă vitele. Nutreţul, pus în şarpanta în care se construise un fel de planşeu, cădea uşor şi fără pierderi în grătarul ieslei. Între cele două şiruri ale ieslei se afla o porţiune pietruită, curată şi aerată de curent.

— Iarna, spusese Benassis, plimbându-se cu Genestas prin mijlocul grajdului, clăcile şi lucrările se fac aici în comun. Se pun mese şi astfel toată lumea se încălzeşte ieftin. Şi târlele se fac după sistemul ăsta. Nici n-aţi crede cât de lesne se deprind vitele cu ordinea; de câte ori nu le-am admirat când se întorceau: fiecare îşi ştie rândul şi face loc celei care trebuie să intre mai întii. Priviţi! Între locul vitei şi perete există suficient spaţiu ca să poată fi mulsă sau ţesălată; iar solul este în pantă, încât apele se pot uşor scurge.

— După grajdul acesta putem judeca restul, spuse Genestas; fără gând de a vă linguşi, aveţi frumoase rezultate.

— Să nu credeţi că s-au obţinut fără trudă, răspunse Benassis; dar, nu-i vorbă, şi vitele sunt admirabile.

— Adevărat, sunt magnifice, şi aveţi tot dreptul să vă mândriţi cu ele.

— Acum, spuse medicul după ce încălecase şi trecuse pe sub portal, vom străbate terenurile nou desţelenite şi lanurile de grâu, acel colţişor al comunei mele pe care l-am numit Beauce.

Timp de vreun ceas, cei doi călăreţi străbătură în lung şi în lat câmpul şi ofiţerul aduse complimente medicului pentru culturile sale atât de frumoase; apoi se întoarseră, de-a lungul munţilor, pe teritoriul târgului, când vorbind, când tăcuţi, după pasul cailor care uneori le îngăduia să vorbească, alteori îi silea să tacă.

— Vă făgăduisem ieri – spuse Benassis când ajunseră la o mică trecătoare prin care cei doi călăreţi ieşiră în valea cea largă – să vi-l prezint pe unul dintre cei doi ostaşi care s-au demobilizat după căderea lui Napoleon. Dacă nu mă-nşel, locuieşte pe-aproape şi se ocupă cu săparea din nou a unui fel de rezervor natural în care se adună apele de munte şi pe care aluviunile l-au astupat. Dar ca să vă daţi seama cât este de interesant omul ăsta, nu strică să vă povestesc viaţa lui. Se numeşte Gondrin; a fost luat când cu rechiziţia cea mare din 1792 – avea optsprezece ani pe-atunci – şi încorporat la artilerie. A participat, ca soldat de rând, la campania din Italia sub ordinele lui Napoleon, pe care l-a urmat şi în Egipt şi s-a întors din Orient după pacea de la Amiens; apoi, sub Imperiu, a fost înregimentat la pontonierii de gardă şi a servit fără întrerupere în Germania. Până la urmă, bietul om a fost şi în Rusia.

— Suntem oarecum fraţi, spuse Genestas, am luat şi eu parte la aceleaşi campanii. Trebuia să fii de fier ca să poţi rezista la capriciile atâtor climate diferite! Îmi vine să cred că bunul Dumnezeu a acordat brevete de viaţă lungă celor care sunt încă pe picioare după ce au străbătut Italia, Egiptul, Germania, Portugalia şi Rusia!

— Veţi avea deci prilej să vedeţi un om şi jumătate, reluă Benassis. Cunoaşteţi istoria retragerii, e inutil să vi-o povestesc. Omul ăsta este unul dintre pontonierii de la Berezina; a lucrat la construirea podului peste care a trecut armata; şi atunci, pentru a fixa primii stâlpi de susţinere, a intrat în apă până la brâu. Generalul Eble, care comanda unităţile de pontonieri, n-a putut găsi decât patruzeci şi doi de „veterani”, cum le zice „Gondrin, care s-au oferit pentru

treaba asta. Deşi generalul a intrat însuşi în apă, îndemnându-i, încurajându-i şi făgăduind fiecăruia o pensie de o mie de franci şi crucea de război. Primul ostaş care a intrat în Berezina s-a ales cu piciorul smuls din coapsă de un sloi mare de gheaţă şi luat de ape. Ca să înţelegeţi mai bine cât de grea a fost treaba asta, să vă spun urmarea: dintre cei patruzeci şi doi de pontonieri, astăzi nu mai trăieşte decât Gondrin. Treizeci şi nouă au pierit la trecerea Berezinei, ceilalţi doi şi-au sfârşit viaţa mizerabil prin spitalele din Polonia. Biet ostaşul nostru s-a întors de la Vilno abia în 1814, după reintrarea Burbonilor. Generalul Eble, despre care Gondrin nu vorbeşte decât cu lacrimi în ochi, murise. Pontonierul care devenise surd, infirm, şi care nu ştia să citească, nici să scrie, a rămas deci fără sprijin şi fără apărare. Ajuns la Paris, unde-şi cerşea pâinea, s-a adresat birourilor ministerului de război spre a obţine – nu pensia de o mie de franci care i se făgăduise, nici crucea de război, ci simplul ajutor de bătrâneţe la care avea dreptul după douăzeci şi doi de ani de slujbă şi nu mai ştiu câte campanii; dar nu a putut obţine nici solda pe anii clin urmă, nici cheltuielile de călătorie, nici pensia. După un an de zadarnice cereri – în care vreme a întins mâna tuturor celor cărora le salvase viaţa, pontonierul s-a întors aici, întristat peste măsură, dar resemnat. Acest erou necunoscut sapă pământul pentru cincizeci de centime stânjenul. Deprins să lucreze în bălţi, i se încredinţează – după cum singur spune – lucrări de rare alţi muncitori nu vor să audă. Curăţind mlaştinile, săpând şanţuri de scurgere pe câmpiile inundate, poate câştiga până la trei franci pe zi. Surditatea îi dă un aer trist; e tăcut din fire, dar plin de suflet. Suntem buni prieteni. Cinează la mine în zilele când se aniversează bătălia de la Austerlitz, naşterea împăratului, dezastrul de la Waterloo şi la desert îi ofer un napoleon ca să aibă vin pentru câteva luni. Sentimentul de respect pe care i-l port este, de altfel, împărtăşit de întreaga comună, care ar fi gata să-l întreţină. Munceşte mai mult din mândrie. În orice

casă ar intra, este onorat după exemplul meu şi poftit la masă. N-am izbutit să-l conving să accepte o piesă de douăzeci de franci decât ca portret al împăratului. Nedreptatea care i s-a făcut l-a rănit adânc, dar mai mult regretă crucea de război decât pensia. Un singur gând îl alină. Când, după ce podurile s-au construit, generalul Eble i-a înfăţişat împăratului pe pontonierii valizi, Napoleon l-a îmbrăţişat pe bietul Gondrin care, fără această acoladă, poate că ar fi acum mort; trăieşte numai prin amintirea asta şi cu nădejdea că Napoleon se va întoarce; inimic nu-l poate convinge că împăratul a murit şi – încredinţat precum e că a rămas prizonier la englezi – ar fi în stare să ucidă, sub cel mai mărunt pretext, până şi pe cel mai cumsecade dintre magistraţii Angliei care călătoresc de plăcere.

— Să mergem! Să mergem! Strigă Genestas, parcă trezindu-se din profunda atenţie cu care ascultase spusele medicului, să mergem degrabă, vreau să-l văd pe omul acesta!

Şi cei doi cavaleri îşi struniră caii în trap mare.

— Celălalt ostaş, reluă Benassis, este de asemenea, un om de fier, dintre cei care au îndurat greul campaniilor. S-a hrănit cu hrana tuturor ostaşilor francezi: gloanţe, răni, victorii; a trecut prin multe şi n-a purtat niciodată decât epoleţi de lână22. E un om vesel din fire; îl iubeşte cu fanatism pe Napoleon, care i-a înmânat crucea pe câmpul de luptă de la Valutina. Fiind de fel din Dauphinois23, şi-a purtat singur de grijă, de aceea are pensie de vârstă şi solda de veteran. Se numeşte Goguelat, a luptat ca soldat de infanterie, iar în 1812 a trecut într-o unitate de gardă. Astăzi este un fel de menajeră a lui Gondrin. Amândoi locuiesc împreună la văduva unui negustor ambulant, căreia îi dau banii lor; femeia îi adăposteşte, îi hrăneşte îi îmbracă, îi îngrijeşte ca pe copiii ei. Goguelat lucrează ca factor la poşta din comună. În această calitate, comunică populaţiei noutăţile din canton şi – fiindcă astfel s-a deprins să istorisească – a devenit vorbitor pe la clăci, un fel de

povestitor recunoscut; de aceea, Gondrin îl priveşte ca pe o persoană plină de duh, ca pe un om isteţ. Când Goguelat vorbeşte de Napoleon, pontonierul pare că-i ghiceşte cuvintele doar după mişcările buzelor. Dacă deseară vor veni la claca ce se va face într-unul din hambarele mele – şi dacă vom izbuti să-i vedem fără a fi văzuţi – vă voi oferi un spectacol cu o asemenea scenă. Dar iată groapa, numai că nu-l văd pe prietenul meu, pontonierul.

Medicul şi maiorul priviră atent în jur, dar nu văzură decât o lopată, un târnăcop, o roabă, vesta militară a lui Gondrin lângă un morman de noroi negru; nici urmă de om pe niciuna din albiile bolovănoase peste care veneau apele.

— Un fel de şanţuri întortocheate, aproape toate umbrite de nişte arbuşti piperniciţi.

— Pe-aici trebuie să fie.

— Hei! Gondrin! Strigă Benassis.

În clipa asta Genestas zări fumul unei lulele în frunzişul unui grohotiş şi-l arătă medicului, cu degetul; acesta strigă din nou. Curând bătrânul pontonier apăru, îl recunoscu pe primar şi coborî pe o potecuţă.

— Gondrin, prietene, îi strigă Benassis, făcând cu palma mâinii un fel de cornet acustic, iată un camarad, un egiptean24 care vrea să te vadă.

Gondrin ridică repede capul spre Genestas şi-i aruncă o privire scrutătoare şi cercetătoare, pe care ostaşii bătrâni au deprins-o tot cântărind într-o clipă primejdiile. Văzând însă panglica roşie a maiorului, îşi ridică palma, pe tăcute, la tâmplă.

— Dacă micuţul nostru împărat ar trăi, îi strigă ofiţerul, ai avea şi crucea de război şi o pensie frumoasă, căci ai salvat vieţile tuturor celor care poartă epoleţi şi care, la 1 octombrie 1812, se aflau de partea cealaltă a râului; dar, prietene, adăugă maiorul descălecând şi apucându-i mâna cu o neaşteptată emoţie, eu nu sunt ministru de război.

Auzind aceste cuvinte, bătrânul pontonier se îndreptă de mijloc – după ce-şi curăţise cu grijă luleaua şi o vârâse în

buzunar – şi spuse plecându-şi privirea:
— Eu mi-am făcut datoria, domnule ofiţer, dar alţii nu şi-au făcut-o faţă de mine. Mi-au cerut acte „Acte? I-am întrebat, citiţi comunicatul de pe front, n-rul 29!”
— Trebuie să ceri din nou, camarade. Dacă ai protecţie, astăzi e cu neputinţă să nu afli dreptate.
— Dreptate! Strigă veteranul pe un ton care-i făcu sa tresară pe medic şi pe maior.
Urmă o clipă de tăcere, în care timp cei doi călăreţi măsurară din ochi rămăşiţa soldaţilor de bronz pe care Napoleon şi-i alesese pe sprânceană, triind trei generaţii. Gondrin era, fără îndoială, un frumos exemplar al acestei mase indestructibile care se frânsese fără să se rupă. Acest bătrân scund, cu pieptul şi umerii neobişnuit de largi, cu faţa tăbăcită, brăzdată de riduri, zbârcită dar musculoasă, mai păstra oarecari urme de marţialitate. În el, totul era aspru: fruntea părea o bucată pătrată de piatră; părul, puţin şi cenuşiu, cădea slab ca şi când capul, obosit, ar fi fost fără viaţă; braţele, acoperite de păr ca şi pieptul – care se întrezărea prin deschizătura cămăşii ordinare – indica o forţă neobişnuită. În sfârşit, sta proptit pe picioarele-i cam strâmbe ca pe o temelie de neclintit.
— Dreptate? Repetă el, dreptate nu mi se va face niciodată. Noi n-avem avocaţi care să ne ceară drepturile. Şi fiindcă trebuie să mâncăm în fiecare zi, spuse lovindu-se cu palma peste stomac, n-avem nici vreme de aşteptat. Şi fiindcă făgăduielile celor care-şi trec viaţa încălzindu-se prin birouri nu ne pot ţine de foame, m-am întors aici să-mi câştig solda din vistieria comunei, zise izbind cu lopata în mormanul de noroi.
— Dragă camarade, aşa nu mai merge! Spuse Genestas. Eu îţi datorez viaţa şi aş fi nerecunoscător dacă nu ţi-aş da o mână de ajutor! Eu, unul, îmi aduc bine aminte că am trecut pe podul peste Berezina, mai cunosc şi o mulţime de vulpoi bătrâni dar cu memoria proaspătă şi care mă vor sprijini ca patria să te răsplătească după merit.

— Veţi fi învinuit de bonapartism! Nu vă amestecaţi, domnule ofiţer. De altminteri, am trecut la partea sedentară şi acum trăiesc aici, în văgăuna asta, ca un cartuş în gaura lui. Ce-i drept, nu mă aşteptam – după ce călătorisem pe cămilele deşertului şi după ce dădusem pe gât un pahar de vin încălzindu-mă la focul care mistuia Moscova – să mor la umbra pomilor plantaţi de tata, sfârşi el, apucându-se din nou de lucru.

— Bietul bătrân, spuse Genestas. În locul lui, la fel aş face; nu-l mai avem pe părintele nostru.

— Domnule, spuse el către Benassis, resemnarea acestui om mă întristează de moarte; nici nu ştie el cât de mult mă interesează, el, care crede, poate, că sunt un netrebnic de galonat, nepăsător la durerile soldatului.

Se întoarse pe neaşteptate, apucă mâna pontonierului şi îi strigă la ureche:

— Pe crucea de război care-mi străluceşte la piept şi care odinioară însemna onoare, îţi jur că voi face tot ce va fi omeneşte cu putinţă ca să-ţi obţin o pensie, chiar dacă ar trebui să înfrunt de zece ori refuzul ministrului, chiar dacă ar trebui să cer audienţă la rege, la prinţul moştenitor şi la toate mărimile!

Auzind vorbele astea, bătrânul Gondrin tresări, se uită la Genestas şi-l întrebă:

— Aţi fost soldat de rând?

Maiorul înclină din cap. La semnul acesta, pontonierul îşi şterse palma, luă mâna lui Genestas, i-o strânse din toată inima şi-i spuse:

— Domnule general, în clipa când am intrat în apă, acolo, am renunţat la viaţă ca să salvez armata; este o minune că mai sunt viu. Ascultaţi, să vă spun una: de când omul nostru25 a fost mazilit, nimic nu-mi mai place. Până la urmă, am ajuns aici, adaogă el vesel, arătând pământul, am de luat douăzeci de mii de franci care mi se plătesc cu amănuntul, cum spunea cineva!

— Camarade, îi spuse Genestas, emoţionat de sublimul acestei iertări, te vei bucura cel puţin de singurul lucru pe care nu mă poţi opri să ţi-l dăruiesc.

Maiorul se lovi cu palma peste piept, privi o clipă la pontonier, încăleca şi-şi continuă drumul alături de Benassis.

— Asemenea cruzimi administrative instigă războiul sărăcimii împotriva celor bogaţi, spuse medicul. Cei care deocamdată deţin puterea nu gândesc niciodată serios la urmările inevitabile ale unei nedreptăţi care se face unui om din popor. Un om sărac, nevoit a-şi câştiga pâinea cea de toate zilele, nu luptă multă vreme, e adevărat; dar vorbeşte şi găseşte ecouri în toate inimile care suferă. O singură nedreptate se multiplică prin numărul celor care se simt loviţi de ea. Această drojdie fermentează. Şi asta încă nu-i totul; răul e şi mai adânc. Nedreptăţile întreţin în popor o ură ascunsă împotriva celor de sus. Burghezul devine şi rămâne duşmanul celui sărac, şi furtul nu mai e considerat un delict sau o crimă, ci o răzbunare. Dacă, în loc să facă dreptate celor mărunţi, un funcţionar îi maltratează şi nesocoteşte drepturile lor câştigate, cum mai putem pretinde unor nefericiţi care n-au nici de pâine să se resemneze cu truda lor şi să respecte proprietatea? Mă cutremur gândindu-mă că un mic funcţionar, dintre cei care scutură de praf nişte dosare, se bucură de pensia de o mie de franci făgăduită lui Gondrin. Şi se mai găsesc oameni, printre cei care n-au măsurat niciodată adâncimea suferinţelor, gata să condamne excesele răzbunărilor populare! Din ziua când numărul nefericirilor individuale provocate de guvern îl întrece pe acela al binefacerilor, răsturnarea sa depinde numai de o întâmplare; răsturnându-l, poporul se răfuieşte în felul lui. Un bărbat de stat ar trebui să aibă întotdeauna în faţa ochilor imaginea dreptăţii având la picioarele ei sărăcimea pentru care a fost imaginată.

Ajungând pe teritoriul târgului, Benassis zări doi oameni care mergeau pe drum – şi-i spuse maiorului, care de o bucată de vreme călărea cufundat în gânduri:

— Aţi văzut mizeria resemnată a unui ostaş veteran; acum veţi vedea mizeria unui agricultor bătrân. Iată un om care toată viaţa a săpat, a arat, a semănat, a recoltat pentru alţii.

Genestas zări atunci un biet bătrân care mergea pe drum alături de o bătrână. Omul părea a suferi de vreo sciatică şi păşea anevoie, încălţat cu nişte saboţi de lemn ca vai de lume. Pe umăr purta o desagă în care se legănau câteva unelte ale căror cozi, înnegrite de o îndelungă folosire şi de sudoarea palmelor, făceau un zgomot uşor; într-un buzunar al desăgii se afla o bucată de pâine, câteva cepe şi câteva nuci. Picioarele sale păreau strâmbe. Spinarea încovoiată de atâta muncă, îl silea să umble aplecat, de aceea, pentru a-şi păstra echilibrul, se sprijinea într-un băţ lung. Părul, alb ca neaua, ieşea de sub borurile unei pălării mizerabile, decolorată de intemperiile tuturor anotimpurilor şi cârpită cu aţă albă. Îmbrăcămintea, de pânză grosolană şi numai petice, oferea ochiului multe culori contrastante. Lira un fel de ruină umană, căreia nu-i lipsea niciuna din însuşirile care fac ca ruinele să fie atât de mişcătoare. Soţia lui, ceva mai dreaptă decât dânsul, dar îmbrăcată tot în zdrenţe, purtând pe cap o bonetă ordinară, ducea în spinare un vas de gresie, rotund şi plat, legat cu o curea petrecută prin toartele lui. Auzind tropotul cailor, îşi ridicară capetele şi, recunoscându-l pe Benassis, se opriră în drum. Aceşti bătrâni – unul ologit de trudă, celălalt, credincioasa lui soaţă, dărâmată şi ea – aveau, amândoi, chipuri cu trăsăturile stricate de zbârcituri, pielea înnegrită de soare şi înăsprită de vânturi şi ploi, încât te durea inima să-i priveşti. Chiar dacă povestea vieţii lor nu le-ar îi fost săpată de chinuri, ai fi putut-o ghici după atitudinea lor. Amândoi trudiseră necurmat şi necurmat suferiseră împreună, împărţindu-şi multele dureri şi putinele bucurii; păreau a se fi deprins cu soarta lor nefericită cum se învaţă puşcăriaşul

cu ocna; în ei totul era numai simplitate. Feţele lor nu erau lipsite de un fel de sinceritate voioasă. Cercetându-i atent, viaţa lor monotonă – soarta atâtor sărmane fiinţe – părea aproape de invidiat. Se vedea că ştiu ce e durerea, dar nu şi tristeţea.

— Şi aşa, dragă moş Moreau, nu te laşi de muncă?

— Nu mă las, domnule Benassis. Până să mor, mai desţelenesc eu un deal sau două, răspunse vesel moşneagul – şi ochii lui mici, negri se însufleţiră.

— Ce cară soţia dumitale, vin? Trebuie barem să bei un pahar, dacă nu vrei să te odihneşti.

— Să mă odihnesc! Mi-ar fi urât. Când stau la soare şi sap pământul, soarele şi aerul parcă-mi dau viaţă. Iar vinul – că vin este, domnule – mulţumită dumneavoastră l-am putut cumpăra pe nimica toată de la domnu' primar din Courteil. A! Să nu vă faceţi că nu ştiţi, că am aflat noi.

— Lasă asta. La revedere, mătuşico. Astăzi lucraţi la proprietatea lui Champferlu, nu-i aşa?

— Da, domnule, chiar acolo, aseară am început lucrul.

— Spor la muncă! Spuse Benassis. Cred că sunteţi cât se poate de mulţumiţi când priviţi muntele ăsta, pe care singuri l-aţi desţelenit aproape tot!

— Adevărat, da, domnule, răspunse bătrâna, noi l-am muncit! Ne-am câştigat cu vârf şi îndesat dreptul să mâncăm o pâine.

— Aţi văzut? Îi spuse Benassis lui Genestas. Munca, agricultura, iată evanghelia săracilor. Unchiaşul ăsta s-ar crede dezonorat să intre în spital sau să cerşească; tine să moară cu sapa în mână, în aer liber, la soare. Nu, zău, e plin de mândrie! Deprins să muncească, munca a devenit însăşi viaţa lui; dar nici de moarte nu se teme! E un adevărat filosof, deşi nu-şi dă seama. Bătrânul Moreau mi-a dat ideea să întemeiez în acest canton un azil pentru plugari, pentru muncitori, în sfârşit pentru oamenii de la {ară care, după ce-au trudit toată viaţa, au ajuns la o bătrâneţe cinstită şi săracă. Domnule, n-am prevăzut niciodată că voi face o

avere care, personal, îmi este folositoare. Omul dezamăgit se mulţumeşte cu puţin. Numai traiul leneşilor e scump, poate că a consuma fără a produce nimic înseamnă, pur şi simplu, un furt social. Aflând despre discuţiile care s-au purtat, după căderea lui, în legătură cu pensia sa, Napoleon a declarat că nu are nevoie decât de un cal şi un scud pe zi. Stabilindu-mă aici, am renunţat la avere. Mai târziu însă, a trebuit să recunosc că banii înseamnă putere şi că sunt necesari pentru a face binele. De aceea, prin testament, am lăsat casa mea pentru întemeierea unui azil în care nefericiţii bătrâni fără adăpost şi care nu sunt atât de mândri ca Moreau, să-şi poată sfârşi zilele. Apoi, am hotărât ca o anumită parte din renta de nouă mii de franci pe care mi-o aduce pământul şi moara să fie destinată ajutoarelor la domiciliu care se vor da – în iernile prea aspre – locuitorilor realmente nevoiaşi. Acest aşezământ va sta sub supravegherea consiliului orăşenesc şi a preotului care-l va conduce ca preşedinte. Astfel, averea pe care întâmplător am agonisit-o în acest canton va rămâne tot aici. Regulamentul de funcţionare a aşezământului este cuprins în testamentul meu; ar fi plicticos să vi-l repet, ajunge să vă spun că am prevăzut totul. Am avut grijă să creez un fond de rezervă care în viitor va permite comunei să acorde câteva burse copiilor care ar dovedi aptitudini pentru meşteşuguri sau pentru învăţătură. Astfel, chiar când eu nu voi mai fi, opera mea civilizatoare va continua. Vedeţi, căpitane Bluteau, când începem o treabă, este în noi ceva care parcă nu ne îngăduie să n-o ducem până la capăt. Această nevoie de ordine şi de perfecţiune este unul dintre semnele cele mai evidente ale destinului. Acum să ne grăbim, trebuie să-mi termin inspecţia şi mai am de văzut şase bolnavi.

După ce o bucată de vreme au călărit la trap fără a vorbi, Benassis spuse râzând către însoţitorul său:

— Vai! Căpitane Bluteau, m-aţi făcut să vă povestesc câte-n lună şi-n stele, fără să-mi spuneţi nimic despre viaţa

dumneavoastră, care sunt sigur că e interesantă. Un ostaş de vârsta dumneavoastră a trecut prin multe, încât are ce istorisi.

— Viaţa mea, răspunse Genestas, e viaţa de ostaş. Toţi militarii seamănă între ei. Şi fiindcă n-am comandat niciodată, ci am luptat la rând cu toţi, primind sau dând lovituri de spadă, am trăit ca toată lumea. Am cutreierat locurile pe unde ne-a condus Napoleon şi am luat parte, în linia întâi, la toate luptele gărzii imperiale. Evenimentele se cunosc. Am îngrijit de cai, uneori am suferit de foame şi de sete, am luptat când mi s-a ordonat, asta-i viaţa de ostaş. Simplu ca bună-ziua, nu? Uneori, noi ăştia, dăm adevărate bătălii pentru un cal despotcovit care ne lasă în drum. La drept vorbind, am văzut atâtea ţări, încât m-am deprins să colind lumea şi am văzut atâţia morţi încât nu mai pun nici un preţ pe propria mea viaţă.

— Cu toate astea, în anumite momente aţi fost personal în primejdie şi aceste întâmplări deosebite ar fi interesante când mi le-aţi istorisi.

— Poate, răspunse maiorul.

— Haide, povestiţi-mi ceea ce v-a emoţionat mai mult. Nu vă temeţi, spuneţi! N-o să vă învinuiesc de lipsă de modestie, chiar dacă mi-aţi vorbi despre o faptă eroică. Când suntem siguri că acei cărora ne destăinuim ne înţeleg, simţim un fel de plăcere să spunem: „Iată ce-am făcut”.

— Fie, o să vă vorbesc de o întâmplare care, uneori, îmi provoacă remuşcări, în răstimpul celor cincisprezece ani cât am luptat, nu mi s-a întâmplat niciodată să ucid pe cineva – afară numai de cazurile de legitimă apărare. Înaintam în linie, încărcăm armele; dacă nu-i dăm peste cap pe cei din faţă, apoi nici aceştia nu pregetă să ne umple de sânge: deci, trebuie să ucizi ca să nu fii ucis şi conştiinţa e împăcată. Dar, scumpe domnule, mi s-a întâmplat odată, într-o împrejurare deosebită, să dau de pământ cu un camarad. Reflectând mai apoi la ceea ce făcusem, isprava asta m-a îndurerat şi suferinţa acelui om uneori nu-mi dă

pace. Dar să vedeţi. S-a întâmplat pe când ne retrăgeam din Moscova. „Marea armată”26 arăta acum mai degrabă ca o turmă de vite sleite de oboseală. Nici disciplină, nici drapele! Fiecare era de capul lui, iar împăratul, pot s-o spun, îşi dădea şi el seama că nu mai are nici o putere. Poposind la Studzianka, un sătuc mai sus de Berezina, am dat de nişte hambare şi coteţe numai bune de jefuit, de cartofi îngropaţi în pământ şi de sfeclă. De o bucată de vreme nu mai văzusem case, nici provizii şi armata s-a ospătat după pofta inimii. Primii veniţi, vă daţi seama, devoraseră totul. Eu am sosit printre cei din urmă. Din fericire pentru mine, eram mai mult obosit decât flămând. Văd un şopron, intru, găsesc acolo vreo douăzeci de generali, ofiţeri superiori, toţi, fără exagerare, oameni cu merite mari: Junot, Narbonne, aghiotantul împăratului, cu un cuvânt, căpeteniile cele mai de seamă ale armatei. Erau şi câţiva soldaţi de rând, care însă nu ar fi cedat aşternutul lor de paie unui mareşal al Franţei. Unii, care nu găsiseră loc, dormeau de-a-npicioarelea, rezemaţi de pereţi, alţii lungiţi pe jos şi, cu toţii, atât de înghesuiţi unii în alţii ca să-şi ţină de cald, încât zadarnic căutam un ungher să mă culc şi eu. Păşeam pe o duşumea de trupuri omeneşti: unii bombăneau, alţii nu spuneau nimic, dar niciunul nu se clintea. Nu s-ar fi urnit de la locurile lor nici ca să se ferească de un obuz de tun, dar acolo nimeni nu era ţinut să respecte legile bunei creşteri puerile şi cinstite. În sfârşit, zăresc în fundul şopronului un fel de pod unde nimeni nu se gândise – sau, poate, nu avusese puterea – să se urce; mă caţăr, îmi aştern şi, după ce mă întind cât eram de lung, mă uit la mulţimea de oameni culcaţi ca viţeii. Această tristă privelişte mă face aproape să râd. Unii ronţăiau nişte morcovi îngheţaţi, arătând un fel de plăcere animalică, generalii înveliţi în şaluri mizerabile sforăiau de se cutremura şopronul. O cetină de brad aprinsă lumina încăperea şi dacă totul ar fi luat foc, nimeni nu s-ar fi ostenit să-l stingă. Mă culc pe spate şi înainte de a aţipi, mai arunc

o privire în sus: văd că grinda pe care se sprijinea acoperişul şi care susţinea bârnele se mişcă încetişor de la răsărit spre apus. Blestemata de grindă juca de ţi-era mai mare dragul. „Domnilor, le spun, cineva vrea să se încălzească pe socoteala noastră.” Grinda era gata-gata să se prăbuşească. „Domnilor, domnilor, o să pierim cu toţii, uitaţi-vă la grinda asta!” strig cât pot de tare ca să-mi trezesc camarazii. Domnule, s-au uitat cu toţii la grindă; dar cei care dormeau au continuat să doarmă, iar cei care mâncau nici măcar nu mi-au răspuns. Văzând cum stau lucrurile, m-am hotărât să-mi părăsesc culcuşul, cu riscul să mi-l ocupe altcineva, căci trebuia să salvez grămada aceea de eroi. Aşadar ies, dau ocol şopronului şi văd un lungan de şvab care, cu oarecare entuziasm, trăgea de grindă. „Ho! Ho! Îi strig, făcându-i semn să lase grinda.

— Gehe mir aus dem Gesicht oder ich schlag dich tot! 27 urlă el.

— A, aşa? Ghie mir auz dem ghezit? Îi răspund, nici vorbă de asta!” Pun mâna pe arma lui, pe care o pusese deoparte, îi dau cu ea în cap, mă întorc la culcuşul meu şi ma culc. Asta-i tot.

— Dar era un caz de legitimă apărare aplicată împotriva unui om, spre folosul tuturor, deci nu aveţi de ce să vă căiţi, spuse Benassis.

— Ceilalţi, continuă Genestas, şi-au spus că e o toană de-a mea; o fi fost toană, numai că mulţi dintre ei trăiesc astăzi tihnit, în case frumoase, fără ca recunoştinţa să le încarce sufletul.

— Oare dumneavoastră faceţi binele numai pentru a încasa acea enormă dobândă care se numeşte recunoştinţă? Întrebă Benassis râzând. Asta ar fi curată cămătărie.

— Ba nu, ştiu şi eu că meritul unei fapte bune stă în absenţa oricărui profit; dacă te lauzi cu ea, dobândeşti o rentă de amor-propriu care face cât şi recunoştinţa. Cu toate astea, dacă omul cumsecade ar tăcea întotdeauna,

beneficiarul n-ar vorbi niciodată de binele care i s-a făcut. În sistemul dumneavoastră, poporul are nevoie de exemple; dacă toţi ar tăcea, cum ar mai afla el acele exemple? Încă ceva! Dacă bietul pontonier care a salvat armata franceză – şi care n-a avut niciodată prilej să flecărească despre aceasta cu folos – n-ar avea încă braţe zdravene, oare conştiinţa lui l-ar putea hrăni? Răspunde, filozofule.

— Poate că în morală nimic nu-i absolut, răspunse Benassis; dar ideea asta e periculoasă, ea îngăduie egoismului să interpreteze cazurile de conştiinţă în beneficiul interesului personal. Ascultă, căpitane: nu ţi se pare că cel ce respectă cu stricteţe principiile moralei este superior celui ce se depărtează de ele, fie chiar de nevoie? Pontonierul nostru, infirm şi muritor de foame, nu este la fel de sublim ca Homer? Viaţa omenească este fără îndoială o încercare supremă atât pentru virtute cât şi pentru geniu, calităţi pe care o lume mai bună le cere deopotrivă. Virtutea, geniul, îmi par a fi cele mai frumoase două forme ale devotamentului deplin şi constant cu care Cristos i-a deprins pe oameni. Geniul rămâne sărac în vreme ce luminează omenirea, virtutea tace în vreme ce se jertfeşte pentru binele obştesc.

— De acord, domnule, spuse Genestas; numai că pământul e locuit de oameni, nu de îngeri şi noi nu suntem nişte perfecţiuni.

— Aveţi dreptate, răspunse Benassis. În ce mă priveşte, am abuzat peste măsură de libertatea de a greşi. Dar nu trebuie oare să năzuim spre perfecţiune? Virtutea nu este oare pentru suflet un ideal frumos pe care trebuie să-l contemplăm neîncetat ca pe un model ceresc?

— Amin, spuse ostaşul. Trebuie să recunosc, omul virtuos este mare lucru; dar să recunoaştem că virtutea e o divinitate care-şi poate îngădui să mai flecărească un pic, cu voia domniei-tale.

— Vai domnule, spuse medicul, surâzând cu un fel de melancolie amară, dumneata ai indulgenţa celor care

trăiesc împăcaţi cu ei înşişi, în vreme ce eu, unul, sunt neîndurător ca omul care are multe păcate de plătit.

Cei doi călăreţi ajunseră în faţa unui bordei aşezat pe malul pârâului. Medicul intră, iar Genestas rămase în prag uitându-se când la priveliştea peisajului răcoros, când în interiorul bordeiului, unde se afla un bărbat culcat. După ce-şi examină bolnavul, Benassis strigă deodată:

— Nu vreau să mai intru aici, auzi, femeie? Dacă nu faci ce-ţi spun eu! I-ai dat pâine bărbatului tău, vrei să-l omori? Bată-te să te bată, să ştii că dacă-i mai dai altceva decât zeamă de pir, nu-ţi mai calc pragul, n-ai decât să-ţi cauţi alt medic.

— Dar, dragă domnule Benassis, bietul om ţipa de foame şi când rabzi de două săptămâni.

— Vrei să mă asculţi sau ba? Dacă-i mai dai măcar un singur dumicat fără voia mea, îl omori, auzitu-m-ai?

Nu-i mai dau nimic, scumpe domnule. E mai bine acum? Spuse ea însoţindu-l pe medic.

— Deloc, dându-i să mănânce i-ai agravat starea. Nu vrei să pricepi odată, femeie încăpăţânată, că bolnavii puşi la dietă nu au voie să mănânce orice?

— Ce îndărătnici sunt ţăranii! Adăugă Benassis către ofiţer. Dacă un bolnav posteşte câteva zile, îl cred mort şi-l îndoapă cu ciorbă şi cu vin. Nenorocita asta de femeie era gata să-şi bage omul în mormânt.

— Să-mi bag omul în mormânt pentru o bucată de pâine muiată în vin!

— Pentru atâta, femeie. Mă mir că l-am mai găsit în viaţă după pâinea cu vin pe care i-ai servit-o. Nu uita să faci întocmai ce ţi-am spus.

— Vai, domnule, mai bine mor decât să fac altfel.

— Bine, om vedea. Mâine seară mă întorc să-i iau sânge.

— Să ne continuăm drumul pe jos de-a lungul pârâului, spuse Benassis lui Genestas; de-aici până la casa unde mă duc nu e drum pentru cai. Băieţaşul omului ăstuia ne va păzi caii.

— Ce frumoasă e valea noastră! Continuă el, nu-i aşa că e ca un parc englezesc? Ne ducem acum la un lucrător nemângâiat de moartea unuia dintre copiii săi. Fiul său mai mare, nevârstnic încă, a ţinut în timpul ultimului seceriş să lucreze la rând cu bărbaţii; bietul copilandru a muncit peste puteri şi, către sfârşitul toamnei, s-a prăpădit de slăbiciune. Pentru prima, oară întâlnesc sentimentul patern atât de dezvoltat. De obicei, ţăranii deplâng la moartea copiilor pierderea unui lucru folositor care face parte din averea lor, încât regretul e în raport cu vârsta. Devenit adult, copilul este un capital pentru tatăl său. Dar bietul om de care-ţi vorbesc îşi iubea cu adevărat fiul. „Nimic nu-mi poate alina durerea!” mi-a spus el într-o zi când l-am întâlnit la câmp, stând nemişcat, uitând de muncă, rezemat în coasă, Unind în mână cutea pe care o luase pentru a-şi ascuţi fierul şi de care nu se slujea. De-atunci, nu mi-a mai vorbit de durerea lui, dar a devenit tăcut şi bolnăvicios. Astăzi, una dintre fetiţele lui e bolnavă.

Tot vorbind, Benassis şi oaspetele său ajunseră la o căsuţă aşezată lângă stăvilarul de pământ al unei mori. Acolo, sub o salcie, zăriră un bărbat de vreo patruzeci de ani care sta în picioare şi mânca pâine cu usturoi.

— Ei, Gasnier, ce face mititica, se simte mai bine?

— Nu ştiu, domnule, răspunse omul cu un aer întunecat, o să vedeţi dumneavoastră, nevastă-mea e lângă dânsa. Cu toate îngrijirile dumneavoastră, tare mă tem că moartea s-a mutat la mine ca să-mi răpească totul.

— Moartea nu se mută la nimeni, Gasnier, n-are ea timp de aşa ceva. Nu-ţi pierde nădejdea.

Benassis intră în casă, urmat de tatăl bolnavei. După o jumătate de oră ieşi, însoţit de mama copilei, căreia îi spuse:

— Nu te nelinişti, fă ceea ce-ţi spun eu, fetiţa a scăpat de pericol.

— Dacă vizitele mele te plictisesc, spuse apoi medicul încălecând, aş putea să te însoţesc până la cotitura

drumului spre comună, ca să te întorci.

— Nu, zău, nu mă plictisesc.

— Dar nu vei vedea decât bordeie, care sunt toate la fel; nimic nu e mai monoton la vedere decât câmpia.

— Să pornim, zise ofiţerul.

Timp de câteva ceasuri colindară astfel regiunea, străbătând cantonul de-a latul până către seară când se întoarseră în partea de lângă comună.

Acum trebuie să mă îndrept într-acolo, spuse medicul către Genestas, arătându-i un loc unde creştea un pâlc de ulmi. Copacii aceia au vreo două sute de ani, adăugă el. Acolo locuieşte o femeie pentru care un băiat a venit ieri, pe când cinam, să mă caute, spunându-mi că s-a făcut albă.

— Este ceva primejdios?

— Nu, spuse Benassis, e un efect al sarcinii. Femeia este în ultima lună. Deseori, în perioada asta, unele femei fac spasme. Totuşi, din prudenţă, e necesar să o vizitez ca să mă conving că nu a survenit nimic alarmant; pe femeia la care mergem, chiar eu am s-o ajut să nască. Cu prilejul ăsta, am să-ţi arăt una dintre industriile noastre noi, o cărămidărie. Drumul e frumos, vrei să galopăm?

— Calul domniei-tale nu va rămâne în urmă? Întrebă Genestas strigând calului său:

— Galop Neptun!

Într-o clipită, ofiţerul zbură la o sută de paşi şi dispăru într-un nor de praf; dar, cu toată viteza calului său, îl simţi pe medic alături. Benassis mai spuse o vorbă calului său şi-l întrecu pe maior, care nu-l ajunse din urmă decât la cărămidărie, în clipa când medicul îşi priponea liniştit calul de bulumacul unei uluci.

— Să te ia dracu! Strigă Genestas privind calul care nu asudase, nici nu fornăia. Dar ce fel de cal ai?

— A! Răspunse medicul râzând, l-ai luat drept o gloabei. Deocamdată, povestea acestui frumos patruped ne-ar răpi prea mult timp; atâta pot să-ţi spun: Rustan e un african veritabil, originar din munţii Atlas. Un cal african nu-i mai

prejos de un cal arab. Al meu urca munţii în galop mare fară sa asude şi aleargă în trop, fară să se poticnească, de-a lungul prăpăstiilor. De altfel, e un dar binemeritat. Un părinte şi-a închipuit că mă poate răsplăti astfel pentru viaţa fiicei lui, una dintre cele mai bogate moştenitoare din Europa, pe care am descoperit-o muribundă pe o şosea din Savoia. Dacă ţi-aş povesti cum am vindecat-o pe fata aceea, ai zice că sunt un şarlatan. Ia, ia! Auzi zurgălăi de cai şi zgomot de căruţă pe drumeag? Hai să vedem dacă, din întâmplare, nu e Vigneau însuşi – şi dac-o fi el, să te uiţi cu atenţie la dânsul!

Curând ofiţerul zări patru cai enormi cu harnaşamente ca acelea pe care le folosesc agricultorii cei mai bogaţi din Brie28. Fundiţele de lână, zurgălăii, chingile sclipeau de curăţenie. În căruţa încăpătoare, vopsită albastru, se afla un băietan bucălat, ars de soare, şi care fluiera ţinându-şi biciul ca pe o armă la paradă.

— Nu, băiatul nu-i decât căruţaşul, spuse Behassis. Observă, rogu-te, că bunăstarea industrială a stăpânului se vede în toate, chiar şi în căruţa acestui cărăuş! E semnul unei inteligenţe comerciale care se întâlneşte destul de rar în fundul satelor!

— Da, da, toate sunt foarte dichisite, replică ofiţerul.

— Află că Vigneau posedă două echipaje la fel. Pe deasupra, mai are şi un căluţ iute la fugă, pe care-l călăreşte când umblă după treburi, căci şi-a extins foarte departe negustoria; şi când te gândeşti că acum patru ani omul ăsta nu avea nici de unele! Ba nu, mă înşel, avea datorii. Dar să intrăm.

— Băiete, spuse Benassis căruţaşului, doamna Vigneau e acasă?

— E în grădină, domnule, am văzut-o peste ulucă; o anunţ îndată că aţi venit.

Genestas îl urmă pe Benassis, şi străbătură împreună un teren vast, împrejmuit de un gard. Într-un colţ, se aflau grămezi de caolin şi de argilă, necesare la fabricarea

ţiglelor şi a plăcilor; în altă parte, se înălţau îngrămădite legături de vreascuri şi lemne de foc pentru a încălzi cuptorul; mai departe, pe un teren împrejmuit cu un gard de nuiele, mai mulţi lucrători mărunţeau bolovani albi sau frământau pământul pentru cărămizi; drept în faţa intrării, sub ulmii cei mari, era fabrica de ţigle rotunde şi pătrate, vast atelier în aer liber care se întindea până la uscătorie, iar departe se vedea cuptorul cu gaura lui adâncă, lopeţile lungi, drumul negru şi scobit. Pe lângă aceste construcţii se afla o clădire cu înfăţişare destul de mizeră, care servea drept locuinţă familiei şi la care se adăogaseră remize, grajduri, staule, şure. Orătănii şi porci umblau de colo până colo pe terenul cel vast. Curăţenia care domnea pretutindeni şi bunăstarea acareturilor mărturiseau spiritul gospodăresc al stăpânului.

— Predecesorul lui Vigneau, spuse Benassis, era un nenorocit, un leneş care nu ştia decât de băutură. Fusese e cândva lucrător, îşi cunoştea meseria, dar îşi făcea mendrele şi bună pace; de altfel, nu muncea, nici nu avea spirit comercial. Dacă nimeni nu venea să-i ceară mărfurile, ele rămâneau nevândute, se deteriorau şi se pierdeau. Încât ajunsese muritor de foame. Nevastă-sa, care se prostise din pricina maltratărilor la care o supunea, zăcea în mizerie. Lenea asta, tembelismul ăsta incurabil mă făceau atât de mult să sufăr şi aspectul fabricii îmi era atât de neplăcut, încât evitam să trec pe aici. Din fericire, şi el şi nevastă-sa erau amândoi bătrâni. Într-o bună zi, pe ţiglar l-a lovit un atac de paralizie şi l-am internat îndată la azilul din Grenoble. Proprietarul ţiglăriei a acceptat fără multă vorbă să o preia în starea în care se afla şi eu am căutat alţi locatari care să poată participa la ameliorările pe care voiam să le introduc în toate industriile din canton. Bărbatul unei cameriste a doamnei Gravier – un biet bucătar care câştiga foarte puţin lucrând la un olar, şi care nu-şi putea întreţine familia – mi-a urmat poveţele. Acest om a dat dovadă de curaj închiriind ţiglăria, deşi nu avea nici un ban

în buzunar. S-a mutat cu casa aici, a învăţat-o pe nevastă-sa, pe mamă-sa şi pe bătrâna de soacră-sa să fabrice ţigle şi le-a folosit ca lucrătoare. Nu ştiu, crede-mă! Cum a făcut de a scos-o la capăt. Probabil că Vigneau a împrumutat ceva lemne spre a-şi încălzi cuptorul, fără îndoială că noaptea îşi curăţa materialele de trebuinţă şi le aduna cu coşul, ca ziua să le lucreze; cu un cuvânt, a desfăşurat în ascuns o energie fără margini, iar cele două bătrâne, îmbrăcate în zdrenţe, lucrau ca nişte roabe. Astfel, Vigneau a izbutit să scoată câteva încărcături de ţigle, mâncând vreme de un an o pâine scump plătită cu sudoarea familiei sale; dar a stăruit. Curajul său, răbdarea sa, calităţile sale atraseră atenţia multora şi deveni cunoscut. Neobosit, alerga dimineaţa la Grenoble, îşi vindea ţiglele şi cărămizile; apoi, către amiază, se întorcea, iar noaptea pleca iar la oraş.

— Muncea cât patru. Către sfârşitul primului an, luă doi ucenici care să-l ajute. Văzând aceasta, i-am împrumutat o sumă de bani. Ei bine, domnule, pe an ce trecea, familia prospera. Încă din anul al doilea, cele două mame bătrâne încetară a mai face cărămizi şi a mai măcina pietre, şi începură a cultiva o mică grădină, a găti, a cârpi îmbrăcămintea, a ţese seara şi a se duce la pădure ziua. Nevasta cea tânără, care ştia carte, ţinea socotelile. Vigneau îşi făcu rost de un căluţ pentru a colinda împrejurimile în căutare de muşterii; apoi învăţă meseria de cărămidar şi începu a fabrica şi plăci albe, frumoase, pe care le vindea sub preţul zilei, în anul al treilea avea o căruţă şi doi cai. Când şi-a înhămat caii la prima trăsură, nevastă-sa era aproape elegantă. În căsnicia sa, toate erau potrivite cu câştigurile şi el se pricepu să respecte ordinea, economia, corectitudinea – principii generatoare ale micii sale averi. Avea acum şase lucrători, pe care-i plătea bine; mai tocmi şi un căruţaş şi-şi organiză întreaga activitate pe o temelie solidă; pe scurt, cu încetul, sârguincios precum era, extinzându-şi lucrările şi legăturile, a ajuns la bunăstare. Anul trecut a cumpărat ţiglăria; la anul îşi va

reconstrui casa. Acum, toţi din juru-i sunt sănătoşi şi bine îmbrăcaţi. Soţia lui, care era slabă şi palidă şi care la început împărtăşea grijile şi neliniştile stăpânului, este acum grasă, proaspătă şi frumoasă. Cele două soacre sunt cât se poate de fericite şi dau şi ele o mână de ajutor la micile treburi ale casei şi ale negoţului. Munca a produs bani şi banii le-au adus viaţă liniştită, sănătate, abundenţă şi voie-bună. Crede-mă, familia asta reprezintă pentru mine istoria vie a comunei mele şi a tinerelor state comerciale. Ţiglăria – care altădată îmi părea tristă, pustie, murdară, neproductivă – este acum în neîncetată activitate, plină de lume, de viaţă, bogată şi înzestrată cu de toate.

Iată o bună cantitate de lemn şi toate materialele necesare lucrărilor sezoniere; ştii, cred, că ţiglele nu se fabrică decât într-un anumit anotimp, între iunie şi septembrie. Activitatea asta nu-ţi face plăcere? Ţiglarul meu a furnizat produsele lui tuturor construcţiilor din târg. Veşnic treaz, veşnic în mişcare, veşnic activ, a fost poreclit Nesătulul de către locuitorii cantonului.

Abia apucă Benassis să rostească aceste cuvinte şi o tânără, bine îmbrăcată, cu o bonetă frumoasă, ciorapi albi, şorţ de mătase, rochie roză – ţinută care amintea un pic vechea ei ocupaţie de cameristă – deschise poarta cu grilaj care închidea grădina şi înaintă pe cât de. Repede îi îngăduia starea; dar cei doi călăreţi îi ieşiră înainte. Doamna Vigneau era, în adevăr, o femeie drăguţă, destul de corpolentă, cu tenul ars de soare, dar a cărui epidermă trebuie să fi fost albă. Deşi pe frunte avea câteva riduri, urme ale mizeriei de altădată, chipul ei părea fericit şi îmbietor.

— Domnule Benassis, spuse ea cu un accent blând, când îl văzu că se opreşte, n-aţi vrea să-mi faceţi cinstea de a vă odihni o clipă la mine?

— Bucuros, răspunse medicul.

— După domnia-ta, căpitane.

— Cred că domnii au obosit din pricina arşiţei! Doriţi puţin lapte sau vin?

— Domnule Benassis, gustaţi un pahar din vinul pe care soţul meu a avut bunăvoinţa să şi-l procure în vederea zilei când voi naşte! Spuneţi-mi dacă vă place.

— Soţul dumneavoastră e un om de nădejde.

— Adevărat, domnule, răspunse ea calm, întorcându-se, am avut mult noroc în viaţă!

— Nu luăm nimic, doamnă Vigneau: am trecut numai să văd dacă nu vă simţiţi rău.

— Nicidecum, spuse ea. După cum aţi văzut, prăşeam în grădină, ca să nu stau degeaba.

În clipa aceasta, cele două mame se apropiară ca să-l vadă pe Benassis, iar căruţaşul rămase nemişcat în mijlocul curţii, astfel încât să-l poată privi pe medic.

— Haide, daţi-mi mâna, spuse Benassis doamnei Vigneau.

Pipăi pulsul tinerei femei cu o atenţie scrupuloasă, reculegându-se şi rămânând tăcut. În acest timp, cele trei femei îl cercetau pe maior cu acea curiozitate naivă pe care oamenii de la ţară nu se sfiesc s-o arate.

— Merge bine, strigă vesel medicul.

— Va naşte curând? Strigară cele două mame.

— Săptămâna asta, în orice caz.

— Vigneau a plecat? Întrebă el după o pauză.

— Da, domnule, răspunse tânără; se grăbeşte să-şi termine treburile ca să poată rămâne acasă când voi naşte, dragul de el!

— Cu bine, copii, vă urez belşug! Continuaţi să clădiţi averi şi să faceţi copii.

Genestas era plin de admiraţie pentru ordinea care domnea în interiorul acelei case aproape ruinate. Văzând mirarea lui, Benassis îi spuse:

— Numai doamna Vigneau ştie să întreţină astfel o locuinţă! Aş dori ca mai mulţi locuitori din târg să vină aici să ia lecţii de la dânsa.

Soţia ţiglarului întoarse capul, roşind; dar feţele celor două mame străluceau în toată voia de plăcerea pe care le-o făcuseră laudele medicului – şi tustrele îl însoţiră până la locul unde-şi lăsaseră caii. Ei, spuse Benassis celor două bătrâne, iată-vă fericite! Nu doreaţi să fiţi bunici?

— A! Nu mai întrebaţi, spuse tânăra, că-mi vine să turbez. Mamele vor băiat, bărbatu-meu vrea o fată; cred că-mi va fi greu să-i împac pe toţi.

— Dar dumneavoastră ce-aţi dori? Întrebă râzând Benassis.

— Eu, domnule, vreau un copil.

— Vezi, curând va fi mamă, spuse medicul către ofiţer, în timp ce-şi ducea calul de căpăstru.

— La revedere, domnule Benassis, spuse tânăra. Bărbatu-meu va fi dezolat că n-a fost şi el aici, când va afla că ne-aţi vizitat.

— Să nu uite să-mi trimită cele o mie de ţigle la Grange-aux-Belles.

— Fiţi sigur că ar lăsa deoparte toate comenzile din canton spre a vă servi. Să ştiţi că cel mai mare regret al său este că vă ia bani; eu i-am spus însă că banii dumneavoastră sunt cu noroc – şi-i adevărat.

— La revedere, spuse Benassis.

Cele trei femei, căruţaşul şi cei doi lucrători care ieşiseră din atelier ca să-l vadă pe medic rămaseră grupaţi în jurul porţii de lemn a ţiglăriei, ca să se bucure de prezenţa lui până-n ultima clipă, aşa cum fiecare face pentru cei dragi. Imboldurile inimii sunt pretutindeni aceleaşi – încât dulcile obiceiuri ale dragostei sunt în mod firesc respectate în toate ţările.

După ce privi cerul, Benassis spuse însoţitorului său:

— Mai sunt două ceasuri până să însereze şi, dacă nu ţi-e prea tare foame, am merge să vizităm o fiinţă fermecătoare, căreia îi acord aproape tot timpul care-mi rămâne între ceasul când îmi termin vizitele şi ceasul mesei de seară. În canton, i se spune prietena mea, dar te rog să mă crezi că

porecla asta – care la noi se foloseşte pentru a denumi o viitoare soţie – nu poate scuza sau autoriza nici un fel de bârfeală. Deşi grija pe care-o port acestei biete copile o face obiectul unei gelozii lesne de înţeles, opinia pe care toţi şi-au format-o despre firea mea exclude orice vorbă rea. Dacă nimeni nu înţelege capriciul căruia par a-i ceda acordând Gropăriţei o rentă ca să poată trăi fără a munci, în schimb toată lumea e convinsă de virtutea ei; cu toţii ştiu că – dacă afecţiunea ar depăşi cândva marginile unei protecţii amicale – n-aş pregeta nici o clipă să mă căsătoresc cu ea. Dar – adăugă medicul, străduindu-se să zâmbească – pentru mine nu există nici o femeie, nici în acest canton, nici în altă parte. Un om foarte expansiv, scumpe domnule, simte o trebuinţă de neînvins să se intereseze în mod deosebit de un lucru sau de o fiinţă dintre toate fiinţele şi lucrurile care-l înconjoară – mai ales când viaţa sa e pustie. De aceea, crede-mă, priveşte totdeauna favorabil pe omul care-şi iubeşte câinele sau calul! În turma de suferinzi pe care hazardul mi-a încredinţat-o, această biată bolnavă reprezintă pentru mine ceea ce este în patria mea însorită, în Languedoc, oiţa mult-iubită pe care păstoriţele o gătesc cu panglici decolorate, căreia îi vorbesc, căreia îi dau drumul să pască la marginea holdelor de grâu şi căreia zăvozii nu-i zoresc niciodată mersul leneş.

Rostind aceste cuvinte, Benassis rămăsese în picioare, ţinându-şi calul de dârlogi, gata să-l încalece, dar neîncălecându-l, ca şi când sentimentul care-l agita n-ar fi putut să se însoţească cu nişte mişcări bruşte.

— Vino cu mine, strigă el, hai s-o vezi! De vreme ce te conduc la ea, vei înţelege că e pentru mine ca o soră!

După ce încălecă, Genestas spuse medicului: Aş fi indiscret dacă ţi-aş cere câteva relaţii despre Gropăriţă? Dintre toate existenţele pe care le-am cunoscut datorită domniei-tale, ea nu pare a fi cea mai puţin stranie.

— Domnule, răspunse Benassis oprindu-şi calul, poate că nu vei împărtăşi deplin interesul pe care mi-l inspiră

Gropăriţa. Soarta ei seamănă cu a mea: chemarea noastră a fost înşelată; sentimentul pe care i-l port şi emoţia pe care o încerc când o văd se explică prin asemănarea dintre situaţiile noastre. Devenind ofiţer, ai răspuns unui imbold sau ai prins drag de această ocupaţie; altminteri, n-ai fi rămas până la vârsta pe care o ai sub călcâiul atât de împovărător al disciplinei militare; de aceea ţi-e greu sa înţelegi nefericirea unui suflet ale cărui dorinţe renasc mereu şi sunt mereu trădate sau neîncetata durere a unei fiinţe constrânse să trăiască în altă parte decât în sfera ei. Asemenea suferinţe rămân o taină a acestor fiinţe şi a lui Dumnezeu, care le încearcă făcându-le sii sufere; numai ele cunosc cât de puternice sunt impresiile pe care le provoacă întâmplările vieţii. Cu toate astea, chiar domnia-ta, martor blazat al atâtor suferinţe aduse de un război lung, nu ţi-ai simţit inima cuprinsă de tristeţe văzând un pom care în mijlocul primăverii, avea frunzele îngălbenite, un pom care lâncezeşte şi trage sa moară fiindcă n-a fost plantat în solul care conţine principiile necesare deplinei lui dezvoltări? Încă de la vârsta de douăzeci de ani îmi făcea rău să văd melancolia pasivă a unei plante sfrijite; şi astăzi întorc capul când văd aşa ceva. Durerea mea de copil era presentimentul vag al durerilor mele de adult, un fel de simpatie între prezentul meu şi un viitor pe care-l întrezăream instinctiv în viaţa unei plante încovoiate înainte de vreme spre sfârşitul care pe toţi ne aşteaptă, fie că suntem copaci sau oameni.

— Îmi ziceam eu, văzând cât eşti de bun, că mult trebuie să fi suferit!

— Trebuie să înţelegi, domnule, continuă medicul fără a-i răspunde lui Genestas, că, vorbind de Gropăriţa, de mine vorbesc. Gropăriţa este o plantă dezrădăcinată, dar o plantă omenească, neîncetat mistuită de gânduri triste sau profunde, care se multiplică unele prin altele.

Biata fată e veşnic suferindă. Sufletul îi ucide timpul. Puteam rămâne rece la vederea unei făpturi slabe, pradă

nefericirii celei mai mari şi celei mai neluate în seamă care poate fi în lumea noastră egoistă – când eu, fiinţă bărbată şi dârză fală de suferinţă mă simt ispitit să-mi refuz în fiecare seară a purta povara unei asemenea nefericiri? Poate chiar aş refuza cu adevărat, dacă n-aş avea un crez care-mi alină durerile şi-mi hrăneşte sufletul cu dulci iluzii. Chiar de n-am fi cu toţii copiii aceleiaşi divinităţi, pe Gropăriţa tot ca pe sora mea de suferinţă aş privi-o!

Benassis dădu pinteni calului şi-l sili pe maior să facă la fel – parcă s-ar fi temut să continue pe acelaşi ton convorbirea începută.

— Domnule – reluă el când caii începură a merge la trap, unul lângă altul – natura, ca să spun aşa, a creat această sărmană fată anume pentru durere, după cum pe alte femei le-a creat pentru plăcere. Văzând aceste predestinări, e cu neputinţă să nu crezi în altă viaţă. Pe Gropăriţa orice, o influenţează: dacă timpul e cenuşiu şi întunecat, este şi ea tristă şi plânge odată cu cerul; această expresie îi aparţine. Cântă odată cu păsărelele, se liniştеşte şi se însenineză odată cu vremea, în sfârşit, e frumoasă într-o zi frumoasă; un parfum delicat este pentru ea o plăcere aproape nesfârşită: am văzut-o bucurându-se, o zi întreagă, de mireasma pe care nişte rezede o exalau după o dimineaţă ploioasă dintre cele care înviorează florile şi fac ca ziua să pară proaspătă şi strălucitoare; fata a înflorit odată cu natura, cu toate plantele. Dacă aerul e nepăsător, plin de electricitate, Gropăriţa are o stare nervoasă pe care nimic nu o poate potoli, se culcă şi se plânge de o mie şi una de tulburări fără să poată spune ce are; dacă o-ntreb, îmi răspunde că i se înmoaie oasele, că i se topeşte carnea. În aceste ceasuri de leşin, ea simte viaţa numai prin suferinţă; inima-i este în afara ei, ca să folosesc încă una dintre vorbele sale. Uneori, am surprins-o pe biata fată plângând la vederea anumitor privelişti care se conturează în munţii noştri la apusul soarelui, când nouri numeroşi şi magnifici

se adună deasupra crestelor daurite: „De ce plângi, drăguţă? O întrebam.

— Nu ştiu, domnule, îmi răspundea; mă uit în sus ca buimacă şi nu ştiu unde mă aflu de multe câte văd.

— Dar ce vezi?

— Domnule, nu vă pot spune.” Zadarnic ai întreba-o seara întreagă, nu i-ai smulge nici o vorbă; ţi-ar arunca în schimb priviri pline de gânduri, sau ar rămâne cu ochii umezi, mai mult tăcută, vizibil reculeasă. Reculegerea ei e atât de profundă încât se comunică; oricum, ea mă influenţează atunci ca un nor încărcat cu prea multă electricitate. Într-o zi, am hărţuit-o cu întrebări, voiam cu orice preţ s-o fac să vorbească şi i-am spus câteva vorbe cam tari: domnule, a izbucnit în plâns. Alteori e veselă, prietenoasă, glumeaţă, vioaie, spirituală; vorbeşte cu plăcere, exprimă idei noi, originale. Incapabilă, de altfel, a se consacra oricărei activităţi continue: când ieşea la câmp, rămânea ceasuri în şir cu ochii la vreo floare, la pârâu, cercetând pitoreştile minuni din apele limpezi şi liniştite, splendidele mozaicuri pe care le alcătuiesc pietricelele pământul, nisipul, plantele acvatice, muşchiul, sedimentele cafenii în culori atât de plăcute, în nuanţe atât de straniu contrastante. Când m-am stabilit în părţile astea, biata fată murea de foame; prea mândră ca să accepte o pâine străină, numai atunci când suferinţa ei a ajuns la extrem, s-a hotărât să recurgă la caritatea publică. Adeseori, ruşinea îi dădea puteri; timp de câteva zile, lucra pământul; însă, epuizată curând, boala o silea să lase lucrul început. Abia însănătoşită, intra în vreo fermă din împrejurimi oferindu-se să îngrijească de vite; dar, după ce îşi făcea datoria cu multă pricepere, dispărea fără o vorbă. Munca de toate zilele era, fără îndoială, o povară prea grea pentru ea, care e toată, din creştet până-n tălpi, numai independenţă şi capriciu. Atunci începea să umble după trufe sau după ciuperci, pe care le vindea la Grenoble. La oraş, ispitită de fleacuri, uita de mizerie când avea câţiva bănuţi şi-şi cumpăra panglicuţe, mofturi, fără a

se gândi la pâinea de a doua zi. Apoi, de se-ntâmpla ca unei fete din târg să-i placă medalionul, sau cruciuliţa ei de la gât, sau cordonul ei de catifea, Gropăriţa i le dăruia, fericită să-i facă plăcere, căci ea trăieşte numai prin inimă. De aceea era, pe rând, iubită, deplânsă, dispreţuită. Sărmana fată suferea pentru toate: fiindcă era leneşă, fiindcă era bună, fiindcă era cochetă; căci aşa este: cochetă, curioasă; în sfârşit, este femeie, este roaba impresiilor şi a gusturilor ei şi de o naivitate copilăroasă: povesteşte-i vreo faptă bună, că îndată tresare şi roşeşte, pieptu-i palpită, plânge de bucurie; dacă-i spui o poveste cu bandiţi, păleşte de spaimă. E natura cea mai adevărată, inima cea mai sinceră şi onestitatea cea mai delicată din câte se pot întâlni; dacă i-ar încredinţa cineva o sută de monezi de aur, le-ar îngropa într-un colţ şi ar continua să-şi cerşească bucata de pâine.

Rostind aceste vorbe, glasul lui Benassis tremură.

— M-am gândit s-o pun la încercare, domnule, continuă el, şi m-am căit. O încercare – ce altceva este decât spionaj sau, cel puţin, bănuială?

Medicul se opri, părând a frământa un gând tainic şi nebăgând de seamă cât de nedumerit îl lăsaseră vorbele sale pe maior care, pentru a-şi ascunde emoţia, se făcea că descurcă harnaşamentul calului său. Dar Benassis continuă:

— Aş dori s-o căsătoresc, aş dărui bucuros una dintre fermele mele unui tânăr de ispravă care ar face-o fericită – şi ar fi fericită. Da, sărmana fată şi-ar iubi copiii peste măsură şi toate simţămintele cu care, e înzestrată din belşug s-ar înmănunchea în acela care, pentru orice femeie, le cuprinde pe toate: maternitatea; dar nici un bărbat nu s-a priceput să-i placă. Cu toate astea; fata are o sensibilitate primejdioasă pentru sine; ştie şi mi-a destăinuit predispoziţia ei nervoasă de îndată ce a văzut că o remarcasem şi eu. Face parte din acea minoritate de femei pe care până şi cea mai mică legătură le înfioară periculos; de aceea trebuie să-i preţuim înţelepciunea, mândria de femeie. Este ca rândunica de sălbatică. A! Ce natură

bogată, domnule! E făcută anume pentru a deveni bogată, iubită; ar fi generoasă şi fidelă. La douăzeci şi doi de ani se prăbuşeşte sub povara sufletului ei şi se stinge din pricina fibrelor ei prea sensibile, a naturii ei prea puternice sau prea delicate. O pasiune trădată ar înnebuni-o pe sărmana Gropăriţă! După ce i-am studiat firea, după ce am recunoscut realitatea îndelungilor sale atacuri nervoase şi a aspiraţiilor electrice, după ce am găsit că e în armonie flagrantă cu vicisitudinile atmosferei, cu fazele lunii – fapt pe care l-am verificat cu atenţie – am luat-o în îngrijirea mea, domnule, ca pe o fiinţă cu totul deosebită de celelalte şi a cărui existentă bolnăvicioasă numai eu puteams-o înţeleg. Este, cum spuneam, oiţa cu panglicuţe. Dar o s-o vezi îndată, iată căsuţa ei.

În clipa aceea ajunseseră cam la o treime din înălţimea muntelui, după ce străbătuseră la pas poteci mărginite de tufişuri. La cotitura uneia dintre acele poteci, Genestas zări casa Gropăriţei. Locuinţa era aşezată pe una dintre principalele ridicături ale muntelui. În acel loc, o frumoasă pajişte în pantă – cam de un hectar şi jumătate – plantată cu copaci şi de unde ţâşneau câteva cascade era înconjurată de un zid destul de înalt pentru a servi de împrejmuire, dar nu destul pentru a opri vederea. Casa – făcută din cărămidă şi cu acoperişul plat mai larg cu câteva picioare – era, în acel peisaj, încântătoare la vedere. Alcătuită din parter şi etaj, avea uşa şi obloanele vopsite în verde. Orientată spre miazăzi, nu era destul de mare ca să poată avea ferestre şi pe alte laturi decât faţada, a cărei eleganţă rustică se însoţea cu o excesivă curăţenie. După moda germană, ieşindul streşinilor era căptuşit cu scânduri vopsite în alb. Câţiva salcâmi în floare şi alţi arbori înmiresmaţi, măceşi roz, plante urcătoare, un nuc bătrân care fusese cruţat, apoi câteva sălcii pletoase plantate în pârâu se înălţau în jurul casei. În spate, se zărea o pădure mare de fag şi de brad, ca un fundal adânc şi întunecat pe care căsuţa cea frumoasă se proiecta luminos. La acel ceas al zilei, aerul era

parfumat de diferite miresme ale muntelui şi ale grădinii Gropăriţei. Cerul, pur şi liniştit, avea zarea înnorată. În depărtare, piscurile începeau a se colora cu nuanţa de trandafiriu deschis pe care le-o împrumută adeseori amurgul. De la acea înălţime, valea se deschidea, întreagă, înaintea privirilor – de la Grenoble până la centura circulară de stânci la poalele cărora se întinde micul lac pe care Genestas îl trecuse în ajun. Deasupra casei – şi la o distanţă destul de mare – apărea şirul de plopi care mărginea drumul cel mare spre Grenoble. În sfârşit, târgul, scăldat de razele piezişe ale soarelui, scânteia ca o nestemată, reflectând în toate geamurile mulţime de lumini roşii ca nişte şuvoaie de foc. La priveliştea asta, Genestas îşi opri calul, arătă spre fabricile din vale, spre târgul cel nou şi casa Gropăriţei.

— După victoria de la Wagram şi întoarcerea lui Napoleon la Tuileries29 în 1815, spuse el suspinând, n-am mai încercat o asemenea emoţie. Domniei-tale datorez plăcerea asta, căci m-ai învăţat să cunosc frumuseţile pe care omul le poate descoperi admirând natura.

— Da, spuse medicul zâmbind, mai bine să construim oraşe decât să le cucerim.

— O! Domnule, cucerirea Moscovei şi predarea Mantovei! Dar nu cunoşti ce lucru mare este! Cu toţii ne mândrim cu aceste fapte! Eşti un om de nădejde, dar şi Napoleon era un om bun; de nu era Anglia, v-aţi fi înţeles amândoi, şi el, împăratul nostru, n-ar fi căzut; acum pot mărturisi că-l iubesc fiindcă a murit! Şi fiindcă pe-aici – spuse ofiţerul privind în jur – nu sunt spioni. Ce suveran! Pe toţi îi ghicea! Te-ar fi numit în consiliul său de stat, pentru că era un organizator, un mare organizator; după luptă, ştia până şi câte gloanţe are fiecare în cartuşieră. Bietul om! În timp ce-mi vorbeai de Gropăriţa, mi-am adus aminte cum a murit la Sfânta Elena, un om ca el. Nu, zău, cum putea să se împace cu clima şi cu locuinţa de acolo, el, care era deprins să trăiască mai mult pe drumuri şi cu fundul pe un tron? Am

auzit că se ocupa cu grădinăritul. Drace! Nu era el făcut să trăiască la ţară. Acum trebuie să-i slujim pe Burboni – şi din toată inima, domnule; la urma urmelor, Franţa rămâne Franţa, după cum spuneai ieri.

Rostind aceste din urmă vorbe, Genestas descălecă şi, imitându-l pe Benassis, îşi legă calul de un copac.

— Te pomeneşti că nu-i acasă! Spuse medicul, văzând că Gropăriţa nu-i iese în prag.

Intrară, dar nu găsiră pe nimeni în sala de la parter.

— Cred că, auzind tropot de cai, zise Benassis zâmbind, s-a urcat sus ca să-şi pună boneta, centura sau vreo haină pe ea.

Lăsându-l singur pe Genestas, se urcă şi el pentru a o căuta. Maiorul privi în jur. Pereţii erau acoperiţi cu un tapet de hârtie, al cărui fond cenuşiu era presărat de trandafiri; pe duşumea, în chip de covor, zări rogojini de paie. Scaunele, jilţul şi masa erau de lemn încă necojit. Un fel de jardiniere de răchită prinse în doage, împodobite cu flori şi cu muşchi verde împodobeau odaia, ale cărei ferestre erau drapate cu perdele de percal alb, cu franjuri roşii. Pe cămin, o oglindă, o vază de porţelan uni între două lămpi; lângă jilţ, un taburet de brad; apoi, pe masă o pânză croită, câteva piese de lenjerie asortate, cămăşi începute, cu un cuvânt, tot echipamentul unei lenjerese, coşuleţ, foarfeci, aţă şi ace. Totul în jur era curat şi răcoros ca o cochilie pe care valurile mării o aruncă pe un colt al plajei. De partea cealaltă a coridorului, la capătul căruia se afla o scară, Genestas zări o bucătărie. Etajul, ca şi parterul, avea, probabil, tot două încăperi.

— Nu te teme, îi spunea Benassis Gropăriţei, hai, vino!

Auzind aceste vorbe, Genestas se întoarse repede în sală. O tânără subţirică şi bine făcută, îmbrăcată într-o rochie cu guler, croită din percal roz, cu dungi subţiri, apăru îndată, îmbujorată de ruşine şi de sfială. Chipul ei atrăgea atenţia mai ales printr-o aplatizare a trăsăturilor care o făceau să semene cu figurile căzăceşti şi ruseşti pe care dezastrul din 1814 le-au făcut – în chip nefericit – populare în Franţa. În adevăr, Gropăriţa avea, ca nordicii, nasul în vânt şi borcănat, gura era mare, bărbia mică, inimile şi braţele roşii, picioarele mari şi puternice ca ale ţărăncilor. Deşi trăia în aer liber, în soare şi vânt, tenul ei era palid ca iarba uscată, dar tocmai culoarea asta îi făcea interesantă fizionomia, de la prima privire.

— Unde să mai punem că avea în ochii ei albaştri o expresie atât de dulce, în mişcări atâta graţie, în glas atâta suflet încât – deşi trăsăturile ei, în aparenţă, nu se potriveau cu calităţile pe care Benassis le lăudase maiorului – acesta recunoscu în ea fiinţa capricioasă şi bolnăvicioasă pradă suferinţelor unei naturi contrariate în dezvoltarea ei. După ce aţâţă un foc de vreascuri şi de turte, Gropăriţa se aşeză într-un jilţ, luă o cămaşă începută şi stătu aşa, sub privirile ofiţerului, pe jumătate ruşinată, neîndrăznind să-şi ridice ochii, liniştită în aparenţă; dar tremurul precipitat al decolteului ei, a cărui frumuseţe îl izbi pe Genestas, îi trăda teama.

— Ce mai faci, sărmană copilă, ai înaintat cu lucrul? O întrebă Benassis luând în mână bucăţile de pânză pentru cămăşi.

Gropăriţa se uită la medic cu un aer sfios şi rugător.

— Nu mă certaţi, domnule, răspunse, azi nu am lucrat nimic, deşi chiar dumneavoastră mi le-aţi comandat şi pentru nişte oameni care au mare nevoie de ele; dar vremea a fost atât de frumoasă! M-am plimbat, am adunat pentru dumneavoastră ciuperci şi trufe albe pe care le-am dat Jacquottei, am fost atât de mulţumită, căci aveţi invitaţi

la cină. Sunt foarte fericită că am ghicit. Ceva îmi spunea să mă duc după ciuperci şi trufe.

Şi începu din nou să coasă.

— Domnişoară, aveţi o casă cât se poate de frumoasă, îi spuse Genestas.

— Nu-i a mea, domnule, răspunse ea, uitându-se la străin cu o privire care părea a roşi, e a domnului Benassis.

Şi privi cu blândeţe la medic.

— Ştii bine, copila mea, îi spuse acesta luându-i mâna, că niciodată nimeni nu te va goni de-aici.

Cu o mişcare bruscă, Gropăriţa se ridică şi ieşi.

— Ei, spuse medicul către ofiţer, cum ţi se pare?

— Păi, răspunse Genestas, m-a emoţionat ciudat. A! Dar ce cuib i-ai pregătit!

— Aş, de unde! Hârtie ieftină de şaptezeci şi cinci de centime sau de un franc, dar aleasă cu grijă, nimic mai mult. Mobila nu-i, nici ea, mare lucru, dogarul meu mi-a făcut-o în semn de recunoştinţă. Gropăriţa şi-a făcut singură perdelele din câţiva coţi de stambă. Locuinţa, mobilierul atât de simplu, ţi se par frumoase pentru că sunt pe coama unui munte, într-o regiune neumblată, unde nu te aşteptai să descoperi ceva atât de curat; dar taina acestei eleganţe stă într-un fel de armonie între casă şi natura care-a reunit aici pâraie, copaci bine grupaţi, şi care-a împrăştiat pe iarbă cele mai frumoase flori ale sale, fragi parfumaţi, splendide violete.

— Ei, ce s-a întâmplat? O întrebă Benassis pe Gropăriţa care se întorcea.

— Nimic, nimic, răspunse; mi se pare că s-a rătăcit. Una dintre puicile mele.

Minţea; dar numai medicul îşi dădu seama – şi-i şopti la ureche:

— Ai plâns!

— De ce-mi vorbiţi aşa în faţa unui străin? Îl întrebă.

— Domnişoară, îi spuse Genestas, mare rău faceţi locuind singură aici; într-un cuib atât de încântător ca acesta, v-ar

trebui un soţ.

— Adevărat, răspunse ea; dar ce vreţi, domnule? Sunt săracă şi cusurgie. Nu prea îmi vine la socoteală să mă duc la câmp cu demâncare sau să mân căruţa, să trăiesc laolaltă cu nişte oameni pe care i-aş iubi fără să pot scoate sărăcia din casă, toată ziua să-mi port în braţe plozii şi să cârpesc ţoalele unui bărbat. Domnul preot mi-a spus că gândurile astea nu sunt creştineşti; ştiu şi eu, dar ce pot face? Uneori prefer să mănânc o coajă de pâine decât să-mi gătesc ceva. De ce voiţi dumneavoastră să fac pe cineva să-şi ia lumea în cap din pricina cusururilor mele? Sau să se omoare ca să-mi împlinească gusturile? Ar fi drept? La dracu! Asta mi-e partea şi trebuie s-o îndur singură de tot.

— De altfel, sărmana mea Gropăriţă s-a născut leneşă, spuse Benassis, şi trebuie s-o luăm aşa cum e. Dar din spusele ei putem deduce că încă n-a iubit pe nimeni, adăugă el râzând.

Apoi se ridică şi ieşi pentru o clipă în curte.

— Îl iubiţi pe domnul Benassis, nu-i aşa? O întrebă Genestas.

— O! Da, domnule, şi, ca mine, multă lume din canton şi-ar da viaţa pentru dânsul. Dar el care-i vindecă pe alţii, suferă de o boală pe care nimeni nu o poate lecui. Dumneavoastră sunteţi prietenul lui, poate că ştiţi ce are? Cine a putut îndurera pe un om ca el, adevărată întruchipare a bunului Dumnezeu pe pământ? Cunosc mai mulţi oameni care sunt convinşi că până şi grâul creşte mai frumos dacă dimineaţa el a trecut de-a lungul holdelor lor.

— Dar dumneavoastră ce credeţi?

— Eu domnule, când îl văd.

Păru a pregeta, apoi adaogă:

— Sunt fericită toată ziua.

Îşi plecă privirile şi trase de ac cu o grabă ciudată.

— Ei, ce ţi-a povestit căpitanul? Vreo întâmplare cu Napoleon? Întrebă medicul întorcându-se.

— Domnul l-a văzut pe împărat? Strigă Gropăriţa privindu-l pe ofiţer cu o curiozitate plină de pasiune.

— Mai întrebaţi? Spuse Genestas, de o mie de ori şi mai bine.

— A, tare-aş vrea să ştiu ceva militar.

— Mâine vom veni, poate, la tine să luăm o ceaşcă de cafea cu lapte. Atunci o să-ţi povestească ceva militar, copila mea, spuse Benassis luând-o de umeri şi sărutând-o pe frunte.

— E fiica mea, după cum vezi! Adăugă el, întorcându-se spre maior; dacă n-o sărut pe frunte, toată ziua parcă nu-s în apele mele.

Gropăriţa strânse mâna lui Benassis şi spuse încetişor:

— O! Cât eşti de bun!

Plecară; dar fata îi urmă ca să-i vadă încălecând. Când Genestas fu călare:

— Da' cine-i domnul ăsta? Şopti ea la urechea lui Benassis.

— Ei! Ei! Răspunse medicul, vârându-şi piciorul în seară, poate un bărbat pentru tine.

Gropăriţa rămase locului, privindu-i cum coboară devale: trecând pe la marginea grădinii, călăreţii o zăriră urcată pe o grămadă de pietre ca să-i poată vedea şi să le mai facă un ultim semn cu capul.

— Domnule, fata asta are ceva extraordinar, spuse Genestas medicului, când fură departe de casă.

— Nu-i aşa? Răspunse. De o sută de ori mi-am spus că ar fi o soţie încântătoare; numai că eu, unul, n-aş putea-o iubi altfel decât ca pe o soră sau ca pe o fiică, inima mea e moartă.

— Are părinţi? Întrebă Genestas. Ce făceau tatăl şi mama ei?

— O! E o poveste lungă, răspunse Benassis. Acum nu mai are nici tată, nici mamă, nici rude. Până şi numele ei mi-a atras atenţia. Gropăriţa s-a născut în târgul nostru. Tatăl ei, muncitor cu ziua, de fel din Saint-Laurent-du-Pont, se numea Groparul fiindcă, din timpuri străvechi, familia se ocupa cu îngroparea morţilor. În numele ăsta zac toate

melancoliile cimitirului. În virtutea unui obicei roman încă respectat pe la noi, ca şi în alte regiuni ale Franţei, şi care constă în a da femeilor numele soţilor lor adăugându-le o terminaţie feminină, fata s-a numit Gropăriţa, după numele lui tată-său. Acel muncitor cu ziua se căsătorise din dragoste cu o cameristă a nu-ştiu-cărei contese, care avea o moşie la câteva leghe de târgul nostru. La noi, ca pretutindeni la ţară, pasiunea nu joacă mare rol într-o căsătorie. În general, ţăranii vor o femeie ca să aibă copii, vor o gospodină ca să le facă o ciorbă bună şi să le-o aducă la câmp, care să ţească pânză pentru cămăşi şi să le cârpească hainele. De multă, vreme o aventură ca asta nu se întâmplase în regiunea noastră, unde nu arar un tânăr îşi părăseşte logodnica pentru o altă fată, mai bogată cu un hectar sau două. Soarta Groparului şi a neveste-sii n-a fost îndeajuns de fericită pentru a-i dezobişnui pe locuitorii din Dauphinois cu calculele lor interesate. Nevasta Groparului, o femeie trupeşă, a murit născând o fetiţă. Bărbatu-său a fost atât de îndurerat de această pierdere încât s-a prăpădit în acelaşi an, fără a lăsa nimic copilei sale decât o viaţă nesigură şi, din fire, foarte şubreda. Micuţa a fost luată de milă de o vecină, care a crescut-o până la vârsta de nouă ani. Hrana Gropăriţei devenind o povară prea grea pentru acea femeie cumsecade, şi-a trimis protejata să-şi cerşească pâinea în anotimpul când drumurile sunt pline de călători. Într-o bună zi, orfana se dusese să cerşească pâine la castelul contesei – şi a fost reţinută acolo în amintirea mamei sale. Crescută la castel pentru a servi cândva de cameristă domnişoarei familiei – care s-a căsătorit. Cinci ani mai târziu – micuţa a devenit, în acest răstimp, victima tuturor capriciilor bogătaşilor, care, cei mai mulţi, nu uit deloc statornici în dărnicia lor; binefăcători din întâmplare sau din glumă, când ocrotitori, când prieteni, când stăpâni, el falsifică încă mai mult situaţia, oricum falsă, a copiilor nefericiţi de care par a se interesa, jucându-se nepăsători cu inima, cu viaţa sau cu viitorul lor, nedându-le nici o

importanţă. Gropăriţa deveni la început un fel de însoţitoare a tinerei moştenitoare: fu învăţată să citească, să scrie, şi viitoarea ei stăpână se distra uneori dându-i lecţii de muzică. Pe rând domnişoară de companie şi cameristă, ea deveni o fiinţă neisprăvită. Se deprinsese cu luxul, cu găteala şi cu apucături nepotrivite cu starea ei reală. Mai târziu, nefericirile i-au format, cu multă străşnicie, o altă fire, dar n-au putut înlătura cu totul sentimentul nedesluşit al unui destin superior. Până când, într-o bună zi, zi mult funestă pentru sărmana fată, tânăra contesă – care, între timp se măritase – a surprins-o pe Gropăriţa, care nu mai era decât cameristă, gătită cu una dintre rochiile ei de bal şi dansând în faţa unei oglinzi. Orfana, care pe-atunci avea şaisprezece ani, fu concediată fără milă. Lenea o făcu să ajungă în mizerie, să bată drumurile, să cerşească, să muncească, după cum îţi spuneam. Deseori se gândea se arunce în apă, uneori să se dea primului venit; cea mai mare parte a timpului şi-o petrecea tolănită la soare, lângă un zid, întunecată, meditativă, cu faţa în iarbă; călătorii îi aruncau atunci câţiva bănuţi, tocmai pentru că nu cerea nimic. Vreme de un an a rămas la spitalul din Annecy, după un seceriş greu, la care lucrase numai cu nădejdea de a muri. Ar trebui s-o auzi cum îşi povesteşte sieşi sentimentele din acea perioadă a vieţii sale; ades este cât se poate de curioasă în naivele ei spovedanii. În sfârşit, s-a întors în târg cam în epoca în care şi eu mă hotărâsem să mă statornicesc aici. Voiam să cunosc înfăţişarea morală a celor în subordinea mea.

— În acest scop, i-am studiat caracterul, care mi-a atras luarea-aminte; apoi, după ce am remarcat imperfecţiunile ei organice, am hotărât să-i port de grijă. Poate, cu vremea, se va deprinde cu munca de croitoreasă; oricum, i-am asigurat viitorul.

— Dar e atât de singură! Spuse Genestas.

— Nu, una dintre păstoriţele mele doarme la dânsa, răspunse medicul. N-ai observat clădirile fermei, care sunt

deasupra casei, ascunse de brazi. O, e în siguranţă. De altminteri, în valea noastră nu există răufăcători; când, din întâmplare, se găsesc, îi trimit în armată, unde devin soldaţi excelenţi.

— Biata fată! Spuse Genestas.

— Ba, locuitorii cantonului n-o plâng de fel, continuă Benassis, dimpotrivă, o consideră cât se poate de fericită; există însă o deosebire între ea şi celelalte femei: în vreme ce Dumnezeu a dat altora putere, ei i-a dat slăbiciune; şi oamenii n-au ochi să vadă asta.

În clipa când cei doi călăreţi au ajuns la drumul ce duce spre Grenoble, Benassis – care prevăzuse efectul pe care priveliştea îl va avea asupra lui Genestas – îşi opri, cu un aer satisfăcut, calul, spre a se bucura de surpriză. Doi pereţi de verdeaţă, înalţi de şaizeci de picioare, mărgineau, cât vedeai cu ochii, o şosea larga, bombată ca o alee de grădină, alcătuind un monument natural cu care un om se putea mândri a-l fi creat. Copacii, netunşi, formau cu toţii imensa podoabă verde care face ca plopul italian să fie unul dintre cei mai magnifici arbori. O parte a drumului, pe care umbra o cuprinsese mai întâi, părea un zid vast de frunze negre, în timp ce, puternic luminat de soarele în scăpătat care dădea mugurilor tonuri aurii, cealaltă parte oferea contrastul jocurilor şi al reflexelor pe care le producea lumina şi briza pe draperia-i unduitoare.

— Cred că te simţi fericit aici! Strigă Genestas. Toate îţi fac plăcere.

— Domnule, spuse medicul, dragostea de natură este singura care nu înşeală nădejdile umane. În privinţa asta, nici o dezamăgire. Iată nişte plopi de zece ani: ai mai văzut alţii atât de bine dezvoltaţi ca ai mei?

— Mare-i Dumnezeu! Spuse ostaşul, oprindu-şi calul în mijlocul drumului al cărui capăt nu se întrezărea.

— Mă bucur, strigă Benassis, îmi face plăcere să te aud repetând ceea ce însumi spun adeseori în mijlocul acestei alei. Este aici, fără îndoială, ceva religios. Noi doi suntem ca

două puncte – şi sentimentul nimicniciei noastre ne duce cu gândul la divinitate.

Apoi îşi continuară drumul în tăcere, atenţi la tropotul cailor care răsuna pe sub bolta de vegetaţie ca sub cupola unei catedrale.

— Câte emoţii de care orăşenii n-au habar! Spuse medicul. Simţi miresmele pe care le împrăştie seva plopilor şi răşina zadelor? Ce deliciu!

— Ascultă! Strigă Genestas. Să ne oprim.

În depărtări, se auzea un cânt.

— Cine cântă, femeie sau bărbat? Sau pasăre? Întrebă maiorul în şoaptă. Sau e glasul acestui măreţ peisaj?

— Câte ceva din toate, răspunse medicul descălecând şi legându-şi calul de tulpina unui plop.

Apoi făcu semn ostaşului să-l imite şi să-l urmeze. Păşind încet, apucară pe o potecă mărginită de două garduri vii de măceş alb în floare, care împrăştia pătrunzătoare mirozne în aerul umed al serii. Razele soarelui luminau cărarea cu un fel de ardoare pe care umbra proiectată de lunga draperie de plopi o făcea şi mai sensibilă, iar viguroasele sclipiri de lumină învăluiau cu nuanţele lor înflăcărate un bordei aşezat la capătul acestui drum nisipos. O pulbere de aur părea a se fi depus pe acoperişul de paie – de obicei cafeniu ca învelişul unei castane – ale cărui margini roase erau înverzite de mulţimea urechelniţelor şi de muşchi. În ceaţa de lumină, bordeiul abia se zărea; dar pereţii străvechi, uşa, toate aveau o strălucire trecătoare, totul era, din întâmplare, frumos, aşa cum, în unele clipe, este chipul omenesc sub stăpânirea unei pasiuni care-l încălzeşte şi-i dă culoare. Viaţa în aer liber ne înfăţişează uneori suavităţi câmpeneşti şi trecătoare care ne aduc aminte de dorinţa apostolului ce-i spunea Mântuitorului: Să ne întindem cortul şi să rămânem aici.

În acea clipă, peisajul cel pur şi dulce părea a avea un glas la fel de pur şi dulce, dar un glas trist ca lumina ce-i gata să scapete spre asfinţit; nedesluşită imagine a morţii, un

avertisment divin pe care ni-l dă pe cer soarele, după cum pe pământ ni-l dau florile şi gingaşele insecte de o zi.

La ceasul acela, nuanţele soarelui sunt pătrunse de melancolie – şi melancolică era cântarea; cântec popular de altminteri, cântec de dragoste şi de căinţă, care odinioară a hrănit ura Franţei împotriva Angliei, dar căruia Beaumarchais i-a redat adevărata poezie, aducându-l pe scena teatrului francez şi punându-l în gura unui paj care-şi deschide inima faţă de mama sa vitregă. Aria era modulată fără cuvinte, pe un ton de jale, de un glas care vibra în suflet şi-l înduioşa.

— E cântecul lebedei, spuse Benassis. În cursul unui secol, glasul acesta nu răsună de două ori în auzul oamenilor. Să ne grăbim, trebuie să-l oprim să cânte. Copilul ăsta se omoară, e curată cruzime să continuăm a-l asculta.

— Sfârşeşte, Jacques! N-auzi? Sfârşeşte! Strigă medicul.

Melodia încetă. Genestas rămase în picioare, neclintit şi uluit. Un nor acoperise soarele, peisajul şi glasul tăcuseră odată. Întunericul, frigul, tăcerea înlocuiseră dulcile splendori ale luminii, aburul cald al aerului şi cântarea copilului.

— De ce nu vrei să mă asculţi? Întrebă Benassis. N-o să-ţi mai dau nici budincă de orez, nici supă de melci, nici curmale proaspete, nici pâine albă! Vrei să mori şi s-o îndurerezi pe biata ta mamă?

Genestas intră într-o curte mică, destul de curată şi văzu un băietan de cincisprezece ani, slab ca o femeii, blond dar cu părul rar şi aprins la faţă ca şi când ar fi fost fardat cu roşu. Copilul se ridică încet de pe banca pe care şezuse, sub o iasomie mare şi sub lilieci înfloriţi care creşteau în toată voia şi îl învăluiau în frunzişul lor.

— Te-am povăţuit de-atâtea ori, zise medicul, să te culci odată cu soarele, să te fereşti de răcoarea sorii şi să nu vorbeşti; de ce n-asculţi şi cânţi?

— Păi, domnule Benassis, mi-era cald şi e atât de plăcut când ţi-e cald! Mie totdeauna mi-e frig. M-am simţit bine şi,

fără să mă gândesc, am început a-mi spune în joacă: Malborough pleacă la război30 şi ma ascultam cântând, fiindcă glasul meu semăna un pic cu fluieraşul păstorului dumneavoastră.

— Bine, dragă Jacques, dar să nu mai faci asta, auzi? Dă-mi mâna.

Medicul îi pipăi pulsul. Copilul avea ochi albaştri, de obicei plini de blândeţe, dar pe care febra îi făcea atunci strălucitori.

— Da, eram sigur, ai transpirat, spuse medicul. Mămica ta nu-i acasă?

— Nu, domnule.

— Hai, intră în casă de te culcă.

Tânărul bolnav, urmat de Benassis şi de ofiţer, intră în bordei.

— Aprinde o lumânare, căpitane Bluteau, spuse medicul, care-l ajuta pe Jacques să-şi scoată zdrenţele de pe el.

Când Genestas lumină bordeiul, fu uimit de slăbiciunea extremă a copilului, care era numai piele şi os. După ce micul ţăran se culcă, Benassis îi ciocăni coşul pieptului, ascultând zgomotul pe care-l produceau degetele sale; apoi, după ce studie aceste sunete care nu vesteau nimic bun, îl acoperi cu pătura, se dădu un pas înapoi, îşi încrucişă braţele la piept şi-l privi îndelung.

— Cum te simţi, dragul meu?

— Bine, domnule.

Benassis împinse lângă pat o masă cu patru picioare întoarse înăuntru, căută un pahar şi o filolă pe piăca deasupra vetrei şi pregăti o băutură turnând în apă câteva picături din licoarea cafenie a fiolei, cu grijă, măsurate la flacăra lumânării pe care i-o ţinea Genestas.

— Mămica ta întârzie.

— Vine, domnule, spuse copilul, o aud venind pe potecă.

Medicul şi ofiţerul o aşteptară privind în jur. La picioarele patului era întinsă o saltea de muşchi, fără aşternut, fără pătură, pe care dormea mama – desigur, îmbrăcată.

Genestas arătă cu degetul acest culcuş lui Benassis, care dădu blând din cap vrând parcă să spună că admirase şi el atâta devotament matern. În curte se auzi zgomot de saboţi – şi medicul ieşi.

— Va trebui să-l veghezi în noaptea asta pe Jacques, doamnă Colas. Dacă vă spune că nu poate respira, să-i dai sa bea din paharul de pe masă. Aveţi grijă să nu ia dintr-o dată. Decât două sau trei înghiţituri. Paharul să-i ajungă pentru toată noaptea. Nu vă atingeţi de fiolă şi, dacă Jacques transpiră, schimbaţi-i cămaşa.

Astăzi nu i-am putut spăla cămăşile, domnule dragă, a trebuit să-mi duc cânepa la Grenoble, să fac rost de ceva bani.

— Bine, o să-ţi trimit eu nişte cămăşi.

— Îi merge mai rău puişorului meu? Întrebă femeia.

— Nu mă aştept la nimic bun, doamnă Colas; a fost imprudent şi a cântat; dar nu-l certa, nu-l lua la rost, ai curaj. Dacă Jacques va avea dureri, trimite o vecină după mine. La revedere.

Medicul îşi chemă însoţitorul şi se întoarse spre potecă.

— Băiatul ăsta e bolnav de piept? Întrebă Genestas.

— Vai, da! Răspunse Benassis. Numai o minune l-ar putea salva, nu ştiinţa. Profesorii noştri de la Şcoala de medicină din Paris ne vorbeau adeseori de fenomenul la care mai adineaori ai asistat. Unele boli de genul acesta produc, în organul vocal, modificări care dau bolnavilor, pentru moment, facultatea de a emite sunete a căror perfecţiune nu poate fi atinsă de nici un virtuoz. Din pricina mea, ai avut o zi tristă astăzi, domnule, spuse medicul după ce încălecă. Pretutindeni suferinţa, pretutindeni moarte, dar şi resemnare. Oamenii de la ţară mor întotdeauna cu filosofie, suferă, tac şi închid ochii ca animalele. Dar să nu mai vorbim de moarte şi să dăm pinteni cailor: trebuie neapărat să ajungem în târg până nu se lasă noaptea, ca să-ţi pot arăta cartierul cel nou.

— A! Arde undeva, strigă Genestas arătând spre munte un anumit loc de unde se înălţa o jerbă de flăcări.

— Focul acela nu-i primejdios. Probabil, cuptorarul nostru mai scoate un cuptor de var. Această industrie, nouă pe la noi, foloseşte rocile calcaroase din locurile acelea.

Se auzi o împuşcătură; fără să vrea, Benassis scăpă o exclamaţie şi spuse cu un gest de nerăbdare:

— Dacă Butifer a tras, apoi om vedea care din noi doi e mai tare.

— Acolo s-a tras, spuse Genestas arătând spre o pădurice de fag aşezată deasupra lor, pe munte. Da, acolo, urechea mea de veteran nu mă-nşeală.

— Să mergem degrab'! Strigă Benassis, care, îndreptându-se fără ocol spre pădurice, îşi sili calul să zboare peste văi şi peste ridicături, ca şi când ar fi vrut să se ia la întrecere cu cineva, atât de mult ţinea să-l surprindă în flagrant delict pe cel ce trăsese.

— Omul pe care-l cauţi a dispărut, îi strigă Genestas, care cu greu se ţinea pe urmele lui.

Benassis îşi răsuci brusc calul, făcu cale întoarsa şi omul pe care-l căuta se arătă curând pe o stâncă ascuţită, la o sută de picioare deasupra celor doi călăreţi.

— Butifer, strigă Benassis, văzându-l cu o puşcă lungă în mâna, coboară-te!

Butifer îl recunoscu pe medic şi răspunse cu un semn respectuos şi prietenesc, care arăta deplină supunere.

— Înţeleg, spuse Genestas, un om cuprins de teamă sau un alt sentiment violent se poate căţăra pe un asemenea vârf de stâncă; dar cum să te cobori de-acolo?

— N-am nici o emoţie, răspunse Benassis, flăcăul acela e mai sprinten decât o capră de munte! Vei vedea îndată!

Deprins de întâmplările războiului să cântărească preţul real al oamenilor, maiorul admiră ciudata îndemânare, eleganta siguranţă a mişcărilor lui Butifer în timp ce acesta se cobora de-a lungul asperităţilor stâncii în vârful căreia cu atâta îndrăzneală se urcase.

Trupul zvelt şi viguros al vânătorului se echilibra cu graţie în toate poziţiile pe care povârnişurile drumului îl sileau să le adopte; păşea pe un vârf de stâncă mai liniştit decât pe parchet, atât de sigur părea pe picioarele sale. Cu puşca sa cu ţeavă lungă umbla de-ai fi zis că e un baston de promenadă. Butifer era un bărbat tânăr, de statură potrivită, dar slab, ciolănos şi nervos; când îl văzu mai de-aproape, Genestas rămase uimit de frumuseţea lui virilă. După toate aparenţele, făcea parte din tagma acelor contrabandişti care-şi fac meseria fără violenţe, folosind – spre a înşela fiscul – numai viclenia şi răbdarea. Avea un chip bărbătesc, ars de soare. Ochii lui, de un galben deschis, străluceau ca aceia ai unui vultur, cu al cărui plisc nasul său subţire, cu vârful uşor curbat, avea multă asemănare. Umerii obrajilor erau acoperiţi cu puf. Gura, roşie, întredeschisă, arăta dinţi de un alb strălucitor. Barba, mustăţile, favoriţii roşcaţi pe care-i purta – şi care erau ondulaţi de la natură – subliniau şi mai mult expresia bărbătească şi dârză a chipului său. La el, totul era numai forţă. Musculatura braţelor neîncetat antrenate avea o dezvoltare, o vârtoşenie curioasă. Pieptul era lat, iar fruntea părea a fi lăcaşul unei inteligenţe sălbatice. Avea aerul îndrăzneţ şi hotărât, dar calm, al unui om deprins să-şi pună în joc viaţa şi care şi-a încercat atât de ades puterea trupului sau a minţii în primejdii de tot felul, încât nu se mai îndoieşte de sine. Era îmbrăcat cu o bluză sfâşiată de mărăcini şi avea în picioare nişte tălpi prinse în cureluşe de piele. Prin găurile pantalonului de pânză albastră, se vedeau picioarele roşii, fine, slabe şi nervoase ca de cerb.

— Iată-l pe cel care, cândva, a tras cu puşca în mine, spuse în şoaptă Benassis maiorului. Dacă acum mi-aş exprima dorinţa să mă descotorosesc de cineva, l-ar ucide fără a pregeta.

— Butifer, continuă el, adresându-se braconierului, te credeam cu adevărat om de onoare şi mi-am dat cuvântul, pentru că şi tu mi l-ai dat. Făgăduiala pe care am făcut-o

procurorului regal de la Grenoble se întemeia pe jurământul tău de a nu mai vâna, de a deveni om aşezat, ordonat, muncitor, iar acum tragi cu puşca şi te afli pe moşia contelui de Labranchoir. Dacă paznicul lui te prindea, nenorocitule? Din fericire pentru tine, n-o să-ţi închei proces-verbal, ai fi recidivist acum şi nici autorizaţie pentru port de armă n-ai! Ţi-am lăsat puşca din respect pentru dragostea pe care o porţi acestei arme.

— E frumoasă, zise maiorul, recunoscând că e o puşcă de vânătoare Saint-Etienne.

Contrabandistul ridică privirea spre Genestas, vrând parcă să-i mulţumească pentru părerea sa.

— Butifer, continuă Benassis, ar trebui să te mustre cugetul. Dacă te apuci iar de vechea ta meserie, te vei pomeni din nou într-un loc împrejmuit de ziduri; nici un fel de protecţie nu te va putea scăpa de ocnă; vei fi pecetluit. Chiar deseară să-mi aduci puşca, va rămâne în păstrarea mea.

Cu o mişcare convulsivă, Butifer strânse în palmă ţeava armei.

— Aveţi dreptate, domnule primar, spuse. Am greşit, mi-am călcat cuvântul, sunt un câine. Puşca trebuie să stea la dumneavoastră, dar, luându-mi-o, mă veţi moşteni. Ultimul glonte pe care-l va trage copilul mamei mele îmi va atinge creierul. Ce vreţi! V-am făcut pe plac, am stat liniştit toată iarna, dar primăvara a început să-mi fiarbă sângele-n vine. Eu nu ştiu să ar, nici nu-mi dă inima brânci să-mi petrec viaţa îngrijind de orătănii, nici nu-mi pot pleca spinarea să sap la zarzavat, nici să biciuiesc aerul conducând o căruţă, nici să stau într-un grajd şi să buşumez spinarea unui cal; mi-e scris deci să crăp de foame? Numai colo, sus, mă simt în apele mele, spuse, după o pauză, arătând munţii. Acolo mă aflu de-o săptămână, văzusem o capră neagră şi capra neagră e colea, spuse, arătând vârful stâncii, e a dumneavoastră! Iubite domnule Benassis, lăsaţi-mi puşca. Credeţi-mă, vă jur! Plec din comună, mă duc în Alpi, unde

vânătorii de capre negre nu-mi vor spune nimic; dimpotrivă, mă vor primi cu plăcere – şi acolo voi muri într-un fund de gheţar. Iată, vă spun deschis, mai bine trăiesc astfel un an sau doi în creierii munţilor, unde nu e nici guvern, nici vameş nici pădurar, nici procuror regal, decât să clocesc o sută de ani în mlaştina dumneavoastră. Numai pe dumneavoastră vă voi regreta, de ceilalţi puţin îmi pasă! Dumneavoastră când aveţi dreptate, cel puţin nu omorâţi oamenii.

— Dar Louise? Îl întrebă Benassis.

Butifer căzu pe gânduri.

— Ehei, băiete, spuse Genestas, învaţă să citeşti, sa scrii, vino la regimentul meu, încalecă un cal, fă-te carabinier. Dacă va suna goarna pentru un război mai curat, vei vedea că bunul Dumnezeu parcă anume te-a făcut să trăieşti în mijlocul tunurilor şi al gloanţelor, în bătălii – şi vei deveni general.

— Da, dacă se întorcea Napoleon, răspunse Butifer.

— Cunoşti învoiala noastră? Întrebă medicul. La a doua contravenţie, mi-ai făgăduit să te faci soldat. Îţi dau şase luni ca să înveţi a citi şi a scrie; apoi voi căuta un băiat de familie pe care să-l înlocuieşti.

Butifer privi munţii.

— Nu, nu vei pleca în Alpi! Strigă Benassis. Un om ca tine, un om de onoare, plin de calităţi mari, trebuie să-şi servească ţara, să comande o brigadă şi sa nu moară fugărind o capră neagră. Cu viaţa pe care o duci acum vei ajunge de-a dreptul la ocnă. Eforturile supraomeneşti pe care le faci te silesc la lungi perioade de odihnă; cu vremea, te vei deprinde cu viaţa trândavă care va distruge în tine orice idee de ordine, te va obişnui să abuzezi de puterea ta, să-ţi cauţi singur dreptate – de aceea doresc, împotriva voinţei tale, să te aduc pe e alea cea bună.

— Mi-e scris deci să pier de dor şi de durere? Când mă aflu la oraş, simt că mă sufoc. La Grenoble nu pot sta mai mult de o zi, când o însoţesc pe Louise.

— Cu toţii avem înclinaţii, pe care trebuie să ştim a le înfrâna sau a le face folositoare pentru semenii noştri. Dar e târziu şi sunt grăbit; mâine, când vei trece pe la mine ca să-mi aduci puşca, vom mai vorbi de aceste toate, copilul meu. La revedere. Capra neagră – vinde-o la Grenoble.

Şi cei doi călăreţi plecară.

— Iată un om adevărat, spuse Genestas.

— Un om care a apucat pe o cale rea, răspunse Benassis. Dar ce-i de făcut? L-ai auzit. Nu-i trist lucru să vezi irosindu-se asemenea calităţi? Dacă inamicul ar năvăli în Franţa, Butifer, în fruntea a cinci sute de tineri, ar ţine în loc, în munţi, o divizie timp de o lună; dar în timp de pace nu-şi poate manifesta energia decât sfidând legile. Are nevoie de o forţă oarecare pe care s-o învingă; când nu-şi riscă viaţa, luptă cu societatea, îi ajută pe contrabandişti. Flăcăul ăsta trece Ronul, singur într-o bărcuţă, pentru a duce încălţăminte în Savoia; se refugiază, cu arma încărcată, pe un munte inaccesibil, unde poate rămâne două zile hrănindu-se cu o coajă de pâine. Cu un cuvânt, îi place primejdia aşa cum altuia îi place somnul. Tot gustând plăcerile senzaţiilor extreme, s-a pomenit în afara vieţii obişnuite. Eu nu vreau ca – mergând mai departe pe panta insensibilă a unei căi greşite – un om ca dânsul să devină un tâlhar şi să moară pe eşafod. Dar ce părere ai, căpitane, de târgul nostru?

Genestas zări de departe o piaţă mare, circulară, plantata cu arbori, în mijlocul căreia se afla o fântână înconjurată de plopi. Incinta era marcată de taluzuri pe care se ridicau trei şiruri de arbori diferiţi; salcâmi, apoi cemişari şi, în partea de sus a coronamentului, puieţi de ulm.

— Iată locul unde se ţin bâlciurile noastre, spuse Benussis. De aici începe Strada-Mare, cu cele două case frumoase de care v-am vorbit: a judecătorului de pace şi a notarului.

Apucară atunci pe o stradă largă, pavată destul de îngrijit, cu bolovani mari; de fiecare parte a ei se găseau vreo sută de case noi, aproape toate despărţite între ele de grădini.

Biserica, al cărei portal forma o frumoasă perspectivă, închidea strada, pe la mijlocul căreia două alte străzi fuseseră recent trasate şi unde se şi ridicaseră câteva case. Primăria, aşezată în piaţa bisericii, se înălţa drept în faţa casei parohiale.

Pe măsură ce Benassis înainta, femeile, copiii şi bărbaţii, a căror zi de muncă se încheiase, se grăbeau să iasă în pragul porţilor; unii îşi scoteau bonetele, alţii îi dădeau bineţe, copiii cei mici ţipau şi săreau în jurul calului său, ca şi când ar fi cunoscut bunătatea patrupedului la fel de bine ca şi aceea a stăpânului. Era o veselie surdă care, ca toate simţămintele adânci, avea sfiala sa particulară şi atracţia ei comunicativă.

Văzând primirea care se făcea medicului, Genestas îşi zise că, în ajun, Benassis fusese prea modest atunci când îi descrisese afecţiunea pe care i-o purta populaţia cantonului. Iată cea mai blândă dintre monarhii, ale cărei titluri sunt scrise în inimile supuşilor, iată, de altfel, adevărata monarhie. Oricât ar fi de orbitoare strălucirea gloriei sau a puterii unui om, sufletul său se satură repede de satisfacţiile pe care i le procură orice acţiune exterioară şi îşi dă curând seama că totul e deşertăciune, căci nu descoperă nici o schimbare, nimic nou, nimic mai mare în exercitarea facultăţilor sale fizice. Regii, chiar de-ar stăpâni pământul, sunt osândiţi, ca şi ceilalţi oameni, să trăiască într-un cerc strâmt, supuşi legilor sale – iar fericirea lor atârnă de impresiile lor personale, far Benassis nu întâlnea, pretutindeni în canton, decât supunere şi prietenie.

Napoleon al poporului.

B ine-aţi venit, domnule, spuse Jacquotte. Că domnii vă aşteaptă de-o bună bucată de vreme. Aşa se-ntâmplă mereu. De-aia nu-mi izbutesc mâncărurile pe care eu mă străduiesc să le fac cât mai bune. Acum toate s-au uscat de cât au stat la cuptor.

— Gata, iată-mă-s, spuse Benassis zâmbind.

Cei doi călăreţi descălecară şi se îndreptară spre salon, unde se aflau persoanele pe care medicul le invitase.

— Domnilor, spuse medicul luându-l de mână pe Genestas, am onoarea a vă prezenta pe domnul Bluteau, căpitan în regimentul de cavalerie cu garnizoana la Grenoble, un veteran care mi-a făgăduit să rămână câtva timp în mijlocul nostru.

Apoi, întorcându-se către Genestas, îi arătă un bărbat înalt, ciolănos, cu părul cărunt, îmbrăcat în negru.

— Domnul, îi spuse, este domnul Dufau, judecătorul de pace de care v-am mai vorbit şi care a contribuit atât de mult la prosperitatea comunei.

— Domnul, continuă el conducându-l în faţa unui tânăr slab, palid, potrivit ca statură, îmbrăcat tot în negru şi care purta ochelari, domnul este domnul Tonnelet, ginerele domnului Gravier şi primul notar care s-a stabilit în târg.

Apoi, întorcându-se spre un bărbat gros, pe jumătate ţăran, jumătate orăşean, cu chipul aspru, ciupit dar plin de bonomie:

— Domnul, continuă el, este vrednicul meu adjunct, domnul Cambon, negustorul de lemne căruia îi datorez binevoitoarea încredere pe care mi-o acordă populaţia. Este unul dintre creatorii şoselei pe care ai admirat-o.

— Nu mai e necesar, spuse Benassis făcând un gest către preot, să vă spun care e profesiunea domnului. E un om pe care nimeni nu se poate opri să-l iubească.

Figura preotului absorbi întreaga atenţie a ofiţerului prin frumuseţea morală pe care o exprima şi ale cărei seducţii erau irezistibile. La prima privire, chipul domnului Janvier putea să pară neplăcut, atât de aspre şi de contrastante îi erau trăsăturile. Statura sa scundă, slăbiciunea sa, întreaga ţinută vădeau o mare debilitate fizică, dar fizionomia, veşnic liniştită, mărturisea adânca pace interioară a credinciosului şi vigoarea celor cu sufletul curat. Ochii, care păreau a oglindi cerul, trădau nestinsa flacără a caritătii care-i mistuia inima. Gesturile, puţine şi fireşti, erau ale unui om

modest; mişcările sale aveau simplitatea sfioasă a celor ale fetelor. Înfăţişarea sa inspira respect şi dorinţa nedesluşită de a te apropia de el.

— A! Domnul primar. Spuse el înclinându-se parcă pentru a se feri de elogiul pe care i-l făcea Benassis.

Timbrul glasului său îl impresionă până în adâncul inimii pe maior, pe care cele două vorbe rostite de preotul cel necunoscut îl cufundară într-o visare aproape religioasă.

— Domnilor, rosti Jacquotte înaintând până în mijlocul salonului şi oprindu-se acolo cu pumnii în şolduri, supa e pe masă.

La invitaţia lui Benassis, care-i interpelă pe fiecare la rând pentru a nu mai ţine seama de priorităţi, cei cinci convivi ai medicului trecură în sufragerie şi se aşezară la masă, după ce îl ascultară pe preot rostind fără emfază, în şoaptă, un Benedicte31. Masa era acoperită cu o pânză damaschinată – din cea inventată, sub Henric al IV-lea, de fraţii Graindorge, pricepuţi manufacturieri care au dat numele lor acestor ţesături dese, atât de binecunoscute gospodinelor. Faţa de masă strălucea ca neaua şi răspândea parfumul cimbrişorului pe care Jacquotte îl presa între lenjerii. Vesela era de faianţă albă tivită cu albastru, perfect păstrată. Carafele aveau o formă antică, octogonală, care astăzi numai în provincie se mai poate întâlni. Mânerele cuţitelor, toate în corn sculptat, înfăţişau figuri bizare. Cercetând cu atenţie aceste obiecte, de un lux străvechi şi totuşi ca şi noi, toţi le găseau în armonie cu blândeţea şi sinceritatea stăpânului casei. Atenţia lui Genestas fu atrasă, o clipă, de capacul supierei, împodobit cu legume în relief, foarte bine colorate, în maniera lui Bernard Palissy, vestitul artist al secolului al XVI-lea.

Adunarea nu era lipsită de originalitate. Capetele viguroase ale lui Benassis şi Genestas contrastau admirabil cu capul apostolic al domnului Janvier, după cum feţele veştede ale judecătorului şi adjunctului scoteau mai bine în evidenţă faţa tânără a notarului, întreaga societate părea a

fi reprezentată de aceste figuri variate, pe care se zugrăveau deopotrivă mulţumirea de sine, satisfacţia pentru ziua de azi şi încrederea în cea de mâine. Numai domnilor Tonnelet şi Janvier, ca mai tineri ce erau, le plăcea să scruteze evenimentele viitoare, pe care le simţeau ca aparţinându-le, În vreme ce convivii ceilalţi preferau să îndrume convorbirea spre trecut; dar cu toţii priveau cu gravitate cele omeneşti şi opiniile lor oglindeau o îndoită nuanţă de melancolie: una avea paloarea asfinţitului, era amintirea îndepărtată a unor bucurii ce n-aveau să se mai întoarcă; cealaltă, ca răsăritul de soare, făgăduia o zi frumoasă.

— Cred că astăzi v-aţi ostenit mult, domnule preot? Spuse domnul Cambon.

— Da, domnule, răspunse Janvier; înhumarea sărmanului cretin şi aceea a părintelui Pelletier au avut loc la ore diferite.

— Acum vom putea să demolăm cocioabele din salul vechi, spuse Benassis adjunctului său. Dărâmând casele acelea vom câştiga cel puţin jumătate hectar de imaş; pe deasupra, comuna va economisi cei o sută de franci pe care-i cheltuia pentru întreţinerea lui Chautard, cretinul.

— Aceşti o sută de franci ar trebui să-i alocăm timp de trei ani pentru construirea unui podeţ pe drumul devale, peste pârâu, spuse domnul Cambon. Locuitorii din târg şi din vale s-au deprins să treacă prin proprietatea lui Jean-François Pastoureau şi până la urmă o s-o strice şi o să-i facă multă pagubă bietului om.

— Adevărat, zise judecătorul, asta-i cea mai bună întrebuinţare ce s-ar putea da banilor. După opinia mea, prea multele poteci sunt una dintre plăgile satelor noastre. A zecea parte a proceselor aduse înaintea judecătorilor de pace au drept pricină diferite servituţi nedrepte. Astfel, într-o mulţime de comune, se atentează, aproape nepedepsit, la dreptul de proprietate. Respectul faţă de proprietate şi de lege sunt două sentimente prea ades

nesocotite în Franţa şi pe care ar trebui să le propagăm. Sunt mulţi oameni care găsesc că e dezonorant să sprijine legea şi Nu-ţi băga nasul unde nu-ţi fierbe oala, zicală ce pare dictată de un lăudabil sentiment de generozitate, nu este în fond decât o formulă ipocrită care ne ajută să ne disimulăm egoismul. Sa recunoaştem: nu suntem patrioţi! Adevărat patriot este cetăţeanul destul de pătruns de importanţa legilor pentru a impune respectarea lor cu orice risc. A lăsa liber pe un răufăcător nu înseamnă oare a te face vinovat de crimele lui viitoare?

— Toate se leagă între ele, spuse Benassis. Dacă primarii ar întreţine mai bine drumurile, n-ar fi atâtea poteci. Apoi, consilierii municipali ar fi mai instruiţi, i-ar sprijini pe primar şi pe proprietari atunci când aceştia se opun unor servituţi nedrepte; cu toţii ar explica celor ignoranţi că şi castelul, şi ogorul, şi bordeiul, şi copacul sunt lucruri deopotrivă de sfinte şi că DREPTUL nu e nici mai mare, nici mai mic în raport cu valoarea proprietăţii. Dar un asemenea progres nu se poate obţine îndată, el depinde de conştiinţa populaţiei, pe care nu o putem reforma din temelii decât cu ajutorul intervenţiei eficace a preoţilor. Vorbele astea nu dumneavoastră vi le adresez, domnule Janvier.

— Nici nu le iau astfel, răspunse preotul râzând. Nu mă străduiesc eu să apropii dogmele religiei catolice de vederile dumneavoastră administrative? Tocmai de aceea am încercat, nu o dată, în instrucţiunile mele pastorale despre furt, să-i conving pe locuitorii din parohie de justeţea ideilor pe care le-aţi exprimat despre drept. În adevăr, Dumnezeu nu cântăreşte furtul după valoarea obiectului furat, ci îl judecă pe hoţ. Acesta e sensul parabolelor cu care am încercat a familiariza inteligenta credincioşilor mei.

— Aţi izbutit, domnule preot, spuse Cambon. Eu, unul, pot aprecia schimbările pe care le-aţi adus în conştiinţa oamenilor, comparând starea de astăzi a comunei cu cea din trecut. Sunt sigur că există puţine cantoane în care

muncitorii să fie atât de conştiincioşi în timpul lucrului. Vitele sunt bine păzite şi numai rareori se întâmplă să facă vreo stricăciune. Pădurile sunt respectate, în sfârşit, aţi izbutit a-i convinge pe ţăranii noştri că timpul liber al bogaţilor este recompensa unei vieţi de economie şi de muncă.

— Dacă-i aşa, spuse Genestas, înseamnă că sunteţi destul de mulţumit de ostaşii dumneavoastră, domnule preot?

— Domnule căpitan, răspunse preotul, pe lumea asta nu trebuie să ne aşteptăm să descoperim îngeri. Pretutindeni unde e sărăcie, e şi suferinţă. Suferinţa, sărăcia sunt forţe vii care au abuzurile lor, după cum şi puterea le are pe ale sale. Ţăranii care au parcurs două leghe până la ţarina lor şi seara s-au întors istoviţi – atunci când văd nişte vânători care trec peste ogoarele şi holdele lor ca să ajungă mai degrabă la cină, credeţi că vor pregeta să-i imite? Printre cei care bătătoresc potecile de care se plângeau mai adineaori domnii, care sunt delincvenţii? Cei ce trudesc, sau cei ce se distrează? Astăzi, bogătaşii şi săracii ne dau, deopotrivă bătaie de cap. Credinţa ca şi puterea trebuie întotdeauna să coboare din înălţimile fie cereşti, fie sociale; iar astăzi nu încape îndoială că păturile sus-puse mi mai puţină credinţă decât poporul, căruia Dumnezeu îi făgăduieşte cerul drept răsplată a suferinţelor cu răbdare îndurate. Deşi supus disciplinei ecleziastice şi gândirii superiorilor inei, cred că încă multă vreme va trebui să fim mai puţin exigenţi în chestiunile de cult şi să încercăm a reînsufleţi sentimentul religios în păturile mijlocii, acolo unde credinţa se discută în loc să se practice învăţăturile ei. Mania de a filosofa a celor bogaţi a constituit un exemplu cât se poate de fatal pentru cei săraci şi a provocat prea îndelungi interregnuri în împărăţia Domnului. Ceea ce putem obţine astăzi de la credincioşii noştri depinde în întregime de influenţa noastră personală; nu-i însă trist lucru ca, într-o comună, credinţa să se datoreze numai respectului de care se bucură un om? Când credinţa va

fecunda din nou ordinea socială şi va impregna toate păturile cu învăţătura ei, cultul său nu va mai fi pus în discuţie. Cultul unei credinţe este forma ei, iar societăţile nu subzistă decât prin forme. Voi cu drapelul, noi cu crucea.

— Domnule preot, aş dori să ştiu, spuse Genestas întrerupându-l pe domnul Janvier, de ce-i opriţi pe bieţii oameni să se distreze duminicile dansând?

— Domnule căpitan, răspunse preotul, noi nu urâm dansul în sine, dar îl prescriem ca o pricină de imoralitate care tulbură liniştea şi corupe moravurile la ţară. A purifica spiritul de familie, a veghea la sfinţenia legăturilor sale ce altceva înseamnă decât a smulge răul din rădăcină?

— Ştiţi, spuse domnul Tonnelet, că în fiecare canton se comit mereu tot felul de delicte; dar într-al nostru, acestea sunt din ce în ce mai rare. Dacă unii dintre ţăranii noştri nu stau mult la gânduri când e vorba să intre cu plugul în brazda vecinului, sau să taie din răchita altuia când au nevoie, apoi astea-s păcate mărunte pe lângă cele ale orăşenilor. De aceea, găsesc că ţăranii de prin valea asta sunt foarte credincioşi.

— O! Credincioşi, spuse surâzând preotul; pe-aici nu ne temem de fanatism.

— Dar, domnule preot, obiectă domnul Cambon, dac a locuitorii târgului s-ar duce în toate dimineţile la liturghie, dacă vi s-ar spovedi în fiecare săptămână, ar fi greu ca ogoarele să fie lucrate şi nici trei preoţi n-ar dovedi să le facă pe toate.

Domnule, continuă preotul, a munci înseamnă a te ruga. Căci practica presupune cunoaşterea principiilor religioase care stau la temelia societăţilor.

— Dar patriotismul? Întrebă Genestas.

— Patriotismul, răspunse grav preotul, nu inspiră decât sentimente trecătoare, religia le face durabile. Patriotismul este o uitare de-o clipă a interesului personal, în vreme ce creştinismul este un sistem complet de împotrivire la tendinţele depravate ale omului.

— Cu toate astea, domnule, în timpul războaielor Revoluţiei, patriotismul.

— Da, în timpul Revoluţiei am făcut minuni, spuse Benassis întrerupându-l pe Genestas; dar după douăzeci de ani, în 1314, patriotismul nostru era mort; în timp ce Franţa şi Europa s-au aruncat asupra Asiei de douăsprezece ori într-o sută de ani, îmboldite de o idee religioasă.

— Poate, spuse judecătorul, că e uşor lucru să mai tărăgănezi interesele materiale care dau naştere la lupte între popoare; în vreme ce războaiele pornite pentru apărarea dogmelor, al căror obiect niciodată nu e precis, sunt necesarmente interminabile.

— Bine, domnule, dar nu serviţi peştele? Întrebă Jacquotte, care, ajutată de Nicole, luase farfuriile de pe masă.

Credincioasă deprinderilor sale, bucătăreasa aducea mâncărurile una după alta, obicei care are dezavantajul de a-i sili pe cei lacomi să mănânce considerabil, iar pe cei cumpătaţi, care şi-au astâmpărat foamea cu primele feluri, să renunţe la cele mai bune lucruri.

— Vai! Domnule, spuse preotul adresându-se judecătorului, cum puteţi susţine că războaiele religioase n-aveau un ţel precis? Pe vremuri, religia era un liant atât de trainic al societăţii încât interesele materiale nu se puteau despărţi de problemele religioase. Aşa că fiecare soldat ştia foarte bine pentru ce lupta.

— Dacă oamenii au luptat atât de mult pentru religie, spuse Genestas, înseamnă că Dumnezeu a construit o lume foarte şubredă. O instituţie divină ar trebui să-i impresioneze pe oameni prin adevărul ei.

Toţi invitaţii priviră spre preot.

— Domnilor, spuse domnul Janvier, religia se simte, nu se defineşte. Noi nu suntem chemaţi a judeca nici mijloacele, nici ţelurile Atotputernicului.

— Aşadar, trebuie să credem în toate genuflexiunile dumneavoastră? Întrebă Genestas, cu bonomia militarului

care niciodată nu s-a gândit la Dumnezeu.

— Domnule, răspunse grav preotul, religia catolică alină mai bine decât celelalte neliniştile omeneşti; dar chiar de n-ar fi astfel, vă-ntreb: ce-aţi pierde crezând în adevărurile sale?

— Nu mare lucru, spuse Genestas.

— În schimb, cât nu riscaţi a pierde dacă nu credeţi în ele! Dar, domnule, să vorbim despre interesele pământeşti, care vă sunt mai apropiate. Gândiţi-vă că degetul lui Dumnezeu se imprima puternic pe toate lucrurile omeneşti de care se atinge prin mâna vicarului său. Mult au pierdut oamenii părăsind calea credinţei noastre. Biserica a cărei istorie puţini au avut curiozitatea s-o citească, şi pe care lumea o judecă după anumite păreri greşite răspândite cu intenţie în popor – oferă modelul desăvârşit al stăpânirii pe care oamenii se străduiesc astăzi s-o statornicească. Principiul elecţiunii a făcut din ea, de multă vreme, o mare putere politică. Odinioară nu exista nici o singură instituţie religioasa care să nu se întemeieze pe libertate, pe egalitate. Toţi factorii cooperau la lucrare. Stareţul, abatele, episcopul, generalul ordinului religios, papa erau pe atunci aleşi cu grijă, după nevoile Bisericii a cărei gândire o exprimau: iată de ce aveau drept la supunerea cea mai oarbă. Voi trece sub tăcere binefacerile sociale ale acestei gândiri care a făurit naţiunile moderne, a inspirat atâtea poeme, catedrale, statui, tablouri şi lucrări muzicale, pentru a vă atrage atenţia că alegerile dumneavoastră plebee, juriul şi sistemul bicameral s-au zămislit în conciliile provinciale şi ecumenice, în episcopat şi colegiul cardinalilor; cu această deosebire că ideile filosofice actuale asupra civilizaţiei îmi par a păli în faţa sublimei şi divinei idei a comunităţii creştine, imagine a unei comunităţi sociale universale, înfăptuite prin Cuvânt şi prin faptă, reunite în dogma religioasă. Va fi greu pentru noile sisteme politice, oricât de desăvârşite am presupune că sunt, să

repete minunile datorate epocii când Biserica sprijinea inteligenţa umană.

— De ce? Întrebă Genestas.

— Mai întâi, pentru că elecţiunea, pentru a fi un principiu, cere o egalitate absolută a electorilor: trebuie să fie cantităţi egale, ca să mă servesc de o expresie din geometrie, lucru pe care politica modernă nu-l va obţine niciodată. Apoi, marile înfăptuiri sociale nu se fac decât prin puterea sentimentelor, singura care-i poate uni pe oameni, în timp ce filozofismul modern şi-a fondat legile pe interesul personal, care tinde a-i dezbina. Odinioară se întâlneau, mai ades decât astăzi, la diferitele naţiuni, oameni generoşi, însufleţiţi de o dragoste maternă pentru drepturile nesocotite, pentru suferinţele celor mulţi. Iar preotul, copil al clasei mijlocii, se opunea forţei brutale şi apăra popoarele împotriva vrăjmaşilor lor. Biserica a avut posesiuni teritoriale şi interesele sale temporale, care păreau că trebuie s-o consolideze, până la urmă i-au slăbit influenţa. În adevăr, dacă preotul posedă o proprietate privilegiată, apare ca opresor; dacă statul îl plăteşte, este un funcţionar care-i dator cu timpul său, cu inima şi cu viaţa sa; cetăţenii consideră virtutea sa drept o datorie şi filantropia sa, lipsită de principiul liberului-arbitru, i se ofileşte în inimă. Dar dacă preotul e sărac, ilara e preot voluntar, fără alt sprijin decât Dumnezeu, Iară altă avere decât inimile credincioşilor, atunci devine din nou misionarul Americii, se numeşte apostol, principe al binelui. Cu un cuvânt, domneşte prin sănii ie lucie şi sucombă prin opulenţă.

Domnul Janvier subjugase atenţia tuturor. Convivii Uneau, meditând cuvintele atât de noi în gura unui simplu preot.

— Domnule Janvier, printre adevărurile pe care le-aţi rostit, se află şi o eroare gravă, spuse Benassis. După cum ştiţi, nu-mi place să vorbesc despre interesele generale atunci când! Sunt puse în discuţie de scriitori şi de puterea modernă. După opinia mea, cel ce concepe un sistem politic, dacă se simte în putere să-l aplice, să tacă, să

cucerească puterea şi să acţioneze; dar, dacă rămâne în fericita obscuritate a cetăţeanului de rând, nu-i oare curată nebunie să gândeşti a converti mulţimile prin discuţii individuale? Cu toate astea, vă voi contrazice, iubite părinte, pentru că aici mă adresez oamenilor de bine, deprinşi să-şi adune laolaltă cunoştinţele spre a căuta, în toate, adevărul. Ideile mele vi se vor părea, poate, ciudate; cu toate astea, sunt rodul reflecţiilor pe care mi le-au inspirat nenorocirile ultimilor patruzeci de ani.

Sufragiul universal, pe care-l cer astăzi cei ce aparţin opoziţiei aşa-zise constituţionale, a fost în Biserică un principiu excelent, pentru că, după cum aţi observat adineaori, iubite părinte, indivizii erau cu toţii instruiţi, disciplinaţi de sentimentul religios, pătrunşi de acelaşi sistem, ştiind prea bine ce voiau şi încotro mergeau. Dar triumful ideilor cu ajutorul cărora liberalismul modern luptă, într-un mod atât de imprudent, împotriva guvernului înfloritor al Burbonilor ar însemna pieirea Franţei şi a liberalilor înşişi. Conducătorii aripii stingi ştiu bine asta. Pentru ei, lupta aceasta este o simplă chestiune de putere. Dacă, cu voia Domnului, burghezia ar desfiinţa, sub drapelul opoziţiei, superioritătile sociale împotriva cărora vanitatea sa se revoltă, acest triumf ar fi îndată urmat de războiul burgheziei împotriva poporului, care, mai târziu, ar vedea în ea un fel de nobilime – meschină, e adevărat – dar ale cărei averi şi privilegii i-ar fi cu-atât mai odioase cu cât le-ar simţi mai îndeaproape. În acest război, societatea – nu spun: naţiunea – ar pieri din nou, pentru că triumful de moment al mulţimii care suferă implică cele mai multe dezordini. Această luptă ar fi înverşunată, fără clipă de linişte, căci pricina ei ar fi nepotrivirile instinctive sau dobândite între electori, iar cei luai putini luminaţi, care sunt şi cei mai numeroşi, ar dobândi câştig de cauză asupra somităţilor sociale – într-un sistem în care sufragiile se numără şi nu se cântăresc. Urmarea este că un guvern nu este niciodată atât de bine organizat, deci atât de perfect,

ca atunci când s-a instaurat pentru apărarea unui privilegiu mai restrâns. Ceea ce eu numesc privilegiu nu este unul dintre acele drepturi care odinioară se acordau în mod abuziv unor anumite persoane spre paguba tuturor; nicidecum, cuvântul exprimă în mod particular cercul social care cuprinde evoluţia puterii. Numai că, în toate creaţiile sale, natura a restrâns principiul vital pentru a-i da mai multă forţă; la fel cu corpul politic.

Să-mi lămuresc ideea prin câteva exemple. Să admitem că în Franţa ar fi o sută de pairi; aceştia n-ar provoca decât o sută de jigniri. Desfiinţaţi instituţia pairilor şi toţi bogătaşii vor deveni nişte privilegiaţi; în loc de o sută, veţi avea o sută de mii şi veţi lărgi plaga inegalităţilor sociale. În adevăr, pentru popor, numai dreptul de a trăi fără a munci constituie un privilegiu. În ochii săi, cel ce consumă fără a produce este un jefuitor. Poporul vrea lucrări vizibile şi nu ţine de loc seama de creaţiile intelectuale, care-l îmbogăţesc cel mai mult. Tot astfel, înmulţind numărul jignirilor, veţi extinde lupta în toate sectoarele corpului social în loc să o reţineţi într-un cerc strimt. Când atacul şi rezistenţa sunt generale, ruina unei ţări este iminentă. Întotdeauna vor fi mai puţini bogaţi decât săraci; deci, victoria va fi a săracilor, de îndată ce lupta devine materială.

Însăşi istoria îmi confirmă principiul. Republica romană a cucerit lumea datorită instaurării privilegiului senatorial. Senatul menţinea neschimbată ideea puterii. Dar când cavalerii şi „oamenii noi” au extins acţiunea guvernului lărgind patriciatul, cauza politică a fost pierdută. În ciuda lui Sylla, şi după Cezar, Tiberiu a făurit imperiul roman, sistem în care puterea, adunată iu mâna unui singur om, a prelungit cu câteva secole această mare stăpânire. Împăratul nu mai era la Roma când Cetatea eternă a căzut în mâinile barbarilor. Când ţara noastră a fost cucerită, francii, care şi-o împărţiseră, au născocit privilegiul feudal pentru a-şi asigura posesiunile particulare. Cele o sută sau

o mie de căpetenii care stăpâneau ţara şi-au făurit instituţii pentru a-şi apăra drepturile dobândite prin cuceriri. Astfel, feudalismul a durat atâta timp cât privilegiile au fost restrânse. Dar când oamenii acestei naţiuni, veritabilă traducere a cuvântului gentilomi, în loc să fie cinci sute, au fost cincizeci de mii, a izbucnit revoluţia. Prea întinsă, acţiunea puterii lor era lipsită de energie, de vigoare şi, de altfel, se găsea fără apărare împotriva influenţei pe care nu o prevăzuse, a banului şi a gândirii.

Deci, triumful burgheziei asupra sistemului monarhic având drept scop să mărească în ochii poporului numărul privilegiaţilor, triumful poporului asupra burgheziei va fi efectul inevitabil al acestei schimbări. Dacă se va întâmpla această perturbare, ea va avea drept mijloc dreptul de vot acordat fără măsură tuturor. Cine votează, discută. Putere discutată nu există. Vă puteţi imagina o societate fără guvern? Nu. Ei, bine, cine spune guvern, spune forţă. Forţa trebuie să se întemeieze pe lucruri judecate. Iată raţiunile care m-au făcut să gândesc că principiul electţiunii este unul dintre cele mai funeste pentru existenţa guvernelor moderne. Sigur, cred că mi-am dovedit îndeajuns dragostea pentru cei săraci şi pentru cei care suferă, n-aş putea fi învinuit că le vreau răul; dar, cu toată admiraţia pe care le-o port pentru calea grea pe care au păşit, sublimi prin răbdarea şi resemnarea lor, îi declar incapabili să participe la guvernarea ţării. Ei îmi par a fi minorii unei naţiuni şi trebuie ţinuţi sub tutelă. Altfel, după mine, domnilor, cuvântul electţiune va aduce aceleaşi stricăciuni ca şi cuvintele conştiinţă şi libertate, rău înţelese, rău definite şi aruncate mulţimilor ca simboluri de revoltă şi ordine de distrugere. Conducerea maselor mi se pare aşadar un lucru drept şi necesar pentru menţinerea societăţii.

— Acest sistem dezminte atât de total convingerile noastre actuale, încât cred că avem dreptul să vă cerem să ne explicaţi argumentele dumneavoastră, spuse Genestas, întrerupându-l pe medic.

— Bucuros, căpitane.

— Ce tot spune stăpânul nostru? Strigă Jacquotte, intrând în bucătăria ei. Ai crede că bietul om îi sfătuieşte să omoare poporul! Şi ceilalţi îl ascultă.

— Nu mă aşteptam din partea domnului Benassis, răspunse Nicole.

— Dacă cer legi energice pentru a ţine în frâu mulţimile ignorante, continuă medicul după o scurtă pauzei, în schimb, doresc ca sistemul social să aibă o reţea elastică şi binevoitoare pentru a îngădui oricărui om din popor – care ar avea voinţa şi s-ar simţi capabil – de a se ridica spre păturile superioare. Orice putere tinde să se menţină. Pentru a dura, astăzi ca şi odinioară, guvernele trebuie să atragă de partea lor bărbaţii puternici, recrutându-i de pretutindeni pentru a avea apărători şi a răpi maselor elementele energice care le agită. Deschizând ambiţiei publice căi anevoioase şi totodată lesnicioase – anevoioase pentru veleităţile incomplete, lesnicioase pentru voinţele reale – un stat poate preveni tulburările la care duc piedicile care se pun mersului ascendent al adevăratelor spirite superioare spre nivelul lor.

Cei patruzeci de ani de frământări au convins pe oamenii de bun-simţ că superioritătile sunt o urmare a ordinii sociale. Acestea se împart în trei categorii şi sunt incontestabile: superioritate de gândire, superioritate politică, superioritate de avere. Cu alte cuvinte: arta, puterea şi banii – sau: principiul, mijlocul şi rezultatul. Făcând tabula rasa, presupunând că unităţile sociale ar fi perfect egale, naşterile în aceeaşi proporţie şi dând fiecărei familii o bucată egală de pământ, după o vreme veţi regăsi actualele inegalităţi de avere; rezultă din acest adevăr izbitor că superioritatea de avere, de gândire şi de putere este un fapt pe care trebuie să-l acceptăm, un fapt pe care mulţimile îl vor considera întotdeauna ca o nedreptate, văzând nişte privilegii în drepturile cele mai cinstit dobândite. Pornind de la această bază, contractul social va

fi deci un pact perpetuu între cei care posedă şi cei care nu posedă. După acest principiu, legile se vor face de către cei care trag foloase pe urma lor, căci aceştia trebuie să aibă instinctul conservării lor şi să prevadă primejdiile. Ei sunt mai interesaţi ca mulţimile să stea liniştite decât mulţimile înseşi. Popoarele au nevoie să li se ofere fericirea de-a gata. Situându-vă pe acest punct de vedere atunci când judecaţi societatea, dacă o veţi privi în totalitatea ei, veţi recunoaşte dimpreună cu mine că dreptul de electţiune trebuie să fie exercitat numai de cei ce posedă avere, putere sau inteligenţă şi veţi recunoaşte, de asemeni, că mandatarii lor nu pot avea decât atribuţii extrem de restrânse.

Legislatorul, domnilor, trebuie să fie superior vremii sale. El constată tendinţa erorilor generale şi precizează direcţiile în care înclină ideile unei naţiuni; el va lucra aşadar mai mult pentru viitor decât pentru prezent, mai mult pentru generaţia care creşte decât pentru cea care dispare. Dacă însă apelaţi la mulţime pentru a făuri legea, poate oare mulţimea să fie superioară ei înseşi? Nu. Cu cât adunarea va reprezenta cu mai multă fidelitate opiniile mulţimii, cu atât mai puţin se va bucura ea de înţelegerea guvernului, cu atât mai puţin înalte vor fi vederile ei, cu atât mai puţin precisă şi mai confuză va fi legislaţia ei, căci gloata este, mai ales în Franţa, şi va fi întotdeauna, ceea ce este o gloată. Legea înseamnă supunere faţă de reguli; orice regulă se opune deprinderilor naturale, intereselor individului; va face mulţimea legi împotriva ei însăşi? Nu. Ades, tendinţa legilor trebuie să fie în raţiune inversă cu tendinţa moravurilor. A modela legile după moravurile generale ar însemna să se dea, în Spania, prime de încurajare intoleranţei religioase şi lenei; în Anglia, spiritului mercantil; în Italia, dragostei pentru artele menite a exprima societatea, dar care nu pot fi toată societatea; în Germania, titlurilor nobiliare; în Franţa, spiritului de superficialitate, modei ideilor, uşurinţei cu rare ne separăm în clici care ne-au devorat întotdeauna. Ce s-a întâmplat în

ultimii patruzeci şi mai bine de uni, de când colegiile electorale se amestecă în fabricarea legilor? Avem patruzeci de mii de legi! Un popor cu patruzeci de mii de legi nu are niciuna. Cinci sute de capete mediocre – căci într-un secol nu pot fi mai mult de o sută de inteligenţe mari – pot avea tăria de a se înălţa până la aceste consideraţii? Nu. Oamenii originari din cinci sute de localităţi diferite nu vor înţelege niciodată în acelaşi chip spiritul legii – iar legea trebuie să fie una.

Dar merg mai departe. Mai curând sau mai târziu, o adunare cade sub sceptrul unui om şi, în loc să avem nişte dinastii regale, avem schimbătoarele şi costisitoarele dinastii ale primilor miniştri. La capătul oricărei deliberări se află Mirabeau, Danton, Robespierre sau Napoleon; nişte proconsuli, sau un împărat. În adevăr, e necesară o anumită cantitate de forţă pentru a ridica o anumită greutate; această forţă poate fi distribuită pe un număr mai mare sau mai mic de pârghii; dar, în definitiv, forţa trebuie să fie proporţională cu greutatea.

— Iu cazul nostru, greutatea este poporul ignorant şi năpăstuit care formează talpa oricărei societăţi. Puterea, represivă prin natura ei, are nevoie de o mare concentrare pentru a opune o rezistenţă egală mişcării populare, latei aplicarea principiului pe care adineaori l-am dezvoltat vorbindu-vă de restricţia privilegiului guvernamental. Dacă admiteţi oameni de talent, ei se supun acestei legi naturale şi îi supun ţara; dacă adunaţi oameni mediocri, vor fi învinşi, mai curând sau mai târziu, de spiritul superior: deputatul talentat simte raţiunea de stat, deputatul mediocru face tranzacţii cu forţa. Pe scurt, o adunare cedează unei idei, precum Convenţia în timpul Terorii; sau unei puteri, precum Corpul legislativ sub Napoleon; unui sistem sau, ca astăzi, banilor. Adunarea republicană pe care o vizează unii oameni bine-intenţionaţi, este imposibilă; cei ce o doresc sunt nişte naivi desăvârşiţi sau nişte viitori tirani.

O adunare deliberantă care discută primejdiile ce ameninţă o naţiune, în loc s-o îndemne la acţiune, nu vi s-ar părea ridiculă? Poporul are mandatari însărcinaţi să acorde sau să refuze impozitele – şi asta e drept, şi a existat întotdeauna, sub tiranul cel mai crud ca şi sub principele cel mai blând. Banul este insesizabil; de altfel, impozitul are margini naturale dincolo de care o naţiune se revoltă pentru a-l refuza sau se culcă pentru a muri. Dacă acest corp electiv şi schimbător ca necesităţile înseşi, ca ideile pe care le reprezintă, refuză să admită supunerea tuturor faţă de o lege rea, totul e bine. Dar să presupui că cinci sute de oameni, veniţi din toate colţurile unui imperiu, vor face o lege bună, nu-i o glumă proastă pe care, mai curând sau mai târziu, popoarele o vor plăti? Atunci îşi schimbă tiranii, asta-i tot. Puterea, legea, trebuie deci să fie opera unui singur om care, prin forţa lucrurilor, este silit să supună neîncetat acţiunile sale aprobării generale.

Dar modificările aduse exerciţiului puterii, fie a unuia singur, fie a mai multor, fie a mulţimii, nu se pot găsi decât în instituţiile religioase ale unui popor. Religia este singurul antidot cu adevărat eficace al abuzurilor puterii supreme. Dacă o naţiune pierde sentimentul religios, ea devine sediţioasă din principiu, iar principele devine tiran din necesitate. Camerele – care se situează între suverani şi supuşi – nu sunt decât paleative ale acestor două tendinţe. Adunările, potrivit cu ceea ce vă spuneam, devin complice fie ale insurecţiei, fie ale tiraniei. Cu toate astea, stăpânirea unei singure persoane – spre care înclin – nu reprezintă binele absolut, căci rezultatele politicii vor depinde în veci de moravuri şi credinţe. Dacă o naţiune e îmbătrânită, dacă filozofismul şi spiritul de discuţie au corupt-o până-n măduva oaselor, atunci se va îndrepta spre despotism, în ciuda libertăţii formale; tot astfel după cum popoarele înţelepte ştiu aproape întotdeauna sa descopere libertatea sub formele despotismului.

Din toate acestea rezultă necesitatea unei mari restricţii în drepturile electorale, necesitatea unui guvern tare, necesitatea unei religii puternice care să facă din bogătaş prietenul săracului şi să poruncească săracului o resemnare totală. În sfârşit, este cu adevărat urgent ca puterea adunărilor să se limiteze la chestiunea impozitului şi la aceea a înregistrării legilor, răpindu-li-se dreptul de a le fabrica.

Multe capete gândesc altfel, ştiu. Astăzi, ca şi pe vremuri, exista spirite înfocate care caută mai-binele şi care ar dori ca societatea să fie mai înţelept întocmită decât este. Dar inovaţiile care urmăresc să opereze prefaceri sociale au nevoie de o sancţiune universală. Novatorii să aibă răbdare. Când măsor timpul care a fost necesar pentru statornicirea creştinismului, revoluţie morală care trebuie să fie pur paşnică, mă cutremur gândindu-mă la nenorocirea unei revoluţii în ordinea materială şi conchid pentru menţinerea instituţiilor existente. Fiecare cu gândul său, a spus creştinismul; fiecare cu ogorul său, a spus legea modernă. Legea modernă s-a pus în armonie cu creştinismul. Fiecare cu gândul său înseamnă consfinţirea drepturilor inteligentei; fiecare cu ogorul său înseamnă consfinţirea proprietăţii bazate pe efortul muncii. Aceasta-i societatea noastră. Natura statorniceşte viaţa omenească pe sentimentul conservării individuale, viaţa socială se întemeiază pe interesul personal. Acestea sunt, pentru mine, adevăratele principii politice. Zdrobind aceste două sentimente egoiste sub ideea unei vieţi viitoare, religia modifică duritatea contactelor sociale. Astfel, Dumnezeu temperează suferinţele pe care le produc ciocnirile de interese, prin sentimentul religios care ridică la rangul de virtute uitarea-de-sine, după cum, prin legi necunoscute, a moderat ciocnirile în mecanismul lumilor. Creştinismul spune săracului să-l suporte pe bogat şi bogatului să uşureze suferinţele săracului; pentru mine, aceste puţine cuvinte cuprind esenţa tuturor legilor divine şi umane.

— Eu, nefiind bărbat de stat, spuse notarul, văd într-un suveran lichidatorul unei societăţi care trebuie să rămână în permanentă stare de lichidare; el transmite succesorului său un activ egal cu cel pe care l-a primit.

— Eu nu sunt om de stat! Replică Benassis cu vioiciune, întrerupându-l pe notar. Pentru a îmbunătăţi starea unei comune, a unui canton sau a unui arondisment se cere numai bun-simţ; celui ce conduce un departament i se cere şi talent; dar aceste patru sfere administrative oferă orizonturi mărginite, pe care vederile de rând pot uşor să le cuprindă; interesele lor se leagă, prin fire vizibile, de marea mişcare a statului. În regiunea superioară, toate se măresc, privirea bărbatului de stat trebuie să domine punctul de vedere în care se află. Acolo unde – pentru a face mult bine într-un arondisment, într-un canton sau într-o comună – nu e necesar să poţi prevedea rezultatele politicii pe o perioadă de numai zece ani, când e vorba de o naţiune, trebuie să-i poţi presimţi destinele şi să le masori pe o perioadă de un secol. Geniul unui Colbert, al unui Sully nu înseamnă nimic dacă nu se sprijină pe voinţa care i-a făcut pe Napoleon şi pe Cromwell. Un mare ministru, domnilor, este o mare idee scrisă pe toţi anii secolului, a cărei splendoare şi prosperitate a fost de el pregătită. Pentru el, virtutea cea mai necesară este perseverenţa.

De altfel, în toate cele omeneşti, oare nu perseverenta este expresia cea mai înaltă a forţei? De câtăva vreme, întâlnim prea mulţi bărbaţi care au idei de miniştri în loc să aibă idei naţionale, ca să nu admirăm pe adevăratul om de stat, pe cel ce ne oferă cea mai imensă poezie omenească. A privi mereu dincolo de clipa prezentă şi a păşi înaintea destinului, a te situa deasupra puterii şi a rămâne acolo numai prin sentimentul utilităţii, fără a-ţi la ce iluzii cu privire la forţele tale; a te despuia de pasiuni şi chiar de orice simplă ambiţie pentru a rămâne stăpân pe facultăţile tale, pentru a prevedea, a voi şi a acţiona fără încetare; a fi drept şi absolut, a păstra ordinea în general, a-ţi sili inima

să tacă şi a nu asculta de glasul inteligenţei: a nu fi nici bănuitor, nici în crezător; nici sceptic, nici credul; nici recunoscător, nici ingrat; nici în urmă cu un eveniment, nici surprins de o idee.

— În sfârşit, a trăi prin sentimentul maselor şi a le domina întotdeauna întinzându-ţi aripile spiritului, volumul glasului şi penetraţia privirii tale; a vedea nu detaliile, ci consecinţele tuturor lucrurilor – nu însemnează toate acestea a fi ceva mai mult decât un om? Iată de ce numele marilor şi distinşilor părinţi ai naţiunilor ar trebui să fie în veci populare.

Urmă o clipă de tăcere, în timpul căreia convivii se uitară unii la alţii.

— Domnilor, n-aţi spus nimic despre armată! Strigă Genestas. Organizarea militară îmi pare a fi adevăratul model al oricărei societăţi civile, spada este tutoarea poporului.

— Căpitane, spuse râzând judecătorul de pace, un avocat bătrân zicea că imperiile încep cu spada şi sfârşesc cu pana de scris. Noi am ajuns la pana de scris.

— Acum, domnilor, că am pus lumea la cale, să vorbim de altceva. Hai, căpitane, să bem un pahar de vin de Ermitage, strigă medicul râzând.

— Beau şi două, spuse Genestas întinzând paharul, şi vreau să închin în sănătatea domniei-tale, om care faci cinste speţei umane.

— Şi pe care cu toţii îl iubim, spuse preotul, cu un glas plin de blândeţe.

— Domnule Janvier, vrei să mă împingi spre păcatul trufiei?

— Domnul preot a spus încet ceea ce tot cantonul spune tare, răspunse Cambon.

— Domnilor, vă propun să-l conducem pe domnul Janvier spre casa parohială, plimbându-ne sub clar de tună.

— Să pornim, spuseră comesenii, gata să-l însoţească pe preot.

— Vino cu mine până la hambar, spuse medicul, luându-l de braţ pe Genestas, după ce îşi luă rămas-bun de la preot şi de la ceilalţi invitaţi. Acolo, căpitane Bluteau, vei auzi vorbindu-se despre Napoleon. Am acolo câţiva complici care-l vor trage de limbă pe Goquelat, poştaşul nostru, ca să ne spună despre acest zeu al poporului. Nicole, rândaşul meu, ne-a făcut o scară ca să ne urcăm, printr-o lucarnă, în podul cu fin, într-un loc de unde vom putea vedea toată scena. Crede-mă, face să vii: şezătoarea are farmecul ei. Nu pentru prima oară mă culc în fin ca să ascult o poveste soldăţească sau vreun basm ţărănesc. Dar să ne ascundem bine, că dacă bieţii oameni văd un străin, se codesc şi nu mai sunt ei înşişi.

— Vai! Draga mea gazdă, spuse Genestas, de câte ori nu m-am făcut şi eu că dorm ca să-i pot asculta pe cavaleriştii mei, pe la popasuri! Să ştii că la niciunul din spectacolele de la Paris n-am râs din toată inima ca la povestea retragerii de la Moscova, pe care o istorisea cu mult haz un subofiţer unor recruţi care se temeau de front. Spunea că armata franceză făcea în aşternuturi, că toate băuturile erau de la gheaţă, că morţii se opreau în drum, că văzuse Rusia Albă, că îşi ţesăla calul cu dinţii, că amatorii de patinaj se desfătau iar, amatorii de piftie de carne aveau pe săturate, că femeile erau în general reci şi că singurul lucru cu adevărat neplăcut era lipsa apei calde pentru bărbierit. În fine, debita nişte glume cam deocheate dar atât de hazoase încât râdea până şi un furier bătrân, cu nasul degerat, şi care fusese poreclit Nasrupt.

— Ssst! Făcu Genestas, am sosit; trec eu primul, urmează-mă.

Se urcară amândoi pe scară şi se ghemuiră în fân, fără a fi simţiţi de cei ce veniseră la şezătoare, şi care ar aflau dedesubt, încât puteau fi bine văzuţi. Grupate în jurul a trei sau patru lumânări, câteva femei coseau, altele torceau; mai multe stăteau cu mâinile în sân, cu gâtul întins, cu capul şi privirile spre un ţăran bătrân care spunea o istorie.

Bărbaţii, cei mai mulţi, stăteau în picioare sau culcaţi pe o mână de paie. Aceste grupuri, profund tăcute, erau slab luminate de flăcările tremurătoare ale unor lumânări vârâte în nişte globuri de sticlă pline de apă, care le concentrau în raze, în lumina cărora se aşezară lucrătoarele. Întinderea hambarului, al cărui pod rămăsese întunecat şi negru, slăbea şi mai mult aceste lumini, care colorau inegal capelele, producând pitoreşti efecte de clarobscur. Aici, luminau fruntea arsă de soare şi ochii albaştri ai unei ţărance curioase; dincolo, pete de lumină decupau feţele aspre ale unor bătrâni şi le acopereau cu desene fantastice îmbrăcămintea uzată sau decolorată. Toţi aceşti oameni, atenţi şi în atitudini variate, arătau prin chipurile lor imobile că aveau ochi şi urechi numai pentru povestitor. Era o scenă curioasă, în care se manifesta prodigioasa influenţă pe care poezia o exercită asupra tuturor spiritelor. Cerând povestitorului un miraculos întotdeauna simplu sau o imposibilitate ce poate fi aproape crezută, nu este ţăranul prietenul celei mai pure poezii?

— Deşi casa aceea nu părea primitoare – spunea ţăranul în clipa când cei doi spectatori nou-veniţi se aşezară la locurile lor ca să-l asculte – biata cocoşată era atât de obosită, unde-şi dusese cânepa la târg, încât a intrat, nevoită şi de întunericul care se lăsase. Ceru numai adăpost peste noapte; de-ale gurii avea şi a scos din traistă un codru de pâine şi l-a mâncat. Da' stăpâna casei, care era femeia tâlharilor, neştiind ce puseseră ăia la cale să facă noaptea, a primit-o pe cocoşată şi a urcat-o într-un pod fără lumină. Cocoşata se culcă pe un ţol, îşi face rugăciunea, se mai gândeşte la cânepa ei şi adoarme. Da' până să aţipească, aude un zgomot şi numai ce vede intrând doi bărbaţi cu un felinar; fiecare ţinea un cuţitoi: şi i se face frică, fiindcă ştiţi cum era pe vremurile alea, seniorilor le plăceau plăcinţelele cu carne de om, care se făceau pentru ei. Da' bătrâna avea pielea tăbăcită încât i-a venit inima la loc, gândind că nu-i bună ea de plăcintă. Cei doi bărbaţi trec pe dinaintea ei şi

se îndreaptă spre un pat ca vai de el care se afla în podul ăla mare şi unde fusese culcat domnu cu valiza de care se spunea că e negromant32. Cel mai înalt ridică felinarul şi apucă picioarele lu' domnu' cel mai scund, ăl de făcuse pe beţivu', îi pune mâna-n păr şi-i retează capu', uite-aşa, dintr-o dată, hârşt! Pe urmă lasă acolo şi capu' şi trunchiu', în sânge, fură valiza şi pe-aici ţi-e drumu'. Biata femeie, ce să facă ea acum? Mai târziu, se gândeşte s-o şteargă binişor, neştiind ea că Soarta o adusese acolo spre slava lui Dumnezeu şi ca să pedepsească omoru'. I se făcuse frică – şi când i-e frică, omu' nu mai vrea să ştie de nimica. Da' gazda, întrebându-i pe cei doi tâlhari de cocoşată, îi sperie, şi ăştia urcă din nou cu băgare de seamă, scăriţa de lemn. Biata cocoşată, se face mică-mică de spaimă şi numai ce-i aude certându-se în şoaptă:

— Omoar-o, n-auzi?

— Nu trebuie.

— Fă-i de petrecanie!

— Nu!

Intrară. Femeia, care nu era proastă, închide ochii şi se face că doarme. Începe să doarmă ca un copilaş, cu mâna pe piept şi respirând ca un înger. Ăla cu felinaru' îl deschide, îndreaptă lumina pe ochii bătrânei adormite, şi femeia nici nu clipeşte de teamă să nu-i taie gâtu'.

— Nu vezi că doarme buştean? Spuse cel mai înalt.

— Sunt viclene, bătrânele astea! Răspunse cel scund. O omor, ca să fim liniştiţi. Pe urmă, o sărez şi-o dau la porci.

Cocoşata auzea vorbele astea da nu se clintea.

— O! Doarme dusă! Spuse cel cu capul mic, văzând că bătrâna nu mişcă.

Şi-aşa, cocoşata a scăpat. A avut curaj, nu-i vorbă. Câte fete tinere nu-s pe la noi care n-ar fi stat aşa, ca un înger, auzind că le dă la porci. Cei doi tâlhari au cărat apoi leşu' celui pe care l-au ucis, l-au înfăşurat în nişte ţoale şi l-au azvârlit în curte, iar bătrâna auzea porcii cum dădeau fuga grohăind: groh! Groh! Să-l mănânce.

Pe urmă, a doua zi – continuă povestitorul după o pauză – femeia plecă, dând şi zece centime pentru culcuş. Îşi ia desaga, făcându-se că nu ştie nimic, mai întreabă de una, de alta, iese în bună pace şi dă să fugă. Cu neputinţă! Frica îi muiase picioarele, spre norocul ei. Să vedeţi de ce. Nu făcuse nici un sfert de leghe când îi iese-n cale unu dintre tâlhari, care o urmărise ca să fie sigur că nu văzuse nimic. Da' femeia îi ghicise gându' şi numai ce se aşează pe un pietroi.

— Pe unde umbli, femeie? O întreabă cel scund, că tocmai ăla o pândise, care era cel mai rău din amândoi.

— A! Omule bun, zice dânsa, desaga mea e atât de grea şi eu sunt atât de ostenită încât caut braţu' unui om un de treabă – vedeţi ce şireată era, cocoşata!

— Să mă ajute până la bordeiu' meu.

Auzind aşa, tâlharu' îi spune c-o ajută el. Femeia primeşte. Omu' o ia de braţ, ca să vadă dacă-i e frică. Da de unde! Femeia nu tremură de fel şi umblă liniştită, Şi aşa, merg ei amândoi, mai schimbând o vorbă ba despre de-ale plugăriei ba despre negoţu' cu cânepă, şi tot aşa, până la marginea oraşului unde locuia cocoşata şi unde tâlharu' a lăsat-o de teamă să nu-l vază careva de la justiţie. Pe la amiazi, femeia care ajunsese acasă, îşi aştepta bărbatu', gândindu-se la câte i se întâmplase la târg şi peste noapte. Negustoru' de cânepă s-a întors către seară. Îi era foame, trebuia să-i gătească ceva. Uite-aşa, punând untură în tigaie ca să-i prăjească un ou, ea îi povesteşte cum şi-a vândut cânepa, flecărind ca femeile; da nu-i spune nimic de porci, nici de cel ce fusese ucis, jefuit şi mâncat. Încinge tigaia la foc, o trage apoi la o parte, dă s-o cureţe, o găseşte plină de sânge.

— Ce-ai pus în tigaie? Întrebă ea pe bărbatu-său.

— Nimic, zice omu'.

Femeia crede că i s-a năzărit ceva şi pune iarăşi tigaia pe foc. Poc! Un cap de om cade pe horn.

— Ia te uită! E chiar capu' mortului, zice bătrâna. Cum mă priveşte! Ce-o fi având cu mine?

— Vrea să-l răzbuni! Îi spune un glas.

— Proastă mai eşti! Îi spune negustoru' de cânepă; astea-s aiureli de-ale tale, fără nici un rost.

Ia scăfârlia, care-l muşcă de-un deget, şi o azvârle în ogradă.

— Fă-mi omleta, îi zice, şi nu-ţi mai bate capu' cu de-alde astea. Era o pisică.

— O pisică! Zice femeia, da era rotundă ca o căpăţână.

Şi pune iară tigaia la foc. Poc! Cade un picior. Aceeaşi poveste. Omul, care nu părea mai mirat decât fusese văzând un cap, pune mâna pe picior şi-l aruncă peste prag. Până la urmă, cade şi piciorul celălalt, cele două braţe, trunchiu, întreg călătoru' ucis cade bucată cu bucată. Nu era chip să facă omletă. Da negustorului i-era foame.

— Jur pe toţi sfinţii, zice, dacă am parte de omletă, îi fac pe plac omului ăluia.

— Va să zică acum recunoşti că e un om? Zice cocoşata. Da mai adineaori de ce-mi spuneai că nu e un cap, aiuritule?

Femeia sparge ouă, face omleta şi o serveşte fără a mai bombăni, fiindcă văzuse neînţelegerea şi începuse a se nelinişti. Omul ei se aşează la masă şi începe a înfuleca. Cocoşata, căreia i se făcuse frică, zicea că nu i-e foame.

— Boc! Boc! Bate un străin în uşă.

— Cine-i?

— Omu' care a murit ieri.

— Intră, răspunse câneparu'.

Şi-aşa, călătoru' intră, se aşează pe un scăunel şi spune:

— Nu uitaţi de Dumnezeu, care dă viaţă veşnică celor care mărturisesc credinţa în el! Tu, femeie, m-ai văzut murind şi taci din gură! M-au mâncat porcii! Porcii nu intră în rai. Va să zică eu, care-s creştin, o să ajung în iad din pricina unei femei care nu vrea să vorbească. Nemaipomenit. Trebuie să mă mântuieşti.

Şi alte vorbe de-astea.

Femeia, care se temea tot mai mult, îşi curăţă tigaia, îşi pune îmbrăcămintea de duminică şi se duce la judecătorie să spună crima, care s-a descoperit şi hoţii au fost frumuşel traşi pe roată în piaţa târgului. După această faptă bună, femeia şi bărbatu-său au avut parte de cea mai frumoasă cânepă care s-a văzut vreodată. După aceea – mai plăcut lucru!

— Au dobândit ceea ce de multă vreme îşi doreau, adică un copil de parte bărbătească, care, cu vremea, a ajuns baron al regelui. Asta-i povestea adevărată a Cocoşatei curajoase.

— Nu-mi plac poveştile astea, ele mă fac să visez, spuse Gropăriţa. Îmi plac mai mult aventurile lui Napoleon.

— Adevărat, zice paznicul.

— Hai, domnule Goguelat, povesteşte-ne despre impăratu'.

— E prea târziu, spune poştaşul, şi nu-mi place să scurtez victoriile.

— N-are a face, hai, spune! Cunoaştem noi povestea, că ne-ai spus-o de-atâtea ori; da ne place s-o mai auzim o dată.

— Spune despre împăratul strigară mai multe persoane într-un glas.

— Să vă spun? Răspunse Goguelat. Vă spun, da n-o să vă placă dacă vă povestesc în pas alergător. Mai bine să vă spun o bătălie. Vreţi Champaubert, unde rămăsesem fără cartuşe, de-am dereticat locu' cu baioneta?

— Nu. Împăratu'! Împăratu'!

Infanteristul se ridică pe grămada lui de fân, plimbă deasupra adunării acea privire întunecată, încărcată de mizerie, de evenimente trăite şi de suferinţe care-i deosebeşte pe veterani. Apucă cele două pulpane ale hainei, le ridică de parcă ar fi vrut să-şi umple din nou raniţa în care cândva îşi ducea boarfele, încălţămintea, tot avutul lui; apoi îşi sprijini corpul pe piciorul stâng, împinse înainte dreptul şi, cu bunăvoinţă, făcu pe plac adunării. După ce-şi dădu în lături părul cărunt de pe o parte a frunţii

pentru a o dezveli, îşi înaltă capul spre cer spre a se ridica la înălţimea giganticei istorii pe care avea s-o spună.

— Vedeţi voi, oameni buni, Napoleon s-a născut în Corsica, asta-i o insulă franceză încălzită de soarele Italiei, unde toate fierb ca-ntr-un cazan, unde toţi oamenii se omoară unii pe alţii din tată-n fiu, pentru te-miri-ce, că aşa gândesc ei. Să vă spun de la-nceput lucru cel mai de necrezut, mumă-sa care era cea mai frumoasă femeie de pe vremea aceea şi o vicleană, s-a gândit să-l închine lu' Dumnezeu, ca să-l ferească de toate primejdiile din copilăria sa şi din viaţa lui, că visase ea odată cum că lumea luase foc în ziua când l-a născut. Era o profeţie! Şi-aşa, îi cere ea lu' Dumnezeu să-l ocrotească şi-i făgăduieşte că Napoleon va sprijini sfânta religie, care pe-atunci era prigonită. Aşa s-au învoit ei şi-aşa s-a şi întâmplat.

Acu, fiţi atenţi şi să-mi spuneţi dacă ce auziţi e lucru firesc.

E sigur şi fără îndoială că numai omu' care s-a gândit să încheie o învoială secretă putea să treacă peste liniile altora, printre gloanţe şi mitralii care ne omorau ca pe muşte, da care nu se atingeau de capu' lui. Am văzut eu asta, cu ochii mei, mai ales la Eylau. Parcă-l văd şi-acuma cum se urcă pe o înălţime, duce la ochi binoclu, priveşte lupta şi zice:

— Merge bine!

Un intrigant cu panaş, care-l sâcâia cât se poate şi se lipea scai de dânsu', după câte-am auzit, chiar când mânca, vrea să facă pe deşteptu' şi, după ce pleacă împăraţii, se proţăpeşte în locul lui. Hait! Într-o clipă s-a curăţat! Adio panaş. Vă daţi seama că Napoleon se învoise să păstreze secretu' numai pentru dânsu'. De-aia toţi care-l însoţeau, chiar prietenii lui buni, cădeau ca spicele: Duroc, Bessieres, Lannes, tot oameni tari ca oţelul şi pe care-i strunea după cum îi era voia. În sfârşit, ca dovadă că era cu-adevărat copilu' lu' Dumnezeu, menit a fi părintele ostaşului, nimeni nu l-a văzut niciodată locotenent sau căpitan! Chiar aşa, dintr-o dată comandant! Nu părea să aibă mai mult de

douăzeci şi patru de ani, da' era general cu vechime, de când cu luarea Toulonului, când a început a arăta altora că nu se pricepeau să manevreze tunurile. De-atunci, ne pomenim cu el, slăbuţ cum era, general-şef al armatei din Italia, care n-avea nici pâine, nici muniţii, nici încălţăminte, nici efecte, o armată ca vai de ea, goală ca degetu'.

— Băieţi, ne zice el, iată-ne împreună. Să vă intre-n cap, zice, că până-n două săptămâni veţi fi învingători, echipaţi cu efecte noi, veţi avea cu toţii mantale, ghetre bune, încălţăminte cum nu s-a mai văzut; numai că trebuie să mărşăluim, copii, să le luăm de la Milano, unde se află toate.

Şi pornim în marş. Francezu' nostru, turtit, mai mult mort decât viu, se îmbărbătează. Eram treizeci de mii de desculţi împotriva a optzeci de mii de germani care făceau pe grozavii, toţi chipeşi, bine hrăniţi, parcă-i văd şi-acuma. Atunci Napoleon, care pe-atunci nu era decât Bonaparte, parcă ne dă puteri: şi mărşăluiam noaptea, şi mărşăluiam ziua, îi dăm peste cap la Montenotte, îi luăm la goană la Rivoli, Lodi, Arcole, Millesimo şi nu le dăm răgaz. Ostaşu' prinde gust de bătaie. Şi-atunci, Napoleon, numai ce ţi-i învăluie pe generalii germani care nu mai ştiau pe unde să se vâre ca să scape teferi, îi scarmănă bine, le ia prizonieri, uneori dintr-o dată, câte zece mii de oameni, împresurându-i cu o mie cinci sute de francezi pe care-i manevra cum ştia el; cu un cuvânt, le ia tunurile, proviziile, banii, muniţia, tot ce se poate lua, îi aruncă în apă, îi bate în munţi, îi zvârle în aer, îi mănâncă de vii pe pământ, îi cotonogeşte peste tot locu'. Iar trupele noastre prind osânză; că, vedeţi voi, Impăratu', care era şi om deştept, ştia să se pună bine cu populaţia, căreia îi spunea c-a venit s-o libereze. Aşa că civilii ne găzduiau şi ne iubeau, ba şi femeile, care erau foarte cu judecată. Până la urmă, în ventôse 96, care era pe timpurile alea cum ar fi astăzi luna martie, eram încolţiţi într-un ungher din ţara marmotelor, iar după campanie, iată-ne stăpâni peste Italia, aşa cum făgăduise Napoleon. Iar anu' următor, în martie, după un singur an şi două

campanii, iată-ne în faţa Vienei: dereticasem peste tot. Venisem de hac, pe rând, la trei armate diferite şi scosesem din pâine patru generali austrieci, printre care şi un bătrân cu păru alb şi căruia îi făcusem de petrecanie ca unui şoarece, pe-o rogojină, la Mantova. Regii ne cereau iertare în genunchi! Cucerisem pacea.

Un om ca toţi oamenii ar fi putut face asta? Sigur că nu. Nu mai încape vorbă, îl ajuta Dumnezeu. Se împărţea la toţi ca cele cinci pâini din Scriptură, ziua conducea lupta, noaptea o pregătea, încât sentinelele îl vedeau mereu umblând de colo până colo şi nu dormea, nici nu mânca. Aşa că, văzând ce minuni poate face, ostaşul îl privea ca pe tatăl său bun. Şi înainte!

La Paris, lumea, văzând ce se întâmplă, zicea:

— Iată un pelerin care primeşte porunci din ceruri, asta ar fi în stare să pună mâna pe Franţa; n-ar strica să-l asmuţim împotriva Asiei sau Americii, poate că se va sătura!

I-a fost scris ca lui Cristos. Şi aşa, i se porunceşte să pornească în Egipt. Vedeţi cum se aseamănă soarta sa cu fiului lu' Dumnezeu? Ba, mai mult. Îşi adună el veteranii cei mai vrednici, pe care-i băgase în draci şi le grăieşte astfel:

— Băieţi, pentru moment, ni se dă Egiptul să-l înfulecăm. Îl vom înghiţi în doi timpi şi trei mişcări, cum am făcut şi cu Italia. Soldaţii de rând vor deveni prinţi, vor avea moşiile lor. Înainte!

— Înainte, copii! Ordonă sergenţii.

Ajungem noi la Toulon, în drum spre Egipt. Pe-atunci, mările erau pline cu vasele englezilor. Da când ne-am îmbarcat, Napoleon ne-o spus:

— Englezii n-o să ne vadă şi e bine să ştiţi, de pe-acuma, că generalu' vostru are o stea în cer care ne călăuzeşte şi ne apără!

Zis şi făcut. Trecând peste mare, luăm Malta, cum i-am fi luat o portocală ca să-i potolim setea de victorie, că el era un om care nu putea sta cu braţele în sân. Iată-ne şi în Egipt. Bun. Acolo, alt consemn. Egiptenii, vedeţi voi, sunt

oameni care, de când lumea, s-au deprins să aibă pe tron nişte uriaşi şi armate numeroase ca nisipu' mării; pentru că e o ţară de duhuri şi de crocodili, unde s-au construit nişte piramide mari cât munţii noştri, sub care – ce s-au gândit ei?

— Să-şi înmormânteze regii ca să-i păstreze ca vii; la asta ţin ei cel mai mult. De-aia, când să debarcăm, micu' caporal ne spune:

— Copii, ţările pe care o să le cuceriţi se închină la o grămadă de zei pe care trebuie să-i respectăm, pentru că francezu' cată să fie prietenu' tuturor şi să-i bată pe toţi fără să-i jignească. Să vă intre bine în dovleac că n-aveţi voie să vă atingeţi de nimic deocamdată, pentru că într-o zi, oricum, ale noastre o să fie toate! Înainte, marş!

Toate merg bine. Da toată lumea aceea care-l poreclise pe Napoleon cu numele de Kebir-Bonaberdis, o vorbă din graiu' lor care vrea să zică sultanu-trage-cu-puşca este cuprinsă de o frică de moarte! Atunci, turcu, Asia, Africa îi fac farmece şi ne trimit un diavol, numit Mody, care se zicea că s-a coborât din cer pe-un cal alb şi care, ca şi stăpânu' lui, nu se atingea glonte de dânsu' şi-amândoi se hrăneau cu aer. Unii l-au şi văzut; da eu, unu, nu ştiu dacă-i adevărat. Stăpânirile din Arabia şi mamelucii spuneau ostaşilor lor că Mody putea să-i ferească de moarte în bătălii, sub cuvânt că era un arhanghel trimis să lupte împotriva lu' Napoleon şi să-i răpească sceptru' lu' Solomon, unul dintre echipamentele lor, care, ziceau ei, că generalu' nostru l-a furat. Vă daţi seama că tot noi i-am făcut să scheaune.

Ei, da' ia spuneţi, de unde ştiau ei de pactu' lu' Napoleon? E lucru firesc?

Cu toţii erau siguri că putea porunci duhurilor şi că, într-o clipă, putea ajunge dintr-un loc în altul – ca pasărea. Adevărat este că era peste tot locu'. Pe urmă, adevărat e că venise să le răpească o regină, frumoasă ca soarele, pentru care era gata să dea toate comorile lui şi diamante mari

uite-atâta, cât ouăle de porumbiţă, da' mamelucu' care se ţinea cu dânsa, deşi mai avea şi alte ibovnice, nu s-a învoit în ruptu' capului. Şi dacă n-au putut cădea la învoială, au ajuns la lupte multe. Şi-am luptat, nu glumă, că ne-am bătut cu toată lumea. Atunci am ocupat poziţii la Alexandria, la Ghizeh şi în faţa Piramidelor. A trebuit să mărşăluim în soare, pe nisip, unde cei care aveau orbu' găinilor vedeau ape care nu se puteau bea şi umbră care te făcea să asuzi. Da' îi mâncam de vii pe mameluci şi toţi se supuneau ordinelor lu' Napoleon, care a cucerit Egiptu' de sus şi Egiptu' de jos, Arabia, ba şi capitalele regatelor care nu mai existau, şi unde erau mii de statui, cei cinci sute de diavoli ai naturii, apoi, lucru care numai acolo se întâlneşte, puzderie de şopârle, o ţară fără margini, unde fiecare putea să-şi ia câteva hectare de pământ dacă îi făcea plăcere. În vreme ce împăratu' îşi vede de treburile lui interne, că avea de gând să facă nişte lucruri minunate, englezii dau foc flotei sale în lupta de la Abukir, că ei nu mai ştiau ce să născocească spre a ne pune beţe-n roate. Da' Napoleon, care se bucura de stimă şi-n Răsărit şi-n Apus, pe care papa îl numea fiul său şi văru' lu' Mahomed, părintele său, vrea sa se răzbune împotriva Angliei şi să-i răpească Indiile ca să-şi scoată paguba cu flota. Avea să ne mâne în Asia, prin Marea Roşie, prin nişte ţări pline de nestemate, de aur, ca să aibă de unde ne plăti solda şi de unde construi palate pe unde avea să poposească; numai că Mody se vorbeşte cu ciuma şi ne-o trimite pe capu' nostru ca să se întrerupă şiru' victoriilor. Stai! Acum toată lumea defilează la parada de unde nimeni nu se mai întoarce teafăr. Soldatu' pe moarte nu-ţi mai poate cuceri Acra, deşi am pătruns în oraş de trei ori, cu încăpăţânarea noastră de oameni buni şi viteji. Da tot ciuma era mai tare; nu era chip s-o păcăleşti! Toţi erau foarte bolnavi. Numai Napoleon era rumen ca un trandafir şi toată lumea l-a văzut cum bea ciuma şi n-a avut nimic.

Ei, da ia spuneţi, prieteni, era firesc lucru?

Mamelucii, care ştiau că noi toţi bolim pe la ambulanţe, au dat să ne taie calea; da cu Napoleon nu le-a mers. Numai ce ordonă el afurisiţilor lui, celor cu spinarea mai tare ca toţi:

— Ia să-mi curăţiţi drumu'!

Junot, care era un spadasin fără pereche, şi prietenu' său adevărat, ia cu dânsul numai o mie de oameni şi pune pe fugă armata unei paşale care avusese pretenţia să ni se pună de-a curmezişu'. Pe urmă, ne întoarcem la Cairo, la cartieru' nostru general. Acolo, alta istorie. În lipsa lu' Napoleon, Franţa se stricase din pricina parizienilor care aveau în grijă solda trupelor, depozitele de pânzeturi, efectele, da le lăsau să moară de foame şi le cereau să facă ordine în univers fără să le poarte însă de grijă. Nătărăii aceia îşi omorau vremea flecărind în loc să pună şi ei umăru'. De-aia armatele noastre erau bătute, frontierele Franţei călcate; OMU' nu mai era acolo. Vedeţi voi, am zis omu' că aşa i se spunea, da era curată neghiobie, pentru că el avea steaua lui şi toate câte erau ale lui: noi, ceilalţi, eram oameni! Învaţă istoria Franţei după vestita luptă de la Abukir, unde, fără a pierde mai mult de trei sute de oameni, şi cu o singură divizie, a învins armata cea mare a turcului, care avea douăzeci şi cinci de mii de oameni, şi mai mult de jumătate a zvârlit-o în mare, tiii! Asta a fost ultima lui lovitură în Egipt. Văzând că a pierdut totu' acolo, a spus:

— Eu sunt salvatoru' Franţei, ştiu, trebuie să plec.

Da să înţelegeţi voi că armata nici n-a ştiut că el a plecat; că dacă afla îl reţinea cu forţa, ca să-l facă împărat al Răsăritului. Acum eram toţi cătrăniţi, când ne-am văzut lăsaţi de izbelişte, pentru că el era bucuria noastră. El predă comanda lui Kleber, un vlăjgan pe care l-a împuşcat garda, asasinat de un egiptean care-a fost executat vârându-i-se o baionetă în fund, că în ţara aceea aşa se ghilotinează condamnaţii; da e atât de dureros încât unui soldat i s-a făcut milă de acel criminal şi i-a întins bidonu' cu apă; şi de îndată ce egipteanu' a băut o gură, a dat ochii peste cap cu multă plăcere. Da să lăsăm glumele astea.

Napoleon pune picioru' pe-o coajă de nucă, o nimica toată de vas care le numea La Fortune şi, cât ai bate din palme, pe sub ochii Angliei care-l blocase cu unităţi de linie, cu fregate şi tot felu' de vase, debarcă în Franţa, că avea el daru' ăsta să străbată mările dintr-o săritură. Era firesc? Drace! Acolo, toată lumea i se închina; da el convoacă guvernu'.

— Ce-aţi făcut cu copiii mei, soldaţii? Îi întreabă el pe avocaţii ăia; sunteţi o adunătură de haimanale şi vă bateţi joc de lume şi trageţi foloase de pe urma ţării. Asta nu-i drept şi eu vorbesc pentru toţi care-s nemulţumiţi!

Atunci ăia vor să dea cu gura şi să mi-l omoare; da suiţi niţel! Îi închide într-o cazarmă, să flecărească ei cât or vrea, de unde sar peste ferestre, apoi îi înregimentează în suita sa, unde devin muţi ca peştii şi cuminţi cu nişte copii. După lovitura asta devine consul; şi fiindcă el nu se îndoise niciodată de Cel-de-sus, îşi ţine făgăduiala către bunul Dumnezeu, care nici el nu-l uitase; redeschide bisericile, redă toate drepturile religiei; clopotele bat pentru Dumnezeu şi pentru dânsu'. Astfel, toată lumea e mulţumită; întâi, preoţii care acum nu mai sunt urmăriţi; al doilea, burghezii care-şi pot vedea de negoţu' lor fără a se mai teme de lăcomia legilor nedrepte; al treilea, nobilii pe care nimeni nu mai are voie să-i condamne la moarte, aşa cum, din nefericire, se deprinseseră unii. Da avea şi duşmani de măturat din cale şi el nu s-a culcat pe-o ureche, fiindcă, vedeţi voi, ochiu lui cuprindea lumea toată ca pe-un simplu cap de om. Atunci, odată apare în Italia, de parcă şi-ar fi scos capu' pe fereastră, aruncă o privire şi gata! Pe austrieci îi înghite la Marengo aşa cum balena înghite plevuşcă! Hap! Aici, victoria Franţei a răsunat atât de puternic încât a auzit toată lumea şi a fost de-ajuns.

— Nu ne mai jucăm, zic germanii.

— Ne-ajunge! Spun ceilalţi.

Până la urmă: Europa cere pace, Anglia cedează. Pace generala, regii şi popoarele se fac că se îmbrăţişează.

Atunci împăratu' a inventat Legiunea de onoare, un lucru cât se poate de frumos, ce-i drept!

— În Franţa, spunea el, la Boulogne, în fata armatei întregi, toată lumea are curaj! Deci, partea civilă care va face fapte curajoase va fi sora soldatului, soldatu' va fi fratele ei, şi vor fi uniţi sub drapelu' onoarei.

Noi, ăştia, care eram acolo, ne întorceam din Egipt. Toate se schimbaseră! Îl lăsasem general, după puţină vreme îl regăsisem împărat. Nu, zău, Franţa i se dăduse, cum se dă o fată unui lăncier. Şi după ce s-au făcut toate, spre mulţumirea tuturor se poate zice, s-a pus la cale o sfântă ceremonie cum nu s-a mai văzut de când lumea şi pământu'. Papa şi cardinalii, în odăjdiile lor numai aur şi purpură, trec Alpii anume ca să-l ungă în faţa armatei şi a poporului care bătea din palme. Da s-a mai întâmplat ceva care ar fi nedrept să nu vă spun. În Egipt, în pustie, nu departe de Siria, OMU' ROŞU îi apăru pe muntele lui Moise şi-i grăi:

— Merge bine!

Pe urmă, la Marengo, în seara victoriei, pentru a doua oară Omu' roşu i-a apărut înainte-i şi i-a spus:

— Vei vedea lumea la picioarele tale şi vei fi împărat al Franţei, rege al Italiei, stăpân al Olandei, suveran al Spaniei, Portugaliei, Iliriei, protector al Germaniei, mântuitor al Poloniei, primu' vultur al Legiunii de onoare şi de toate!

Acest Om roşu, vedeţi voi, asta era ideea lui; un fel de poştaş care-l servea, după cum spun unii, să comunice cu steaua lui. Eu n-am crezut niciodată; da Omu' roşu există şi chiar Napoleon a vorbit cu dânsu' şi spunea că-i apărea în clipele grele şi rămânea la palatu' Tuileries, la mansardă. Deci, la încoronare, Napoleon l-a văzut seara pentru a treia oară şi au chibzuit despre multe. După aceea, împăratu' se duce drept la Milano, să se încoroneze rege al Italiei. Acolo începe adevăratu' triumf al soldatului. Atunci, oricine ştia să scrie, devenea ofiţer. Peste tot ploua cu pensii, cu dotări de

ducate; comori pentru statu'-major, pentru care Franţa nu plătea nimic; iar Legiunea de onoare dădea soldaţilor de rând şi o rentă, pe care o încasez şi eu pe lângă pensie. În sfârşit, am văzut şi noi armata ţinută cum nu se mai pomenise. Da împăratu', care ştia că trebuie să fie împăratu' tuturor, se gândeşte şi la burghezi şi le construieşte, după plăcu lor, un monument ca-n basme, într-un loc gol ca-n palmă. Dacă aţi avea prilej să vă întoarceţi din Spania în drum spre Berlin, ei atunci aţi întâlni în cale arcuri de triumf cu soldaţi de rând sculptaţi frumos pe ele, tot atâţia cât şi generali. Napoleon, în doi sau trei ani, fără să pună biruri noi, şi-a umplut beciurile cu aur, a construit poduri, palate, şosele, a făcut savanţi, sărbători, legi, vase, porturi; şi a cheltuit puzderie de milioane, atâta bănet, de zicea careva că ar fi putut acoperi Franţa toată cu monezi de cinci franci, dacă ar fi vrut el. Atunci, văzându-se bine înscăunat pe tronu' lui şi stăpân peste toate, încât Europa trebuia să-i ceară lui voie ca să-şi facă nevoile, cum avea el patru fraţi şi trei surori, ne spune cândva, aşa, într-o doară, la raport:

— Băieţi, zice, e drept ca părinţii împăratului vostru să întindă mâna? Nu. Vreau ca ei să arate splendid, ca şi mine! Aşa că trebuie negreşit să cucerim un regat pentru fiecare dintre ei, încât francezu' să fie pretutindeni stăpân; toată lumea să tremure de frica soldaţilor gărzii mele şi Franţa să scuipe unde vrea şi toţi să-i spună, ca pe monedele noastre, Domnu cu tine!

— Am înţeles! Răspunde oastea; suntem gata să-ţi pescuim regate cu baioneta.

A! Da ce? Era chip să pregeţi? Da de unde! Dacă i-ar li dat în minte să cucerim luna, ar fi trebuit să ne pregătim, să ne umplem raniţele şi să ne căţărăm acolo. Norocu' nostru că nu s-a gândit. Regii, deprinşi cum sunt cu dulceaţa tronului, se lasă greu; atunci, noi ăştia, trebuie să pornim. Mergem, înaintăm şi tărăboiu' începe din nou, mai ceva ca înainte. Şi câţi oameni nu s-au prăpădit în anii aceia – şi câte pingele!

Ne-am luptat cu-atâta înverşunare încât alţii decât francezii ar fi obosit de mult. Da voi ştiţi că francezu' e născut filosof, aşa că ştie că mai curând sau mai târziu tot trebuie să moară. Noi am muri cu toţii fără să crâcnim pentru plăcerea de a-l vedea pe împărat făcând aşa pe geografii. (Spunând acestea, infanteristul trase un cerc cu piciorul pe solul hambarului.) Şi spunea: „Ăsta va fi un regat!” şi făcea un regat. A! Ce vremuri fericite! Coloneii se avansau generali cât ai bate din palme; generalii mareşali, mareşalii regi. Mai este unu, care trăieşte ca să povestească Europei, deşi e un gascon, care a trădat Franţa ca să-şi păstreze coroana, căruia nu i-a crăpat obrazu' de ruşine pentru că, vedeţi, coroanele sunt de aur! Pe scurt, pontonierii care ştiau citi deveneau totuşi nobili. Eu, care vă vorbesc acu, am văzut la Paris unsprezece regi şi o puzderie de prinţi care roiau în juru' lu' Napoleon ca razele de soare! Acuma voi ştiţi că fiece soldat având putinţa să se urce pe tron, dacă merita, un caporal din garda imperială era ca o curiozitate după care toţi întorceau capu', că fiecare avea contribuţia lui la victorie, care se trecea întocmai în livret. Şi câte bătălii n-au fost! Austerlitz, unde armata a manevrat ca la paradă; Eylau, unde Napoleon i-a înecat pe ruşi într-un lac, parcă numai dintr-o suflare; Wagram, unde am luptat trei zile în şir fără să băgăm de seamă. Ce să vă mai spun: au fost bătălii cât sfinţii din calendar. Atunci toţi au avut prilej să se convingă că Napoleon avea în teacă adevărata spadă a lui Dumnezeu. Şi soldatu' se bucura de stima lui, că se ştia iubit ca un copil şi împăratu' se interesa dacă are ce încălţa, dacă are cămaşă, dacă are manta, pline, cartuşe; deşi îşi ţinea rangu', că doar asta-i era meseria, să domnească. Da oricine, un sergent şi chiar un soldat putea să-i spună; „Împărate”, cum îmi spuneţi voi mie: „Băiete”. Şi ţinea seama de ce-i vorbeau oamenii, se culca în zăpadă, la rând cu noi; pe scurt, avea înfăţişarea aproape a unui om natural. Eu ăsta, care mă vedeţi, l-am văzut, printre obuze, în faţa mea, aşa cum staţi voi acum, da

umblând de colo până colo, privind prin binoclu, veşnic ocupat; atunci noi ne ţineam deoparte, ca proştii. Nu ştiu cum le făcea toate, da când ne vorbea, apoi glasu' lui parcă ne ardea măruntaiele; şi ca să-i dovedim că suntem copiii lui, şi că nu ne putem supăra pe dânsu', treceam prin faţa afurisitelor de tunuri care mugeau şi scuipau regimente de obuze, fără să crâcnim. Până şi cei ce trăgeau să moară se ridicau în capu' oaselor ca să-l salute şi să-i strige:

— Trăiască împăratu'!

Era firesc? Aţi face voi asta pentru un om de rând? Şi uite-aşa, după ce le-am aranjat toate, împărăteasa Iozefina, care era de altminteri o femeie cumsecade, da avea ea un beteşug de nu-i putea face copii, el a fost nevoit s-o lase, deşi o iubea din tot sufletu'. Da el dorea copii, că se gândea la guvern. Aflând de necazu' ăsta, toate capetele încoronate din Europa s-au luat la harţa, că fiecare voia să-i facă rost de-o femeie. Da el s-a cununat, după câte-am auzit, c-o austriacă, fiica cezarului, un om bătrân de care toţi vorbeau, nu numai în ţările noastre, unde se spune că a făcut şi a dres, da în toată Europa. Şi e adevărat că, uite, eu, ăsta, care vă vorbesc acu, m-am dus pe Dunăre unde-am văzut resturile unui pod construit de acel om, care se zice că era, la Roma, o rubedenie de-a lui Napoleon, care i-a dat împăratului nostru hârtie la mână să-l moştenească pentru fiu-său. Şi-aşa, după cununia lui, care-a fost o sărbătoare pentru lumea întreagă, şi când a scutit poporul de dări pe timp de zece ani, da pe care tot le-am plătit, că perceptorii n-au vrut să ţină seama, nevastă-sa a născut un prunc, care era regele Romei; lucru care nu s-a mai văzut pe lume, că niciodată un copil nu s-a născut rege dacă tată-său era în viaţă. În ziua aceea, un balon a zburat de la Paris la Roma ca să ducă vestea, şi balonu' a făcut drumu' numa-ntr-o zi. Ei, acu să-l văz pe ăla care-o spune că astea-s lucruri fireşti! Nu, nu! Sunt lucruri scrise colo, sus. Să dea râia-n cei care-o zice că n-a fost trimis chiar de Dumnezeu pentru slava Franţei! Numai ce se supără însă ţarul Rusiei,

care-i era prieten, că nu s-a însurat c-o rusoaică şi începe a-i sprijini pe engleji, duşmanii noştri, care totdeauna Napoleon voia să le facă o vizită în dugheana lor ca să le spună două vorbe. Trebuia să sfârşească o dată şi cu poveştile astea. Lu' Napoleon îi sare ţandăra şi ne spune:

— Ostaşi! Aţi cucerit toate capitalele Europei; a mai rămas Moscova, care s-a înhăitat cu Anglia. Da ca să cucerim Londra şi Indiile, care sunt ale ei, negreşit trebuie să pornim spre Moscova.

Şi uite-aşa, adună el armata cea mai mare care şi-a târât vreodată tălpile pe glob şi nemaipomenit de bine aliniată încât într-o zi trece în revistă un milion de oameni.

— Ura! Strigă ruşii.

Şi iată Rusia întreagă, nişte namile de cazaci care o iau la sănătoasa. Lupta o ţară contra alteia, o peturbaţie generală, de care nu ştiai cum să te fereşti. Aşa-i spuse şi Omu' roşu lu' Napoleon:

— Asia contra Europei!

— Înţeleg, a răspuns el, o să am eu grijă.

Şi-acum să fi văzut că toţi regii din Europa veneau se lângă mâna lui Napoleon! Austria, Prusia, Bavaria, Saxonia, Polonia, Italia, toate ţin cu noi, ne linguşesc, ce frumos era! Niciodată vulturii n-au gungurit aşa de dulce ca la parăzile alea, când erau pe toate drapelele din Europa. Polonezii nu mai puteau sta locului, pentru că împăratu' se gândea să-i ridice; spuneau că Polonia şi Franţa s-au avut totdeauna ca fraţii. În sfârşit:

— A noastră-i Rusia! Striga armata.

Intrăm noi bine echipaţi; mărşăluim, mărşăluim: nici ţipenie de rus. În sfârşit, dăm de ei, cantonaţi pe Moscova. Acolo am luat crucea33 şi pot să spun că a fost o luptă afurisită! Împăratu' era îngrijorat, îl întâlnise pe Omu' roşu care-i spusese:

— Fiule, înaintezi prea repede, vei duce lipsă de oameni şi prietenii te vor trăda.

Şi-a cerut pacea. Da înainte de a o semna:

— Să le tragem o chelfăneală ruşilor! Ne spune.

— S-a făcut! Strigă armata.

— Înainte! Ordonă sergenţii.

Cizmele mele erau uzate, efectele descusute de cât mai trudisem pe drumurile alea, care sunt ca vai de ele! Da totuna-i!

— Fiindcă e sfârşitu' scuturăturii, îmi zic, vreau să mănânc pe săturate!

Eram în faţa râpei celei mari; ocupam primele locuri! Se dă semnalu', şapte sute de guri de foc încep o convorbire de ziceai că-ţi iese tot sângele pe urechi. Fiindcă veni vorba, să fim drepţi cu inamicii noştri: ruşii se jertfeau la fel ca francezii; fără a da îndărăt şi noi nu înaintam.

— Înainte, ni se ordonă, iată împăratu'!

Era adevărat: îl văd trecând în galop, făcându-ne semn că e important să luăm reduta. Ne îmbărbătează, noi alergăm, ajung cel dintâi la marginea râpei. A! Dumnezeule! Locotenenţii cad, coloneii, soldaţii! Tot una-i! Cei desculţi îşi fac rost de cizme şi intriganţii care învinseră să citească îşi fac rost de epoleţi. Victorie! Strigă toată linia. N-o să credeţi, da pe pământ zăceau douăzeci şi cinci de mii de francezi. Numai atât! Era ca un ogor secerat: numai că, în loc de spice, erau oameni! Ne dezmeticisem în fine. Omu' apare, toţi se adună în juru-i. Şi uite-aşa, ne alintă, că era drăgălaş când voia, de ne putea face să ne mulţumim cu o coajă de cartof când eram flămânzi ca nişte lupi. Atunci, drăgălaşu', împarte cu mâna lui crucile de război, salută pe cei căzuţi; pe urmă zice:

— La Moscova!

— Fie! Zice oştirea.

Şi luăm Moscova. Da nu ziceţi că ruşii dau foc oraşului? A ars ca un foc ele paie de două leghe şi vâlvătaia nu s-a stins două zile. Casele se prăbuşeau ca nimica toată! Parcă ploua de sus cu fier şi cu plumb topit care erau spăimântătoare la vedere: şi, vouă pot să vă spun, parcă ne lumina nenorocirea noastră. Împăratu' zice:

— Ajunge, că-mi rămân aici toţi soldaţii!

Ne distrăm noi răcorindu-ne un pic, ne mai hrănim leşu că eram cu adevărat istoviţi ca niciodată. Luăm cu noi o cruce de aur care era pe Kremlin şi fiecare soldat avea o mică avere. Da la întoarcere, iarna venise cu o lună mai devreme, lucru pe care savanţii, care sunt nişte nătărăi, nu l-au lămurit deplin şi frigu' ne pişcă. Nu mai eram armată, auziţi? Nici generali, nici măcar sergenţi! Şi uite-aşa a început domnia mizeriei şi a foamei, domnie sub care eram cu toţii în adevăr egali! Nu ne mai gândeam decât să revedem Franţa, nu ne mai aplecam ca să ridicăm de jos nici puşca, nici banii; şi fiecare mergea drept înainte, cu arma după voie, fără să-i pese de glorie. Nu vă mai spun că vremea era atât de rea încât împăratu' nu-şi mai vedea steaua. Se ivise o neînţelegere între cer şi dânsu'. Bietu' om, se îmbolnăvise văzându-şi şoimii cum se depărtează de victorie! Şi nu-i venea de loc la socoteală, ce mai! Ajungem la Berezina. Aici, fraţilor, pot să mă jur pe ce am mai sfânt, pe onoare, că, de când sunt oameni pe lumea asta, niciodată, auziţi voi? Niciodată nu s-a mai văzut asemenea învălmăşeală de armate, de trăsuri, de artilerie, în zăpadă atât de mare şi pe-o vreme atât de nenorocită. Ţeava armei îţi ardea mâna dacă o atingeai, atât era de rece. Acolo pontonierii au salvat armata, care au stat ei neclintiţi la posturile lor şi acolo a luptat a un erou. Gondrin, singuru' care mai trăieşte dintre încăpăţânaţii care s-au vârât în apă ca să construiască poduri peste care a trecut armata ca să se salveze de ruşi, care mai aveau încă respect pentru marea armată, ştiind şi ei câte victorii avusese.

Să ştiţi – zise el, arătând către Gondrin, care-l privea cu atenţia proprie surzilor – să ştiţi că Gondrin e un ostaş de nădejde, un ostaş de onoare, care merită toată iubirea noastră.

L-am văzut pe împărat, lângă pod, în picioare, nemişcat; şi nu-i era frig. E firesc lucru?

Privea cu jale cum i se duce de râpă averea, cum îşi pierde prietenii, veteranii săi din Egipt. Vai! Toate se treceau, femeile, furgoanele, artileria, toate se distingeau, se mâncau, se ruinau, Cei mai curajoşi făceau garda vulturilor34 fiindcă vulturii, vedeţi voi, erau Franţa, eraţi voi toţi, cei de-acasă, era onoarea şi a civilului şi a militarilor pe care trebuie s-o păstrăm curată şi să nu ne plecăm grumajii de ger. Nu ne încălzeam decât în preajma împăratului, fiindcă, atunci când era în primejdie, dam fuga, îngheţaţi cum eram, noi care nu ne opream să dăm o mână de ajutor unui camarad. Am auzit că, nopţile, îşi plângea nefericita familie de ostaşi, Numai el şi francezii erau în strâmtoarea aceea; şi am scăpat din ea, da cu pierderi, cu pierderi mari de tot, să ştiţi! Aliaţii ne mâncaseră proviziile. Norocu' începuse a-l părăsi, după cum îi prezisese Omu' roşu. Palavragiii de la Paris, care amuţiseră de când cu garda imperială, îl cred mort şi uneltesc, împreună cu prefectu' poliţiei, să-l detroneze. Da el prinde de veste, îşi face sânge rău şi ne spune când pleacă:

— La revedere, băieţi, rămâneţi la posturile voastre, că mă-ntorc.

Aş, de unde! Generalii lui o iau razna; fără el, toate merg anapoda. Mareşalii spun prostii, fac greşeli, boacăne, şi altminteri nici că se putea; Napoleon, care era un om bun, îi umpluse de aur, ei se îngrăşaseră ca porcii şi nu mai voiau să lupte. De-aici ni s-au tras toate nenorocirile, fiindcă mai mulţi au rămas în garnizoană fără să-l scarmene pe inamicu' pe urmele căruia ne aflam, în vreme ce eram împinşi spre Franţa. Da împăratu' se întoarce cu recruţi, băieţi tot unu şi unu, perfect instruiţi, ca nişte dulăi gata să muşte pe oricine, cu burghezi în gărzile de onoare, o trupă frumoasă, da care s-a topit ca untu' în tigaie. Deşi aveam o ţinută severă, toate se porniseră împotriva noastră; da armata continuă să facă minuni de vitejie. Şi uite-aşa, luptăm în munţi, popor contra popor, la Dresda, Lutzen, Bautzen. Să vă aduceţi aminte de bătăliile astea, unde

francezu' a fost mai viteaz ca oriunde, încât un bun grenadier nu dura mai mult de şase luni. Continuam a triumfa, da în spatele nostru, ce să vezi? Englezu' asmute popoarele la răscoală spunându-le tot felu' de prostii! În fine, o scoatem noi la capăt cu haitele astea de naţii. Peste tot locu' pe unde apare împăratu', ne croim drum, pentru că, pe uscat ca şi pe mări, când spunea el: „Vreau să trec!” apoi treceam. Până la urmă de tot, iată-ne în Franţa – şi pentru mulţi bieţi pedestraşi toate încercările cumplite prin care trecuseră uitate au fost, că aerul Franţei parcă le dăduse puteri în suflet. Eu, unu, pot zice că mi-a împrospătat viaţa. Da la ceasu' acela era vorba să apărăm Franţa, patria noastră, în fine, Franţa cea frumoasă împotriva Europei întregi, care nu ne ierta că încercasem să facem ordine la ruşi, înghesuindu-i în hotarele lor ca să nu ne mănânce de vii, după apucăturile celor din Nord cărora le lasă gura apă după ţările Sudului, lucru pe care l-am auzit de la mai mulţi generali. Atunci împăratu' vede că socru-său, prietenii lui pe care-i făcuse regi şi lichelele cărora le redase tronu', toţi sunt împotriva lui. Ba până şi unii francezi şi aliaţi care, din ordin superior, se întorceau împotriva noastră, În liniile noastre, cum s-a întâmplat în bătălia de la Lipsca. Nu-i aşa că nişte soldaţi de rând n-ar fi în stare de asemenea porcării? Câte unu îşi călca de trei ori pe zi cuvântu' de onoare şi zicea că e prinţ! Şi uite-aşa, începe invazia. Peste tot locu' unde împăratu' apare cu faţa lui ca de leu, inamicu' dă îndărăt şi în timpu' acela el a făcut mai multe minuni ca să-mi apere Franţa, decât făcuse ca să cuprindă Italia, Orientu', Spania, Europa şi Rusia. Şi uite-aşa, voia să-i îngroape pe toţi străinii, ca să-i înveţe minte să respecte Franţa şi-i lasă să se apropie de Paris ca să-i înghită dintr-o dată şi el să se înalţe până la treapta cea mai de sus a geniului printr-o bătălie încă mai mare decât toate celelalte, o bătălie cum nu se mai văzuse! Da parizienii tremură pentru pielea lor de două parale şi pentru dughenile lor de doi pitaci şi deschid porţile oraşului; acum

încep trădările şi se sfârşesc bucuriile impui alesei; iar la ferestre apare steagul alb. În fine, generalii, pe care-i făcuse din prietenii lui cei mai buni, îl părăsesc şi trec de partea Burbonilor, de care nimeni nu auzise vorbindu-se. Atunci, Napoleon şi-a luat rămas bun de la noi, la Fontainebleau:

— Soldaţi!

Parcă-l aud şi-acuma, plângeam toţi ca nişte copii; vulturii, drapelele erau înclinate ca pentru o înmormântare, căci, vouă pot să vă spun, era îngropăciunea Imperiului şi armatele lui fercheşe nu mai erau decât nişte umbre. Atunci ne-a vorbit de pe terasa castelului său:

— Băieţi, trădarea ne-a învins, dar ne vom revedea în ceruri, patria vitejilor. Purtaţi de grijă micuţului meu, pe care vi-l încredinţez: trăiască Napoleon al II-lea!

Gândea că va muri; şi, pentru ca nimeni să nu-l vadă pe Napoleon învins, ia otravă cât ar putea ucide un regiment întreg, unde se credea el, ca Isus Cristos înainte de patimile lui, părăsit de Dumnezeu şi de talismanul lui; că otrava nu-i face nici un rău. Alta, acum: îşi dă seama că e nemuritor. Sigur de ce-i al lui, sigur că va fi totdeauna împărat, se duce pentru o bucată de vreme într-o insulă ca să studieze firea ălora care făceau prostii fără număr. În vreme ce stătea la pândă acolo, chinezii şi animalele de pe coasta Africii, barbarezii şi alţii, cu care nu te poţi înţelege de fel, credeau cu tărie că nu e om, aşa că-i respectau drapelu' şi ziceau că a-l atinge însemna să te atingi de Dumnezeu. Domnea peste lumea întreagă, în vreme ce ăia îl dăduseră afară din Franţa sa. Văzând asta, el se îmbarcă din nou pe coaja lui de nucă din Egipt, trece pe sub nasul vaselor englezeşti, pune picioru' în Franţa; Franţa îl recunoaşte, afurisitu' de cuc zboară dintr-o parohie în alta, toată Franţa strigă: „Trăiască împăratu”. Prin părţile noastre a fost mare entuziasm pentru această minune a veacurilor, în Dauphine populaţia a fost la înălţime şi eu unu, m-am bucurat tare când am aflat că lumea plângea de bucurie când îl vedea în

redingota lui cenuşie. La 1 martie, Napoleon debarcă cu două sute de oameni ca să cucerească regatu' Franţei şi al Navarei care, de la 20 martie, alcătuiseră din nou Imperiu' francez. Omu' nostru se afla în ziua ceea la Paris, dereticase peste tot, se făcuse din nou stăpân peste scumpa lui Franţa şi-şi adunase ostaşii spunându-le numai o vorbă: „Iată-mă-s! „ A fost cea mai mare minune a lui Dumnezeu! Până la el, se mai întâmplase vreodată ca un om să pună mâna pe un imperiu aşa, dintr-o dată? Credeau unii că Franţa e la pământ. Da de unde! La vederea vulturului, armata naţională se reface şi pornim toţi în marş către Waterloo. Şi uite-aşa, garda moare dintr-o singure, lovitură. Napoleon, deznădăjduit, în fruntea celor care-i rămăseseră, se aruncă de trei ori în gura tunurilor inamice, da moartea îl ocoleşte! Noi am văzut ce vă spun, noi ăştia! Aşa am pierdut lupta. Seara, împăraţii îşi cheamă la el veteranii şi, pe câmpu' plin de sângele nostru, dă foc drapelelor şi vulturilor săi; bieţii vulturi, întotdeauna victorioşi, care în timpul luptelor strigau: „Înainte!” şi care zburaseră deasupra întregii Europe, au fost salvaţi de ruşinea de a cădea în mâinile inamicului. Toate comorile Angliei nu făceau pentru el aici cât coada unui vultur. Adio, vulturi! Ce-a urmat, se cunoaşte îndeajuns. Omu' roşu trece de partea Burbonilor, ca un ticălos ce era. Franţa e zdrobită, soldatu' nu mai are nici un cuvânt de spus, i se răpesc drepturile, este lăsat la vatră, iar în locul lui apar nobilii – care nu puteau nici să umble, de ţi-era mai mare mila. Prin trădare, Napoleon cade în mâinile lor, englejii îl surghiunesc într-o insulă pustie din marea cea mare, pe-o stâncă înaltă de zece mii de picioare deasupra lumii.

Până la urmă, e nevoit să rămână acolo până ce Omu' roşu îi redă puterea, spre fericirea Franţei. Ăia ziceau că a murit! A, aşa? Mort? Se vede că nu-l cunoşteau. Repetă nerozia asta ca să atragă poporul şi să-l ţină cu botu' pe labe în coteţu' lor de guvern. Ascultaţi: adevăru' adevărat e că prietenii lui l-au părăsit în pustie ca să împlinească o

profeţie care s-a făcut, că uitasem să vă spun că numele de Napoleon înseamnă Leul pustiei.

Ce să spun eu e adevărat ca Evanghelia. Toate câte altele veţi auzi să ştiţi că sunt nerozii şi neomenii. Să nu credeţi voi că Dumnezeu ar fi îngăduit copilului unei femei să-şi scrie numele cu roşu cum a făcut Napoleon pe pământu' care în veci de veci îşi va aduce aminte! Trăiască Napoleon, părintele poporului şi-al soldatului.

— Trăiască generalul Eble! Strigă pontonierul.

— Da cum aţi făcut de n-aţi murit în râpa de lângă Moscova? Întrebă o ţărancă.

— Ştiu eu? Un regiment întreg am intrat acolo, şi-am rămas în picioare numai o sută de infanterişti! Să ştiţi că infanteria e totu' pe câmpu de luptă.

— Da cavaleria nu? Strigă Genestas alunecând din vârful grămezii de fân şi făcându-şi apariţia cu o rapiditate care-i făcu şi pe cei mai curajoşi să scoată ţipete de spaimă. Ei, bătrâne, ai uitat de lăncerii roşii ai lui Poniatowski, de cuirasieri, de dragoni, de toate scuturătura! Când Napoleon îşi pierdea răbdarea văzând că victoria în luptă nu se arată, îi spunea lui Murat: „Sire, taie-mi-i în două!” şi noi porneam – mai întâi la trap, apoi în galop: un, doi! Şi-i despicam armata inamică precum un măr cu cuţitul. O şarjă de cavalerie, prietene, e ca un torent de obuze de tun.

— Da pontonierii? Strigă surdul.

— A! Copii, continuă Genestas – ruşinat de izbucnirea lui când se pomeni în mijlocul unui cerc tăcut şi uimit – aici nu sunt agenţi provocatori! Ţineţi, ca să beţi un pahar în sănătatea micului caporal!

— Trăiască împăratu'! Strigă într-un glas întreaga clacă.

— Ssst! Copii, spuse ofiţerul, străduindu-se să-şi ascundă marea-i durere. Ssst! El a murit spunând: „Glorie, Franţa şi bătălie!” Copii, a trebuit să moară, el; dar amintirea lui. Niciodată.

Goguelat făcu un gest de neîncredere, apoi şopti către vecinii săi:

— Ofiţeru' mai e încă în serviciu şi aşa au ei ordin, să spună poporului că împăratu' a murit. Nu i-o luaţi în nume de rău, că aşa-i la armată: ordinu-i ordin.

Ieşind din hambar, Genestas o auzi pe Gropăriţa spunând:

— Îl vezi pe ofiţerul ăla? E un prieten al împăratului şi al domnului Benassis.

Toţi cei ce se aflau la clacă dădură buzna spre uşă ca să-l mai vadă o dată pe maior; şi, la lumina lunii, îl zăriră luând braţul medicului.

— Am făcut prostii, spuse Genestas. Să ne întoarcem repede acasă! Vulturii, tunurile, campaniile! Nu mai ştiam pe ce lume mă aflu.

— Ei, dar ce spui de Goguelat al meu? Îl întreba Benassis.

— Domnule, dacă dăm crezare unor poveşti de-alde astea, Franţa va avea totdeauna în pântecele ei cele patrusprezece armate ale Republicii şi vom putea lesne susţine dialogul de artilerie cu Europa. Asta-i părerea mea.

Curând ajunseră la locuinţa lui Benassis unde, după scurt timp, se aflau în salon, meditativi, de cele două părţi ale căminului în care un foc mocnit mai scânteia din când în când. Cu toate dovezile de încredere pe care i le arătase medicul, Genestas pregeta să-i pună o ultimă întrebare care i-ar fi putut părea indiscretă; dar, după ce în mai multe rânduri îi aruncă o privire cercetătoare, se simţi încurajat de un surâs plin de blajinătate care însufleţeşte buzele oamenilor cu adevărat puternici şi prin care Benassis părea a-l încuraja. Atunci îi spuse:

— Domnule, viaţa domniei-tale se deosebeşte atât de mult de aceea a oamenilor obişnuiţi încât nu te vei mira dacă te voi întreba: din ce pricină te-ai retras aici? Chiar în cazul când curiozitatea mea ţi-ar părea nepotrivită, vei recunoaşte că e cât se poate de firească. Ascultă: am avut camarazi pe care niciodată nu i-am tutuit, nici chiar după ce participasem împreună la mai multe campanii; dar am avut şi altfel de camarazi, cămin le spuneam: „Du-te la casierie de cere bani pentru noi!” trei zile după ce ne îmbătasem

împreună, lucru se poate întâmpla şi celor mai onorabili oameni la o petrecere inevitabilă. Ei bine, dumneata eşti unul dintre acei bărbaţi pe care-i consider prieteni fără să le cer voie, ba chiar fără să ştiu de ce.

— Căpitane Bluteau.

De la o vreme, ori de câte ori medicul rostea falsul nume sub care oaspetele său i se prezentase, acesta nu-şi putea reprima o uşoară grimasă. În clipa asta, Benassis surprinsese această expresie de dezgust şi-l privi insistent pe ofiţer pentru a încerca să-i descopere cauza; cum însă pricina adevărată era cu neputinţă de ghicit, atribui acest gest vreunei dureri trupeşti şi spuse mai departe:

— Căpitane, am să-ţi vorbesc despre mine. Până azi, mi-am călcat de mai multe ori pe inimă ca să-ţi descriu îmbunătăţirile pe care le-am putut obţine aici: dar era vorba de comună şi de locuitorii ei, cu ale căror interese se împletesc şi interesele mele. Acum, a-ţi spune povestea mea ar însemna să-ţi vorbesc numai de mine însumi, iar viaţa mea e prea puţin vrednică de interes.

— Chiar de-ar fi mai simplă decât cea a Gropăriţei dumitale, răspunse Genestas, şi încă aş vrea s-o ascult spre a cunoaşte suferinţele care-au putut zvârli într-un canton ca ăsta un om atât de remarcabil.

— Căpitane, de doisprezece ani tac. Acum, când sunt cu un picior în groapă, voi avea sinceritatea să-ţi mărturisesc că tăcerea asta începe să mă apese. De doisprezece ani sufăr fără a mă bucura de alinarea pe care prietenia o aduce inimilor rănite. Bieţii mei pacienţi, ţăranii mei, îmi oferă exemplul unei depline resemnări dar eu îi înţeleg şi îşi dau şi ei seama că-i înţeleg; în vreme ce nimeni nu-şi poate da seama de tristeţea mea ascunsă şi nici o mână de om cumsecade nu-mi strânge prieteneşte mâna – cea mai frumoasă răsplată, de care toţi oamenii se bucură, până şi Gondrin.

Cu o mişcare neaşteptată, Genestas îi întinse mâna lui Benassis, pe care acest gest îl emoţionă puternic.

— Poate că Gropăriţa m-ar fi putut înţelege îngereşte, continuă el cu glas tremurând; dar, poate, m-ar fi iubit – şi-ar fi fost o nenorocire. Să ştii, căpitane, că numai un veteran al armatei, indulgent precum te ştiu, sau un tânăr plin de iluzii mi-ar putea asculta spovedania, căci n-ar şti s-o priceapă decât fie un om care cunoaşte bine viaţa, fie un copil căruia îi este cu totul străină. Pe vremuri, în lipsa preoţilor, comandanţii de oşti care mureau pe câmpul de luptă se spovedeau minerului, în formă de cruce, al spadei lor, care era pentru dânşii un credincios mijlocitor între ei şi Dumnezeu. Domnia-ta, unul dintre cei mai încercaţi spadasini ai lui Napoleon, domnia-ta, dur şi puternic ca oţelul, cred că mă vei înţelege! Povestea mea nu l-ar putea interesa decât pe omul capabil să pătrundă unele nuanţe ale sentimentului şi să împărtăşească gândurile fireşti pentru sufletele simple, dar care ar părea ridicule multor filosofi deprinşi a se sluji, în interesele lor personale, de maximele rezervate guvernelor de stat. Vă voi vorbi ca un om de bunăcredinţă, ca un om care nu urmăreşte să justifice nici binele, nici răul din viaţa sa, dar care nu vă va ascunde nimic, pentru că astăzi trăieşte departe de lume, nepăsător faţă de judecata oamenilor şi plin de nădejde în Dumnezeu.

Benassis se opri, apoi se ridică şi grăi:

— Înainte de a începe a-ţi povesti, mă duc să cer Jaquottei să ni se aducă ceai. De doisprezece ani, n-a uitat niciodată să mă întrebe dacă doresc ceai şi sunt sigur că ne-ar întrerupe şi acum. Bei o ceaşcă, domnule căpitan?

— Nu, mulţumesc.

Benassis se întoarse îndată.

Spovedania medicului de ţară

— M

— Am născut, continuă medicul, într-un orăşel din Languedoc, unde tatăl meu se statornicise de multei vreme şi unde mi-am petrecut prima copilărie. La vârsta de opt

ani, am fost înscris la colegiul din Sorreze, după absolvirea căruia am plecat la Paris să-mi continui studiile.

Tata avusese o tinereţe cât se poate de nebunatică, de risipitoare; averea pe care o moştenise – şi pe care-o irosise – şi-o refăcuse însă printr-o căsătorie norocoasă şi prin lente economii, aşa cum se fac în provincie, unde oamenii se laudă nu cu cheltuielile, ci cu averea lor, unde ambiţia, firească la orice om, se stinge şi se transformă în avariţie, în lipsa unor preocupări generoase. Văzându-se bogat, neavând decât un singur fiu, dori să-i transmită recea experienţă pe care o plătise cu iluzii pierdute: ultima şi nobila greşeală a bătrânilor care încearcă zadarnic să lase moştenire virtuţile lor şi prudentele lor socoteli unor copii încântaţi de viaţă şi grăbiţi să se bucure din plin de plăcerile ei. Acest spirit de prevedere i-a dictat, în scopul educării mele, un plan căruia eu i-am căzut victimă. Tata mi-a ascuns cu grijă cifra averii sale şi m-a osândit, în interesul meu, să suport, în timpul celor mai frumoşi ani, privaţiunile şi grijile unui tânăr dornic să-şi cucerească independenta; dorea să-mi inspire virtuţile sărăciei: răbdarea, setea de învăţătură şi dragostea de muncă. Arătându-mi astfel cât de preţios lucru e averea, spera să mă înveţe a nu-mi irosi moştenirea; iată de ce, îndată ce am fost în stare a-i pricepe poveţele a stăruit să-mi fac o carieră. De la Sorreze – unde, timp de zece ani învăţasem sub jugul disciplinei monahale a oratorienilor35 – am fost transportat, fără nici o tranziţie, în capitală. Am plecat însoţit de tata, care dorea să mă recomande unuia dintre prietenii săi. Cei doi bătrâni au luat, fără ştirea mea, minuţioase măsuri împotriva clocotului tinereţii mele, pe-atunci foarte nevinovată. Sumele pe care urma să le primesc de-acasă au fost sever calculate după necesităţile reale ale vieţii; în fiece trimestru aveam să încasez banii numai prezentând adeverinţele de înmatriculare în registrele Şcolii de medicină. Această neîncredere îndeajuns de jignitoare se ascundea sub argumente privind ordinea şi contabilitatea. De altminteri,

tata se arătase destul de darnic în ce priveşte atât cheltuielile necesare educaţiei mele, cât şi plăcerile vieţii pariziene. Vechiul său prieten, fericit să călăuzească paşii unui tânăr prin labirintul în care intram, făcea parte dintre acei oameni care îşi clasează sentimentele cu tot atâta grijă ca şi hârtiile. Consultându-şi agenda din anul anterior, putea oricând să-şi amintească ceea ce făcuse în luna, în ziua şi la ora la care se afla în anul curent. Viaţa era pentru dânsul un fel de întreprindere, ale cărei socoteli le ţinea negustoreşte. De altfel, om nu lipsit de calităţi, dar abil, meticulos, bănuitor, nu i-au lipsit niciodată argumentele înşelătoare cu care-şi justifica precauţiile pe care şi le lua cu privire la persoana mea; îmi cumpăni cărţi, îmi plătea lecţiile; dacă voiam să învăţ a călări, unchiaşul se interesa personal care era cel mai frumos manej, mă conducea acolo şi-mi prevenea dorinţele punându-mi la dispoziţie un cal pentru zilele de sărbătoare. Cu toate aceste şiretlicuri bătrâneşti, pe care m-am priceput să le dejoc în clipa când interesul mi-a dictat să lupt împotriva lui, acest om admirabil a fost pentru mine ca un al doilea părinte.

— Băiete – mi-a spus odată, în clipa când şi-a dat seama că-mi voi rupe zgarda dacă va continua să mă ţină de scurt – tinerii fac deseori nebunii târâţi de înflăcărarea vârstei, şi ţi s-ar putea întâmpla să ai nevoie de ceva bani; să vii atunci la mine. Cândva, tatăl tău, cu multă bunăvoinţă, mi-a făcut un serviciu, încât la mine vei găsi oricând câţiva bănuţi; dar să nu mă minţi niciodată, să nu te sfieşti a-mi mărturisi o greşeală: am fost şi eu tânăr, ne vom înţelege întotdeauna, ca doi camarazi buni.

Tata m-a instalat într-o pensiune burgheză din Cartierul latin, la o familie respectabilă, unde aveam o odaie destul de bine mobilată. Primele zile de independenţă, bunăvoinţa tatei, sacrificiul care părea că-l face pentru mine nu m-au bucurat totuşi prea mult. Poate că numai cel care s-a bucurat de libertate îi cunoaşte adevăratul preţ. Iar copilăria mea liberă aproape că mi se şterse din amintire

sub povara plictiselii din colegiu, de care cugetul meu încă nu se descotorosise; apoi, poveţele tatei cuprindeau alte datorii pentru mine; în sfârşit, Parisul îmi părea a fi un fel de enigmă; acolo nimeni nu se poate distra dacă nu i-a studiat plăcerile. Nu vedeam deci nici o schimbare în starea mea, afară de faptul că noul liceu era mai vast şi se numea Şcoala de medicină.

Cu toate astea, la început am învăţat cu râvnă, am urmat regulat cursurile; mă apucasem de carte pe viaţă şi pe moarte, renunţând la distracţii, atât de mult îmi stârniseră imaginaţia comorile ştiinţei, de care capitala era plină. N-a trecut mult şi legături nechibzuite ale căror primejdii se ascundeau sub vălul prieteniei nebunesc de încrezătoare care-i seduce pe toţi tinerii – mă aruncară în lumea distracţiilor pariziene. Teatrele, actorii – pentru care mă împătimisem – începură a mă demoraliza. Spectacolele unei capitale sunt cât se poate de funeste pentru tineri, căci le produce emoţii vii, împotriva cărora luptă aproape totdeauna zadarnic: iată de ce consider că societatea, cu legile ei, este complicea tulburărilor pe care le comit. Legislaţia noastră, ca să spun aşa, închide ochii în faţa patimilor care-l frământă pe tânărul între douăzeci şi douăzeci şi cinci de ani. La Paris, totul îl asaltează, poftele lui sunt necontenit aţâţate; religia îi predică binele, legile i-l poruncesc, în timp ce realitatea şi moravurile îl împing spre rău; până şi bărbatul cel mai cumsecade şi femeia cea mai pioasă îşi bat joc de castitate. În sfârşit, acest mare oraş pare că şi-a menit să încurajeze viciul, căci piedicile pe care le aşează în calea tânărului ce ar voi să-şi facă o situaţie în mod cinstit sunt încă şi mai numeroase decât capcanele care se întind neîncetat patimilor sale pentru a-l uşura de bani. Multă vreme am frecventat, seară de seară, teatrele, deprinzându-mă încet-încet cu lenea. Începusem a-mi neglija îndatoririle, adeseori amânam pe a doua zi chiar şi cele mai urgente ocupaţii; curând, în loc să caut a mă instrui, mă limitam la lucrările strict necesare pentru

obţinerea examenelor pe care trebuia să le trec ca să devin doctor. La cursuri, nici nu mai eram atent la profesorii care, după impresia mea, spuneau verzi şi uscate. Îmi sfărâmam idolii, deveneam parizian. Pe scurt, duceam un trai nesigur de tânăr provincial care, aruncat în capitală, mai păstrează câteva sentimente autentice, mai crede în unele reguli de morală, dar care se corupe prin puterea exemplelor nefaste, deşi încearcă să se ferească de ele. Mă apăram slab, în mine însumi aveam duşmani. Da, domnule, fizionomia mea nu e înşelătoare, am suferit cu adevărat de toate patimile care au lăsat urme pe ea. Cu toate astea, în adâncul inimii păstram un sentiment de perfecţiune morală care m-a susţinut în timpul rătăcirilor mele şi care, într-o bună zi, avea să-l readucă pe calea cea dreaptă, dezgustat şi pocăit, pe omul a cărui tinereţe se adăpase în apei limpede a credinţei. Poate oare cel care se înfruptă cu lăcomie din nedreptăţile pământeşti să nu fie atras, mai curând sau mai târziu, de dulceaţa roadelor cereşti?

La început, am avut parte de miile de bucurii şi de miile de deznădejdi care se întâlnesc, mai mult sau mai puţin aparente, în viaţa oricărui tânăr: uneori luam sentimentul puterii mele drept o voinţă fermă şi-mi făceam iluzii cu privire la capacităţile mele; alteori, la vederea celei mai neînsemnate piedici care mi se ivea în cale cădeam mult mai jos decât s-ar fi cuvenit; îmi făceam planuri dintre cele mai vaste, visam gloria, mă pregăteam să lucrez; dar prilejul unei petreceri mă făcea să uit aceste nobile intenţii. Amintirea nedesluşită a marilor mele planuri avortate erau ca o lumină înşelătoare ce mă deprindea să cred în mine, dar fără a-mi da şi energia de a o produce. Această trândăvie plină de suficienţă făcuse din mine un prost. Ce altceva este prostul decât omul care nu justifică buna părere pe care o are despre sine? Aveam o activitate fără scop, doream florile vieţii dar fără munca ce le face să înflorească. Necunoscând dificultăţile, gândeam că toate sunt lesnicioase, închipuindu-mi că atât succesele ştiinţei

cât şi succesele în carieră se datoresc unor întâmplări fericite. Pentru mine, geniul era curat şarlatanism. Îmi închipuiam că sunt un om învăţat pentru i puteam să devin astfel; şi, fără a mă gândi la răbdarea cu care se făuresc operele mari, nici la truda cu care se învinge piedicile, contam pe toate succesele.

Curând, gustasem din toate plăcerile; de teatru te saturi repede; nu trecu mult şi Parisul păru gol şi pustiu sărmanului student, a cărui societate se alcătuia dintr-un bătrân care nu ştia ce e pe lume şi dintr-o familie în care nu întâlneam decât oameni plicticoşi. Şi aşa, ca mai toţi tinerii dezgustaţi de profesia pentru care se pregătesc şi care nu mai au nici un ideal limpede şi nici un sistem de gândire nestrămutat, băteam zile întregi străzile, cheiurile Senei, muzeele şi parcurile. Când n-ai nici o ocupaţie, viaţa e o povară mai grea la vârsta asta decât mai târziu, căci acum ea este plină de vlagă irosită şi de mişcare zadarnică. Habar n-aveam eu ce putere reprezintă o voinţă hotărâtă pentru un tânăr care ştie să gândească şi care, pentru a-şi îndeplini gândul, dispune de toate forţele vitale, crescute şi prin cutezătoarea încredere a tinereţii. În copilărie suntem naivi, ignorăm primejdiile vieţii; în adolescenţă îi observăm dificultăţile şi imensa-i întindere: la acest aspect, uneori curajul slăbeşte; când păşim în viaţa socială suntem încă prada unui fel de naivitate, unui sentiment de stupoare, ca şi când ne-am afla de izbelişte într-o ţară străină. La orice vârstă, fenomenele necunoscute ne provoacă, fără voia noastră, frică. Tânărul se aseamănă cu ostaşul care înaintează împotriva tunurilor şi dă îndărăt în faţa unor fantome. El şovăie între maximele lumii, nu ştie nici să dea nici să primească; nici să se apere, nici să atace; iubeşte femeile şi le respectă ca şi când s-ar teme de ele; calităţile lui îi fac rele servicii, el e numai generozitate, numai pudoare şi străin de socotelile interesate ale avariţiei; dacă minte, o face de plăcere, nu ca să tragă vreun alt folos; la răspântia căilor îndoielnice, conştiinţa lui, cu care nu a

făcut încă nici o tranzacţie, îi arată drumul cel bun, pe care el ezită să apuce. Cei meniţi a trăi urmând imboldurile inimii, în loc să se încreadă în povaţa raţiunii, zăbovesc multă vreme în starea asta. Aşa s-a întâmplat cu mine. Am devenit jucăria a două forţe contrarii. Dorinţele tânărului mă îmboldeau, iar naivitatea sentimentală mă reţinea întotdeauna. Emoţiile Parisului sunt greu de suportat pentru sufletele înzestrate cu o sensibilitate vie: avantajele de care se bucură oamenii superiori sau cei bogaţi asmut patimile; în această lume de măreţie şi de meschinărie, gelozia serveşte mai ades ca armă ucigătoare decât ca stimulent; în mijlocul neîncetatei lupte între ambiţii, dorinţi şi un, este cu neputinţă să nu devii sau victima sau complicele acestei mişcări generale; pe nesimţite, priveliştea permanentă a viciului fericit şi a virtuţii batjocorite îl face pe tânăr să se clatine; viaţa pariziană îi răpeşte curând „gustul” conştiinţei; atunci începe şi se consumă opera infernală a demoralizării sale. Cea dintâi dintre plăceri, aceea care le cuprinde pe toate celelalte, e ameninţată de asemenea primejdii, încât e cu neputinţă să nu reflectezi la cele mai mărunte acţiuni cărora le poate da naştere şi să nu calculezi toate consecinţele lor. Aceste calcule duc la egoism. Dacă un biet student târât de ardoarea pasiunilor sale este înclinat să uite de sine, cei din juru-i îi arată şi-i inspiră atâta neîncredere încât îi este cât se poate de dificil să nu o împărtăşească, să nu devină bănuitor faţă de ideile generoase. Această luptă usucă inima, o închirceşte, împinge viaţa spre creieri şi produce acea insensibilitate pariziană, acele moravuri unde – sub cea mai graţioasă frivolitate, sub admiraţii care ating exaltarea – se ascund politica şi banii. Acolo, beţia fericirii n-o împiedică nici pe cea mai naivă femeie să-şi păstreze întotdeauna capul pe umeri. Probabil că atmosfera asta mi-a influenţat conduita şi sentimentele. Greşelile care mi-au otrăvit zilele ar fi contat prea puţin pentru inimile multor oameni; dar meridionalii cred cu evlavie în adevărurile

religiei catolice şi în viaţa de apoi. Această credinţă dă pasiunilor o mare adâncime şi remuşcărilor o îndelungă persistenţă.

Pe vremea când studiam medicina, militarii erau pretutindeni stăpâni; pentru a plăcea femeilor, trebuia pe-atunci să fii cel puţin colonel. Ce însemna pentru lumea aceea un biet student? Nimic. Puternic îmboldit de vigoarea pasiunilor mele şi negăsindu-mi calea; împiedicat la fiece pas şi la fiece dorinţă de lipsa banilor; considerând studiile şi gloria drept o cale prea tardivă pentru a-mi procura plăcerile care mă ispiteau; ezitând între sfiala mea ascunsă şi exemplele cele rele; bucurându-mă de toate înlesnirile pentru destrăbălările de pe-acest pământ şi ne văzând decât piedici în calea spre un cerc plăcut, am trecut prin momente triste, pradă unor patimi nedesluşite, trândăviei ucigătoare, descurajărilor care alternau cu exaltări fără pricină. Până la urmă, criza s-a terminat printr-un deznodământ, destul de vulgar la tineri.

Am gândit totdeauna că e odios lucru să tulburi fericirea unei căsnicii; pe de altă parte, francheţea involuntară a sentimentelor mele mă opreşte să le ascund: mi-ar fi fost deci fiziceşte cu neputinţă să trăiesc într-o stare de minciună flagrantă. Plăcerile gustate în grabă nu mă atrag de fel, îmi place să-mi savurez fericirea. Nefiind de felul meu vicios, mă aflam neputincios în izolarea mea, după atâtea strădanii zadarnice de a pătrunde în lumea mare, unde-aş fi putut întâlni o femeie care să mi se devoteze, lămurindu-mi capcanele fiecărui drum, învăţându-mă cele mai bune maniere, sfătuindu-mă fără să-mi jignească orgoliul şi introducându-mă pretutindeni unde mi-aş putea face relaţii profitabile pentru viitorul meu. În deznădejdea mea, poate că m-ar fi sedus chiar cea mai primejdioasă dintre sorţi; dar totul îmi lipsea, până şi pericolul! Iar lipsa de experienţă mă readucea în singurătatea mea, unde rămâneam faţă în faţă cu pasiunile mele înşelate. În cele din urmă, domnule, mi-am făcut o relaţie, mai întâi secretă, cu

o fată, de capul căreia m-am ţinut, mai de voie, mai de nevoie, până mi-a împărtăşit soarta. Curând, această tânără, care aparţinea unei familii onorabile dar strâmtorate, părăsi traiul său modest de dragul meu, încredinţându-mi fără teamă un viitor pe care virtutea i-l înfăţişa într-o lumină frumoasă. Fără îndoială că în situaţia mea mediocră vedea cea mai sigură garanţie. Din clipa aceea, furtunile care-mi tulburau inima, dorinţele mele nesăbuite, ambiţia, toate se potoliră într-o fericire, în fericirea unui tânăr care încă nu cunoaşte nici obiceiurile lumii, nici principiile ei de ordine, nici puterea prejudecăţilor; dar o fericire deplină, ca aceea a unui copil. Ce alta este prima dragoste decât o a doua copilărie zvârlită printre zilele noastre de greu şi de trudă? Există oameni care învaţă viaţa dintr-o dată, o judecă aşa precum este, văd erorile lumii ca să tragă foloase de pe urina lor, preceptele sociale ca să le interpreteze după plac şi care se pricep să calculeze toate urmările. Aceşti oameni reci sunt înţelepţi conform cu legile umane. Există apoi bieţii poeţi, oameni energici, care simt cu vioiciune şi care fac greşeli; printre aceştia mă număram şi eu. Prima mea iubire n-a fost de la început o pasiune adevărată, îmi urmam instinctul şi nu inima. Am jertfit pe o biată fată spre folosul meu şi nu mi-au lipsit argumentele cele mai convingătoare ca să-mi demonstrez că nu făcusem nici un rău. Fata însă era devotamentul în persoană, o inimă de aur, o minte sănătoasă, un suflet frumos. Mi-a dat întotdeauna cele mai bune poveţe. Mai întii, la căldura dragostei ei, am prins curaj; apoi, cu duhul blândeţii, m-a constrâns să-mi reiau studiile, arătându-mi încredere, prezicându-mi succese, glorie, avere. Astăzi, ştiinţa medicală pretinde cunoaşterea tuturor ştiinţelor, încât cine se distinge în această disciplină se bucură de un renume greu câştigat, dar bine răsplătit. La Paris, gloria înseamnă întotdeauna şi avere. Fata asta, atât de bună, a împărtăşit, cu uitare-de-sine, toate capriciile vieţii mele şi, datorită spiritului ei de economie, în situaţia

mea mediocră a apărut luxul. Acum, când eram doi, aveam mai mulţi bani pentru fanteziile mele decât când eram singur. Trăiam, domnule, zilele mele cele mai frumoase. Lucram cu ardoare, aveam o ţintă, eram încurajai; gândurile mele, faptele mele le raportam unei persoane care ştia să se facă iubită, ba, mai mult, îmi inspira o stimă adâncă prin înţelepciunea de care dădea dovadă mii o situaţie în care înţelepciunea pare imposibilă.

Dar zilele se treceau toate la fel, domnule! Această monotonie a fericirii, starea cea mai delicioasă din câte există şi al cărei preţ nu-l apreciem decât după toate furtunile inimii, această stare dulce când nu mai simţi oboseala vieţii, când schimbi gândurile cele mai tainice, când eşti înţeles; crede-mă, pentru un bărbat pasionat însetat de onoruri sociale, căruia i se urâse să umble după glorie, pentru că gloria merge prea încet, această fericire devine curând o povară. Vechile mele visuri au început din nou să mă asalteze. Doream cu furie plăcerile bogăţiei şi le pretindeam în numele dragostei. Îmi exprimam cu naivitate aceste dorinţe serile; atunci un glas prieten îmi punea întrebări în clipa când, melancolic şi meditativ, mă cufundam în voluptăţile unei opulenţe imaginare. Sunt sigur că atunci blânda făptură, care se consacrase fericirii mele, gemea din pricina mea. Pentru ea nu exista durere mai violentă decât să mă vadă dorind un lucru pe care nu mi-l putea da pe loc. O! Domnule, sublim e devotamentul femeii!

Această exclamaţie a medicului exprima o amărăciune ascunsă, căci îndată căzu într-o scurtă visare, pe care Genestas o respectă.

Un eveniment care-ar fi trebuit să consolideze acest început de căsătorie, continuă Benassis, îl distruse, devenind prima cauză a nefericirii mele. Tata muri lăsând o avere considerabilă; în chestiunea moştenirii am fost chemat pentru câteva luni în Lanquedoc – şi-am plecat

singur. Astfel, mi-am recăpătat libertatea. Orice obligaţie, chiar cea mai plăcută, e o povară pentru omul tânăr.

— Trebuie să ai experienţa vieţii ca să recunoşti necesitatea unui jug şi aceea a muncii. Gustam, cu vioiciunea unui meridional, plăcerea de a umbla încoace şi încolo fără a da, nici măcar de bunăvoie, nimănui socoteală de ceea ce fac. Nu uitasem cu totul legăturile pe care le încheiasem, dar eram ocupat cu nişte chestiuni care-mi captau atenţia şi, pe nesimţite, amintirea lor îmi pieri din minte. Mă gândeam fără plăcere că, la întoarcere, va trebui să le reiau; apoi m-am întrebat: de ce să Ie reiau? Cu toate astea, primeam scrisori pline de o tandreţe adevărată; dar, la douăzeci şi doi de ani, tânărul îşi închipuie că toate femeile sunt deopotrivă de tandre; încă n-a deprins deosebirea dintre inimă şi pasiune.

— Confundă totul în senzaţia de plăcere care, la prima vedere, pare a cuprinde totul; abia mai târziu, cunoscând mai bine oamenii şi lucrurile, mi-am putut da seama câtă generozitate adevărată era în acele scrisori, în care expresia sentimentelor nu se amesteca niciodată cu ceva personal, care se bucurau pentru mine de norocul meu, sau se plângea pe sine, care nu bănuiau niciodată că m-aş putea schimba pentru că autoarea lor se simţea incapabilă să se schimbe. Dar eu începusem să-mi fac unele socoteli ambiţioase şi gândeam să mă cufund în plăcerile celor bogaţi, să devin cineva, să fac o partidă bună. Mă mulţumeam să spun: „Mă iubeşte mult!” cu o răceală de om încrezut. Mă şi începusem a gândi cum să mă descotorosesc de legătura asta. Încurcătura, ruşinea duc la cruzime; ca să nu roşească în faţa victimei sale, omul, care la început a rănit-o, o ucide. Meditând la acele zile de rătăcire, mi-am dai seama de abisurile sufletului. Da, crede-mă, domnule, cei care au sondat mai adânc viciile şi virtuţile naturii umane sunt cei care cu bunăcredinţă le-au studiat în ei înşişi. Punctul de plecare este propria noastră conştiinţă. Mergem de la noi la alţii, nu de la alţii la noi. Când m-am

întors la Paris, m-am mutat într-o casă mare, pe care-o închiriasem, fără să o anunţ de întoarcerea mea pe singura persoană care ar fi avut dreptul să afle aceasta. Doream să joc un rol în mediul tinerilor la modă. După ce, timp de câteva zile mă înfruptasem din primele plăceri ale bogăţiei şi mă îmbătasem îndeajuns de ele ca să pot fi sigur de mine, am făcut o vizită sărmanei făpturi pe care mă pregăteam s-o părăsesc. Datorită tactului înnăscut al femeilor, ea ghici sentimentele mele ascunse şi-şi reţinu lacrimile. Cred că mă dispreţuia; dar, blânda şi bună precum era, nu mi-a arătat aceasta niciodată. Atâta bunăvoinţă mi-a produs o vie durere, Suntem nişte tâlhari de salon sau de drumul mare şi ne-ar plăcea ca victimele noastre să se apere, lupta părând a justifica uciderea lor. Mai întâi, am continuat, cu multă afecţiune, s-o vizitez. Dacă nu eram tandru, cel puţin mă străduiam să par amabil, apoi, cu încetul, am devenit politicos; într-o zi, printr-un fel de înţelegere tacită, ea mi-a îngăduit s-o tratez ca pe o străină, iar eu am fost convins că m-am purtat cât se poate de bine. Cu toate astea, frecventam lumea cu un fel de furie, pentru a înăbuşi în petrecerile ei slabele remuşcări care mă mai încercau. Cine se subestimează nu poate trăi singur, duceam deci viaţa de distracţii pe care, la Paris, o duc tinerii cu bani. Având şcoală şi memorie bună, făceam impresia unui om mai spiritual decât eram în realitate, ceea ce m-a făcut să cred că preţuiesc mai mult decât alţii: cei care aveau interesul să-mi demonstreze că eram superior altora au descoperit că eram de mult convins de aceasta. Superioritatea de care vorbesc mi s-a recunoscut atât de lesne încât nici măcar nu mi-am dat osteneala s-o justific. Mai ales la Paris, rafinaţii de toate categoriile se pricep să înăbuşe un talent încă din faşă, sub cununile pe care, din abundenţă, le aruncă peste leagănul său. Drept pentru care nu mi-am onorat reputaţia şi nu m-am folosit de bunul meu renume pentru a-mi deschide o carieră, nici nu mi-am făcut relaţii profitabile. Ci m-am dedat frivolităţilor de tot felul. Am încercat pasiuni

trecătoare, care sunt ruşinea saloanelor pariziene, în care fiecare intră în căutarea unei iubiri adevărate, se blazează urmărind-o, alunecă într-un libertinaj de bonton şi ajunge să se mire că mai exista pasiuni reale, după cum lumea se miră de o faptă buna. Îi imitam pe alţii, răneam ades sufletele pure şi nobile cu aceleaşi lovituri care, în taină, mă uciseseră şi pe mine.

În ciuda acestor false aparenţe care mă făceau să gândesc rău, exista în mine o delicateţe încăpăţânată căreia mă supuneam întotdeauna. Am fost înşelat cu multe prilejuri în care aş fi roşit şi m-am desconsiderat printr-o bunăcredinţă pentru care, în forul meu interior, mă aplaudam. În adevăr, lumea respecta mult abilitatea, oricum s-ar înfăţişa ea. Pentru lume, numai rezultatele contează. Iată de ce mi se atribuiau vicii, calităţi, izbânzi şi eşecuri pe care nu le aveam, mi se atribuiau succese galante de care habar n-aveam; mă pomeneam bârfit pentru nişte fapte de care eram străin. Din mândrie, dispreţuiam să dezmint calomniile, iar din amor-propriu acceptam bârfelile favorabile. Viaţa mea era fericită în aparenţă şi mizerabilă în realitate. Fără nenorocirile care curând s-au abătut peste capul meu, mi-aş fi pierdut cu încetul însuşirile bune şi ar fi triumfat cele rele prin jocul neîncetat al pasiunilor, prin abuzul de plăceri care slăbesc trupul şi prin detestabilele deprinderi egoiste care uzează resorturile sufleteşti. M-am ruinat. Iată cum: la Paris, oricare ar fi averea unui om, el întâlneşte mereu o avere superioară, din care îşi face o ţintă şi pe care vrea s-o întreacă. Victimă a acestei lupte, ca atâţia alţi descreieraţi, m-am văzut nevoit să vând, după patru ani, câteva proprietăţi şi să ipotechez altele. Apoi am suferit o lovitură teribilă. Trecuseră doi ani de când n-o mai văzusem pe fata pe care o părăsisem; dar, cu stilul meu de viaţă, puteam fi sigur că nenorocirea mă va readuce la dânsa. Într-o seară, în mijlocul unei societăţi vesele, am primit un răvaş scris de o mână slabă şi care cuprindea următoarele: „Nu mai am decât puţine clipe de trăit;

prietene, aş dori să te văd pentru a afla soarta copilului meu, ca să ştiu dacă va fi al tău; şi de asemenea pentru a-ţi alina regretele pe care s-ar putea să le ai cândva din pricina morţii mele.”

Rândurile astea m-au îngheţat, ele îmi revelau durerile ascunse ale trecutului, după cum închideau în ele misterele viitorului. Am ieşit pe jos, fără a-mi mai aştepta trăsura, şi am colindat tot Parisul, muncit de remuşcări, pradă violenţei unui sentiment care a devenit durabil de îndată ce mi-am văzut victima. Decenţa care ascundea mizeria acestei femei oglindea spaimele vieţii sale: ea m-a cruţat de ruşinea lor, vorbindu-mi cu o nobilă rezervă când i-am făgăduit solemn că-l voi adopta pe copilul nostru. Femeia a murit, domnule, în ciuda îngrijirilor pe care i le-am acordat, în ciuda tuturor resurselor ştiinţei pe care zadarnic am chemat-o în ajutor. Îngrijirile mele, devotamentul meu tardiv n-au fost de ajutor decât ca ultimele ei clipe să fie mai puţin amare.

Trudise necurmat pentru a-şi creşte şi a-şi hrăni copilul. Dragostea de mamă îi alinase nefericirea, dar nu şi cea mai vie dintre dureri: dezertarea mea. De o sută de ori se gândise a încerca un demers pe lângă mine, de o sută de ori mândria ei de femeie o oprise; mulţumea să plângă fără a mă blestema, gândind că, din aurul revărsat în valuri pentru a-mi satisface caiu n iile, nici o fărâmă, sustrasă de o amintire, nu se îndreptase spre casa ei sărmană, pentru a sprijini viaţa unei mame şi a copilului său. Acest mare nenoroc îi păruse o pedeapsă firească pentru greşeala ei. Ajutată de un bun preot de la seminarul Saint-Suplice care, cu illusul lui atotiertător îi redase liniştea, căutase mângâiere şi nădejde la umbra altarelor. Amărăciunea pe care, ca un torent, i-o revărsasem în suflet se alinase pe nesimţite. Într-o zi, auzindu-l pe fiul său spunând „Tată!” – cuvânt pe care nu ea îl învăţase să-l rostească – mi-a iertat crima. Dar în lacrimi şi în dureri, în munca de o zi şi o noapte, sănătatea i se şubrezise. Religia venise prea târziu

ca să-i aducă alinare şi curaj de a îndura relele vieţii. Se îmbolnăvise de inimă din pricina supărărilor, aşteptând neîncetat întoarcerea mea, nădejde care, deşi mereu înşelată, renăştea mereu. În sfârşit, simţindu-se rău de tot, îmi scrisese de pe patul morţii câteva cuvinte fără nici o învinuire, dictate de religie dar şi de încredere în bunătatea mea. Mă ştia, spunea ea, mai degrabă orbit decât pervertit; mergea până la a se învinui că împinsese prea departe mândria ei de femeie.

— Dacă-ţi scriam mai demult, îmi spunea, poate că am fi avut vreme să ne legitimăm copilul printr-o căsătorie.

Nu dorea căsătoria decât de dragul fiului nostru şi nu mi-ar fi cerut-o dacă nu ar fi simţit că moartea ei apropiată mă va elibera curând. Dar nu mai era vreme, nu-i mai rămăseseră decât puţine ceasuri de trăit. Domnule, la căpătâiul ei, unde am învăţat a cunoaşte preţul unui suflet devotat, mi-am schimbat pentru totdeauna sentimentele. Eram la vârsta când ochii mai pot plânge. În ultimele zile ale acestei vieţi scumpe, cuvintele mele, gesturile şi lacrimile mele mărturisiră căinţa unui om lovit în inimă. Recunoşteam prea târziu sufletul de elită pe care meschinăriile lumii, pe care zădărniciile, egoismul femeilor la modă, mă învăţaseră să-l caut. Scârbit de câte măşti văzusem, de câte minciuni auzisem, năzuiam spre dragostea adevărată pe care pasiunile mele înşelătoare mă făceau, s-o visez; şi o admiram acolo, ucisă de mine, fără a o putea păstra, deşi încă îmi aparţinea. O experienţă de patru ani îmi dezvăluise propriul şi adevăratul meu caracter. Temperamentul meu, natura imaginaţiei mele, principiile mele religioase, mai degrabă adormite decât nimicite, felul meu de a gândi, inima pe care nu mi-o cunoşteam: tot ce era în mine, de o bucată de vreme mă îmboldea să caut în viaţă plăcerile sufleteşti şi, cea mai adevărată dintre toate, bucuria vieţii de familie. Tot zbătându-mă în golul unei existenţe agitate, fără rost, gonind după plăceri lipsite de simţăminte care le pot înfrumuseţa, tabloul unei vieţi intime

mă emoţiona la culme. Iată de ce revoluţia care s-a petrecut în morala mea a fost durabilă, deşi rapidă. Firea mea de meridional, falsificată de şederea la Paris, m-ar fi îndemnat, desigur, să nu deplâng soarta unei sărmane fete înşelate – şi aş fi râs de durerile ei, dacă vreun mucalit mi le-ar fi povestit la vreo petrecere; în Franţa, oroarea faţă de crimă dispare oricând în fineţea unei vorbe de duh; dar în prezenţa acelei făpturi divine, pe care n-o puteam învinui de nimic, toate subtilităţile amuţiră: sicriul era acolo, copilul meu îmi zâmbea fără a avea habar că-i asasinasem mama.

Femeia a murit, a murit fericită văzând că o iubeam – şi această a doua dragoste nu se datora nici milei, nici chiar legăturii care ne unea cu necesitate. Nu voi uita niciodată ultimele ei ceasuri de agonie, când iubirea redobândită şi maternitatea satisfăcută puseseră capăt durerilor. Belşugul, luxul de care se văzu atunci înconjurată, bucuria copilului ei, care devenise mai frumuşel în hăinuţele lui de băieţaş, au însemnat pentru ea garanţia unui viitor fericit pentru micuţa fiinţă în care se vedea retrăind. Vicarul de la Saint-Suplice, martor al deznădejdii mele, îmi înfăţişă limpede acest viitor dându-mi nu o banală alinare, ci ajutându-mă să-mi dau mai bine seama de gravitatea datoriei mele; numai că n-aveam nevoie de nici un imbold, conştiinţa mea îmi vorbea îndeajuns de răspicat. O femeie mi se încredinţase din toată inima, iar eu o minţisem spunându-i că o iubesc în vreme ce o trădam; rănisem o sărmană fata care, după ce îndurase toate umilinţele din lume, ar fi trebuit să-mi fie sfântă; îşi dădea sufletul iertându-mă, uitând toate relele, pentru că închidea ochii încrezându-se în cuvântul unui bărbat care, cândva, îşi călcase cuvântul fată de ea. După ce-mi dăruise inima ei de fată, Agathe îmi dăruia acum şi inima ei de mamă. O, domnule, copilul acela! Copilul ei! Numai Dumnezeu ştie ce a însemnat el pentru mine. Copilaşul acela drăgălaş era, ca şi mamă-sa, numai gratie în mişcări, în grai, în idei; dar, pentru mine, era mult mai mult decât un copil! Era iertarea mea, onoarea mea! Îl

drăgosteam ca tată, aş mai fi vrut să-l iubesc cum l-ar fi iubit mamă-sa şi să-mi preschimb remuşcarea în fericire, convingându-l că se afla, mai departe, la pieptul mamei sale; mă simţeam una cu el prin toate legăturile omeneşti şi prin toate speranţele religioase. Inima mea era plină de toată dragostea pe care divinitatea o sădeşte în inimile mamelor. Când auzeam glasul copilului, tresăltam; ceasuri în şir, când dormea, mă uitam la el cu o bucurie nestinsă şi ades vărsam o lacrimă pe fruntea lui; îl învăţasem ca, de îndată ce se trezeşte, să vină la patul meu şi să-şi facă rugăciunea. A, câte emoţii dulci nu mi-a dat simpla rugă Pater noster pe buzele fragede şi pure ale acestui copil! Dar şi câte emoţii teribile! Într-o dimineaţă, după ce spusese Tatăl nostru carele eşti în ceruri. S-a oprit:

— De ce nu se spune Mama noastră? Mă întrebă.

Vorba asta m-a descumpănit. Îmi adoram fiul şi-i presărasem viaţa cu câteva pricini de nefericire. Deşi legea recunoştea greşelile de tinereţe şi aproape că le ocrotea, dând, de nevoie, o existenţă legală copiilor naturali, opinia publică întărea, prin prejudecăţi de neînvins, asprimea legii. Din acea perioadă, domnule, datează concluziile serioase la care am ajuns cu privire la baza societăţilor, la mecanismul lor, la îndatoririle omului, la moralitatea cetăţenilor. Spiritul cuprinde mai întâi legăturile între sentimentele omului şi destinul societăţii; religia inspiră celor buni principiile necesare fericirii; dar numai căinţa le dictează imaginaţiilor năvalnice; căinţa mi-a luminat mintea. Trăiam numai pentru copil – şi datorită acestui copil am ajuns să meditez asupra marilor chestiuni sociale. Am hotărât să-l înzestrez personal, din vreme, cu toate mijloacele de a obţine succesul, spre a-i pregăti, în mod cât mai sigur, ridicarea pe scara socială. Bunăoară, spre a-l învăţa engleza, germana, italiana şi spaniola, l-am prezentat, pe rând, unor persoane din aceste diferite ţări, în scopul de a-l deprinde, din copilărie, cu rostirea corectă a limbii lor. Cu satisfacţie am constatat că are aptitudini

excelente, lucru de care m-am folosit pentru a-l instrui jucându-se. Eram hotărât să fac totul ca în mintea sa să nu pătrundă nici o idee falsă, mai ales m-am străduit să-l deprind de mic cu învăţătura, să-l ajut să dobândească privirea rapidă şi sigură care generalizează şi răbdarea care pătrunde până în cel mai mic detaliu al specialităţii; în sfârşit, l-am deprins să sufere şi să tacă. Nu îngăduisem ca un cuvânt murdar sau măcar vulgar să se rostească în prezenţa lui. Am vegheat ca să trăiască numai printre oameni şi lucruri în stare să-i înnobileze, să-i înalţe cugetul, să-l înveţe dragostea de adevăr, oroarea de minciună, să-l facă simplu şi natural în cuvinte, în fapte, în gesturi. Datorită vioiciunii imaginaţiei sale, prindea repede lecţiile exterioare, după cum datorită calităţii inteligenţei sale, şi celelalte studii erau uşoare pentru el. Ce plantă splendidă creşteam! Câte satisfacţii au mamele! Atunci am înţeles de ce mama copilului izbutise să trăiască şi să-şi îndure nefericirea.

Iată, domnule, cel mai de seamă eveniment al vieţii mele şi acum să vă istorisesc catastrofa care m-a zvârlit în acest canton. Veţi auzi acum povestea cea mai vulgară, cea mai simplă din lume, dar pentru mine cea mai cumplită. După ce, vreme de câţiva ani, educasem cu toată atenţia acest copil din care voiam să fac un om, singurătatea începu a mă speria; fiul meu creştea şi avea să mă părăsească. În sufletul meu, dragostea era un principiu de viaţă. Simţeam nevoia de afecţiune care, veşnic înşelată, renăştea mai puternică şi creştea o dată cu vârsta. În mine, totul mă îmboldea spre o dragoste adevărată. Viaţa mă încercase, înţelegeam atât bucuriile statorniciei cât şi fericirea de a transforma sacrificiul în plăcere, iar femeia iubită avea să stea întotdeauna în centrul gândurilor şi faptelor mele. Îmi plăcea să trăiesc, în imaginaţie, o iubire având acel grad de certitudine la care emoţiile pătrund atât de adânc cele două fiinţe, încât fericirea devine realitate, privire, cuvânt, făcând cu neputinţă orice neînţelegere. O atare iubire

înseamnă pentru viaţă ceea ce sentimentul religios înseamnă pentru suflet – o înviorează, o susţine şi o luminează.

Dragostea conjugală o înţelegeam altfel decât majoritatea bărbaţilor; găseam că frumuseţea ei, splendoarea ei stau tocmai în acele lucruri care o ucid într-un mare număr de căsnicii. Simţeam cu vioiciune măreţia, morală a unei vieţi în doi, destul de intim împărtăşite pentru ca gesturile cele mai vulgare să nu mai fie o piedică pentru statornicia sentimentelor. Dar unde există inimi care să bată într-un mod atât de perfect izocron – iertaţi-mi această expresie ştiinţifică – încât să ajungă la o uniune celestă? Dacă există, apoi natura sau hazardul le aruncă la atât de mari distanţe încât nu se pot întâlni, se cunosc prea târziu sau moartea le desparte prea curând. Fatalitatea asta trebuie să aibă un înţeles, dar eu nu l-am căutat niciodată. Rana mă doare prea mult ca s-o mai studiez. Poate că fericirea desăvârşită e un monstru care nu ne-ar îngădui perpetuarea speciei.

Alte pricini îmi aţâţau ardoarea pentru o căsătorie de acest fel. Nu aveam prieteni. Pentru mine, lumea era pustie. Există în mine ceva care se împotriveşte dulcii uniuni a sufletelor. Câteva persoane m-au căutat, dar nimic nu le apropia de mine, cu toată bunăvoinţa ce le arătam. Faţă de mulţi, am trecut sub tăcere ceea ce lumea numeşte superioritate; îmi potriveam pasul după al lor, îmi însuşeam ideile lor, râdeam odată cu ei, le treceam cu vederea cusururile morale; dacă aş fi cucerit glorie, le-aş fi vândut-o pe un pic de afecţiune. Aceşti oameni m-au părăsit fără regret. La Paris, sufletele care caută sentimente adevărate nu au parte decât de capcane şi de dureri. În lumea mare, oriunde păşeam, solul ardea în juru-mi. Unii luau complezenţa mea drept slăbiciune; dacă, dimpotrivă, la arătam ghearele omului convins că într-o zi va avea puterea în mâini, eram luat drept rău. Pentru ceilalţi, râsul delicios care dispare la douăzeci de ani – şi căruia, mai târziu, aproape că ne e ruşine să-i cedăm – era un subiect de

batjocură, îi amuzam. În zilele noastre, lumea se plictiseşte şi vrea totuşi gravitate în convorbirile cele mai uşuratice. Oribile vremuri, când ne plecăm spinarea dinaintea unui om politicos, mediocru şi rece, pe care-l urâm, dar căruia ne supunem!

Mai târziu am descoperit pricinile acestor inconsecvenţe aparente. Cu mediocritatea, domnule, te descurci în toate ceasurile vieţii; ea este veşmântul de toate zilele al societăţii; tot ceea ce iese din dulcea umbră proiectată de oamenii mediocri este ceva prea de tot strălucitor; spiritul, originalitatea, sunt nestemate pe care le adunăm şi le păstrăm pentru a ne găti cu ele la anumite zile.

În sfârşit, domnule, singur în vălmăşagul Parisului, neputând găsi ceva în lumea mare, care nu-mi dădea nimic pe când eu îi jertfeam totul; cu un copil care luid mi umplea deplin inima fiindcă era bărbat; într-o zi, pe când simţeam că viaţa devine tot mai rece, pe când mă încovoiam sub povara mizeriilor mele ascunse, am întâlnit femeia care avea să mă înveţe violenţa dragostei, respectul pentru o dragoste mărturisită, dragostea cu toate nădejdile ei fecunde de fericire; cu un cuvânt: dragostea! Reluasem legăturile cu vechiul prieten al tatălui meu, care cândva îmi purtase de grijă: la el am întâlnit-o pe tânără pentru care am nutrit o iubire care avea să dureze toată viaţa mea. Cu cât omul îmbătrâneşte, domnule, cu-atât recunoaşte mai deschis prodigioasa influentă a ideilor asupra evenimentelor. Prejudecăţi foarte respectabile, care-şi au obârşia în unele nobile idei religioase, au fost cauza nefericirii mele. Fata făcea parte dintr-o familie cât se poate de evlavioasă, ale cărei convingeri catolice se datorau spiritului unei secte impropriu numită jansenistă, şi care, pe vremuri, a provocat tulburări în Franţa; ştii de ce?

— Nu. Răspunse Genestas.

— Jansenius, episcop de Ypres, a scris o carte în care unora li s-a părut că au descoperit nişte afirmaţii în dezacord cu dogmele Sfântului-Scaun. Mai târziu, acele

afirmaţii, luate cuvânt cu cuvânt, nu au mai fost considerate drept eretice, ba, mai mult, unii comentatori au mers până la a tăgădui existenţa materială a acelor maxime. Aceste discuţii fără nici o importantă au dus la crearea, în biserica galitană, a două orientări: cea a janseniştilor şi cea a iezuiţilor. Ambele părţi aveau în rândurile lor oameni de vază. Lupta s-a dat deci între două partide puternice. Janseniştii îi învinovăţeau pe iezuiţi că profesează o morală prea liberală şi afişau o excesivă severitate a moravurilor şi a principiilor.

— Janseniştii au fost deci, în Franţa, un fel de puritani catolici, dacă aceşti doi termeni se pot alătura. În timpul Revoluţiei franceze s-a format – în urma schismei fără importantă pe care a produs-o Concordatul36 – o congregaţie de catolici puri care refuzau să-i recunoască pe episcopii numiţi de puterea revoluţionară şi de tranzacţiile papei. Această turmă de credincioşi a alcătuit ceea ce se numeşte „mica Biserică”, ai căror enoriaşi duceau, ca şi janseniştii, un trai exemplar de regulat, ceea ce pare a fi o lege necesară pentru existenţa tuturor sectelor proscrise şi prigonite. Mai multe familii de jansenişti ţineau de „mica Biserică”. Părinţii fetei îmbrăţişaseră ambele aceste puritanisme, deopotrivă de aspre, care dau fizionomiei şi caracterului ceva impunător; căci specificul învăţăturilor absolute constă în a da măreţie până şi celor mai simple acţiuni, legându-le de viaţa viitoare: de aici, magnifica şi suava puritate a inimii, respectul faţă de alţii şi faţă de sine; de aici un fel de – cum să spun?

— Un fel de sensibilitate exagerată la dreptate sau nedreptate; apoi o mare caritate, dar şi o cinste severă şi, ca să spun lucrurilor pe nume, neîndurătoare; în sfârşit, o oroare profundă pentru vicii, mai ales pentru minciună, care le cuprinde pe toate celelalte.

Nu-mi amintesc să fi trăit vreodată clipe mai delicioase decât acelea când admiram pentru întâia oară, la bătrânul meu prieten, pe acea autentică fată, sfioasă, deprinsă cu

cea mai strictă supunere, în care înfloreau toate virtuţile proprii acestei secte, fără nici un orgoliu totuşi. Statura zveltă şi fină dădea mişcărilor ei o graţie pe care rigorismul n-o putea atenua; ovalul obrazului şi trăsăturile ei aveau distincţia şi fineţea tinerelor din familiile nobile; privirea era blândă şi mândră totodată, fruntea senină; pe creştet se înălţa un păr bogat, împletit în coade simple care-i serveau, fără ca ea să-şi de. I seama, de podoabă. Cu un cuvânt, căpitane, aveam în faţa ochilor întruparea desăvârşirii pe care o aflăm totdeauna la femeia de care suntem îndrăgostiţi; ca să Iubeşti, nu-i necesar oare să descoperi în ea însuşirile acelei frumuseţi visate care se potriveşte cu ideile noastre particulare? Când am intrat în vorbă, mi-a răspuns simplu, fără grabă, fără sfială prefăcută, fără a-şi da semna câtă plăcere îmi făceau timbrul armonios al glasului ei şi darurile ei exterioare. Toţi aceşti îngeri au aceleaşi daruri după care inima îi recunoaşte: acelaşi glas dulce, aceeaşi tandreţe în priviri, acelaşi ten alb, aceeaşi graţie în mişcări. Calităţi care se armonizează, se topesc şi se completează pentru a te fermeca, fără a putea spune în ce stă farmecul. Toate mişcările răspândesc ceva divin. Am iubit-o cu patimă. Iar dragostea mi-a însufleţit şi mi-a satisfăcut sentimentele care mă agitau; ambiţie, avere, pe scurt: toate visurile mele! Frumoasă, distinsă, bogată şi binecrescută, fata asta întrunea calităţile pe care, în mod arbitrar, lumea le pretinde unei femei din acea societate înaltă în care doream să pătrund; cultivată, ea se exprima cu acea elocinţă spirituală – rară şi, totodată, obişnuită în Franţa, unde, la multe femei, cele mai frumoase cuvinte sunt goale în vreme ce în ele spiritul e plin de înţelesuri. În sfârşit, avea, pe lângă toate, un sentiment adânc de demnitate care impunea respect; nimic mai de admirat la o soţie. Mă opresc aici, căpitane! E anevoie lucru să descrii femeia pe care o iubeşti; între ea şi noi, preexistă nişte mistere care scapă oricărei analize.

Curând m-am destăinuit bătrânului meu prieten, care m-a prezentat familiei, sprijinindu-mă cu respectabila lui autoritate. Deşi la început am fost primit cu recea politeţe proprie persoanelor exclusive – care, odată ce şi-au făcut un prieten, nu-l mai părăsesc – după o vreme, am ajuns a fi primit cu familiaritate! Sunt sigur că această dovadă de stimă se explica prin purtarea mea în acea împrejurare. Cu toate că o iubeam nebuneşte, n-am făcut nimic care m-ar fi putut dezonora în ochii ei, am evitat orice complezenţă servilă, nu i-am linguşit pe cei de care depindea soarta mea, m-am înfăţişat aşa precum eram şi înainte de toate ca om. Când felul meu de a fi a devenit cunoscut, bătrânul meu prieten, care dorea la fel de mult să mă vadă punând capăt jalnicei mele burlăcii, le vorbi de speranţele mele, care fură privite cu bunăvoinţă dar şi cu acea distincţie la care rareori renunţă oamenii din societatea înaltă; şi, în dorinţa de a-mi mijloci „o partidă bună” – expresie care face, dintr-un act atât de solemn, un fel de afacere comercială în care unul dintre cei doi soţi caută să-l înşele pe celălalt – bătrânul trecu sub tăcere ceea ce numea el „un păcat de tinereţe” al meu. După opinia lui, existenţa copilului meu ar fi stârnit o repulsie morală şi, în comparaţie cu ea, chestiunea averii n-ar mai fi însemnat nimic, încât s-ar fi ajuns la o ruptură. Şi avea dreptate.

— Chestiunea asta, mi-a spus el, se va lămuri foarte uşor între tine şi soţia ta, de la care vei obţine îndată o frumoasă şi deplină iertare.

În sfârşit, pentru a-mi linişti remuşcările, a recurs la toate argumentele convingătoare la care recurge obişnuita înţelepciune a oamenilor. Îţi mărturisesc, domnule, că, în ciuda promisiunii mele, un sentiment spontan m-a îndemnat să mă destăinuiesc sincer şefului familiei; dar rigiditatea lui m-a făcut să reflectez, iar consecinţele unei asemenea spovedanii m-au speriat; călcându-mi, ca un laş, pe suflet, am hotărât să aştept până voi obţine de la tânăra fată destule dovezi de dragoste ca fericirea mea să nu mai poată

fi primejduită de teribila-mi mărturisire. Hotărârea mea de a da totul pe faţă într-o bună zi justifica sofismele curente şi pe acelea ale prudentului bătrân. Astfel, fără ştirea prietenilor casei, părinţii fetei m-au admis ca pe un viitor soţ. Caracterul distinctiv al acestor familii pioase este discreţia fără margini; ele trec totul sub tăcere, chiar lucrurile indiferente. N-ai crede, domnule, câtă adâncime dă sentimentelor aceasta gravitate blândă, prezentă până şi în cele mai mici gesturi. La ei, toate preocupările erau utile; femeile îşi foloseau timpul liber cosând rufe pentru săraci; conversaţiile nu erau niciodată uşuratice, dar nici râsul nu era oprit, deşi glumele erau simple şi fără răutate. Spusele acestor drept-credincioşi păreau uneori ciudate, lipsite de picanteria pe care bârfeala şi poveştile scandaloase o dau conversaţiilor din societatea înaltă; căci numai tatăl şi unchiul citeau ziarele, iar logodnica mea nu-şi aruncase niciodată ochii pe vreuna dintre acele foi care – chiar cele mai nevinovate dintre ele – scriu despre crime şi despre desfrâul social; cu vremea, suiietul încerca, în atmosfera aceea pură, impresia pe care o fac ochilor nuanţele de gri: o dulce tihnă, o suavă împăcare.

La prima vedere, traiul acesta părea de o monotonie înspăimântătoare. Aspectul interior al casei avea ceva care te îngheţa; în fiecare zi vedeam toate mobilele, până şi cele mai deteriorate, exact la fel de aşezate şi obiectele, chiar cele mai mărunte, întotdeauna la fel de curate. Cu toate astea, era un mod de viaţă cât se poate de atrăgător. După ce mi-am înăbuşit repulsia spontană a omului deprins cu plăcerile varietăţii, ale luxului şi ale agitaţiei pariziene, am recunoscut foloasele unui asemenea trai, care dezvoltă ideile în toată întinderea lor şi te îndeamnă la involuntare contemplaţii; inima e stăpână, nimic n-o distrage şi până la urmă descoperă un nu-ştiu-ce imens ca oceanul. Ca în mănăstiri, întâlnindu-te mereu cu aceleaşi şi aceleaşi lucruri, gândirea se depărtează cu necesitate de ele şi se îndreaptă, cu totul, spre necuprinsul sentimentelor. Pentru

un bărbat atât de sincer îndrăgostit cum eram eu, tăcerea, simplitatea vieţii, repetarea aproape monahală a aceloraşi acte la aceleaşi ceasuri, dau mai multă vigoare iubirii. Datorită acestei tihne adânci, până şi cele mai mici mişcări, orice cuvânt, orice gest dobândeau un interes uimitor. Fără a forţa expresia sentimentelor, un surâs, o privire, oferă unor suflete care se înţeleg inepuizabile imagini pentru a-şi descrie deliciile şi mizeriile. Atunci am priceput că limbajul, în măreţia frazelor, nu dispune de ceva mai variat, mai grăitor decât corespondenţa privirilor şi armonia surâsurilor. De câte ori n-am încercat să-mi exprim sufletul cu ochii sau cu buzele, când mă vedeam nevoit să tac şi în acelaşi timp să-mi mărturisesc violenţa iubirii pentru o fată care, alături de mine, stătea tot timpul liniştită şi căreia încă nu i se explicase secretul prezenţei mele în acea casă; căci părinţii ei voiau să-i lase libertatea în actul cel mai important al vieţii sale. Dar când eşti prada unei presiunii adevărate, nu-i aşa că prezenţa persoanei iubite ne satisface dorinţele cele mai violente? Permisiunea care ni se acordă de a o vizita nu înseamnă oare fericirea creştinului care-l vede pe Dumnezeu? A vedea nu e totuna cu a adora? Pentru mine – mai mult decât pentru oricare altul – era o tortură să nu am dreptul a-mi manifesta elanurile inimii; eram silit să îngrop în mine cuvintele arzătoare care înşală emoţiile şi mai arzătoare atunci când le exprimă; cu toate astea, constrângerea de care vorbesc încătuşându-mi pasiunea, o făcea să ţâşnească încă mai vie în lucrurile mărunte şi cele mai mici accidente contractară atunci un preţ excesiv. S-o admir ceasuri întregi, să aştept un răspuns şi să savurez îndelung modulaţiile glasului ei pentru a descoperi în ele gânduri dintre cele mai tainice să-i pândesc tremuratul degetelor când îi prezentam vreun lucru pe care-l căuta; să inventez pretexte pentru a-i atinge rochia sau cosiţele, pentru a-i lua mâna, pentru a o convinge să vorbească mai mult decât ar fi vrut: toate aceste nimicuri erau, pentru mine, adevărate evenimente. În aceste – ca să

zic aşa – extazuri, ochii, mişcările, glasul ei comunicau sufletului meu necunoscute dovezi de iubire. Aşa-i vorbeam eu, în singurul limbaj pe care mi-l îngăduia rezerva de o răceală feciorelnică a acestei fete; căci purtarea ei nu se schimba, ea continua să se poarte cu mine ca o soră cu un frate; numai că, pe măsură ce pasiunea mea creştea, contrastul dintre vorbele mele şi ale ei, între privirile mele şi ale ei devenea tot mai izbitor şi în cele din urmă am înţeles că tăcerea asta plină de sfială era singurul mijloc de care se putea servi fata pentru a-şi exprima sentimentele. Când veneam s-o văd, n-o găseam întotdeauna în salon? Şi nu rămânea acolo în tot timpul vizitei pe care, poate, o aşteptase şi o presimţise? Această fidelitate mută nu mărturisea oare taina inimii ei nevinovate? În sfârşit, nu-mi asculta ea vorbele cu o plăcere pe care nu se pricepea s-o ascundă? Naivitatea purtării şi melancolia iubirii noastre i-au făcut pe părinţi ca, până la urmă, să-şi piardă răbdarea; aceştia, văzând că sunt aproape la fel de sfios ca şi fiica lor, m-au judecat cu bunăvoinţă şi m-au privit ca pe un om vrednic de stima lor. Tatăl şi mama se destăinuiseră bătrânului meu prieten, împărtăşindu-i despre mine părerile cele mai măgulitoare: devenisem fiul lor adoptiv şi admirau mai ales moralitatea sentimentelor mele. Cu adevărat, mă simţeam din nou tânăr. În lumea lor pioasă şi pură, bărbatul de treizeci şi doi de ani redevenise adolescentul plin de încredere. Vara era pe sfârşite şi, contrar deprinderilor ei, unele treburi reţinuseră familia la Paris, dar în septembrie ea putu să plece la o moşie din Auvergne – şi tatăl mă rugă să-i însoţesc, pentru două luni, la un castel străvechi aşezat în inima munţilor Cantal. La această invitaţie prietenească nu am răspuns îndată. Şovăiala mi-a fost răsplătită cu cea mai dulce, cu cea mai încântătoare dintre mişcările involuntare prin care o fată modestă îşi poate trăda misterul inimii. Evelina. Dumnezeule! Strigă Benassis şi căzu tăcut pe gânduri.

— Iartă-mă căpitane Bluteau, continuă el, după o pauză lungă. Pentru prima oară, de doisprezece ani încoace, rostesc acest nume care-mi pluteşte mereu în minte şi pe care-l aud mereu în somn. Aşadar, Evelina – pentru că i-am spus pe nume – şi-a ridicat capul cu o mişcare rapidă şi scurtă care nu se potrivea cu blândeţea înnăscută a gesturilor ei; m-a privit fără mândrie, dar cu o nelinişte dureroasă; a roşit şi şi-a lăsat ochii în jos. Încetineala cu care şi-a ridicat pleoapele mi-a făcut un fel de plăcere, până atunci necunoscută mie. I-am răspuns cu glasul întretăiat, bâlbâindu-mă. A înţeles emoţia inimii mele şi mi-a mulţumit printr-o privire dulce, aproape în lacrimi. Ne spusesem totul.

Am plecat, cu familia ei, la moşie. Din ziua în care inimile noastre se înţeleseseră, lucrurile din jurul nostru luaseră un alt aspect; nimic nu ne mai era indiferent. Deşi iubirea adevărată este întotdeauna aceeaşi, ea îşi adoptă forma ideilor noastre, devenind astfel în permanenţă asemănătoare şi deosebită de ea însăşi în fiecare fiinţă pentru care pasiunea devine ceva unic sau ceva în care se exprimă simpatiile sale. De aceea, numai filosoful, numai preotul pot cunoaşte profunzimea acestei definiţii a amorului, devenită vulgară: un egoism în doi. Ne iubim pe noi înşine în celălalt. Dar, dacă manifestările iubirii sunt atât de diverse încât nici o pereche de amanţi nu are asemănare în scurgerea timpurilor, ele se supun totuşi aceloraşi mijloace în expansiunea lor, Astfel, fetele – chiar cea mai evlavioasă dintre ele, chiar cea mai castă dintre toate – folosesc acelaşi limbaj, nedeosebindu-se decât prin graţia ideilor. Atâta numai că, atunci când, pentru o altă fată, destăinuirea nevinovată a emoţiilor ar fi fost firească, Evelina vedea în aceasta o concesiune făcută unor simţăminte năvalnice şi mai puternice decât calmul obişnuit al tinereţii sale evlavioase, încât şi cea mai furişă privire îi părea a fi violent smulsă de iubire. Această neîncetată luptă între inima şi principiile ei dădea până şi celui mai

neînsemnat eveniment al vieţii sale – atât de liniştite la suprafaţă şi atât de adânc agitate – o forţă mult mai presus decât aceea a fetelor exagerate, cu purtări falsificate de morala mondenă.

În timpul călătoriei, Evelina vorbea cu admiraţie de frumuseţile pe care le descoperea în natură. Când credeam că nu avem dreptul să ne exprimăm fericirea pe care ne-o dăruieşte prezenţa unei fiinţe iubite, revărsăm senzaţiile de care inima ne e prea plină asupra unor obiecte exterioare, pe care sentimentele noastre ascunse le înfrumuseţează. Poezia peisajelor care se perindau suta privirile noastre era atunci, pentru noi, un mijlocitor limpede înţeles – şi elogiul naturii conţinea, pentru sufletele noastre, toate tainele dragostei. În mai multe rânduri, mama Evelinei găsi cu cale să-şi necăjească fiica printr-o mică răutate feminină:

— Ai mai trecut, până astăzi, de vreo douăzeci de ori prin valea asta, dragă copilă, fără a o lua în seamă! Îi spuse după o frază cam călduroasă a Evelinei.

— Vai, mamă, probabil că nu ajunsesem la vârsta când eşti în stare să apreciezi asemenea frumuseţi.

Iartă-mi acest amănunt, fără farmec pentru domnia-ta, căpitane, dar răspunsul ăsta, atât de simplu, mi-a făcut o bucurie de nedescris, pe care am sorbit-o din privirea pe care mi-a adresat-o. Bunăoară, un sat oarecare, luminat de razele dimineţii, nişte ruini acoperite de buruieni pe care le privisem împreună au întipărit adânc în sufletele noastre, prin amintirea unor lucruri materiale, dulcile emoţii de care depindea tot viitorul nostru. Am sosit la castelul patrimonial, unde am rămas vreo patruzeci de zile. Acest timp, domnule, este singura parte de fericire deplină pe care mi-a acordat-o soarta. Gustam plăceri necunoscute orăşenilor. M-am bucurat de fericirea îndrăgostiţilor care trăiesc sub acelaşi acoperământ, care se simt, cu anticipaţie, căsătoriţi, care se plimbă împreună peste câmp, cărora, uneori, le e dat să rămână între patru ochi, să se aşeze la umbra unui copac într-o vâlcea inimoasă, să se uite

la o moară veche, să-şi smulgă unele destăinuiri; cunoşti micile şi încântătoarele convorbiri prin care fiecare pătrunde zi de zi câte puţin în inima celuilalt. A! Domnule, viaţa în aer liber, frumuseţile cerului şi ale pământului se acordă atât de bine cu desăvârşirea şi cu deliciile sufletului! A surâde contemplând cerul, a uni vorbele cele mai simple cu cântarea păsărelelor sub frunzişul umed, a te întoarce acasă cu paşi înceţi ascultând dangătul clopotului care te cheamă prea degrabă – a admira împreună un mic detaliu al peisajului, a urmări capriciile unei gâze, a cerceta o muscă aurie, o plăpândă creaţie în mâna unei fete iubitoare şi castă, nu înseamnă oare a te înălţa, câte un pic în fiecare zi, spre slăvile divine? În acele patruzeci de zile fericite, am adunat atâtea amintiri care au dat culoare vieţii mele, amintiri cu-atât mai frumoase şi mai de neuitat cu cât, de atunci, aveam să nu mai fiu înţeles.

Astăzi, unele imagini în aparentă simple, dar pline de un tâlc amar pentru o inimă frântă, mi-au amintit iubirea dispărută, dar nu uitată. Nu ştiu dacă ai observat efectul amurgului pe coliba micului Jacques! La un moment dat, văpaia soarelui a dat strălucire naturii, apoi, deodată, peisajul a devenit trist şi negru. Aceste două aspecte atât de diferite îmi înfăţişau un tablou fidel al acestei perioade a vieţii mele.

Domnule, am primit de la ea prima, singura şi sublima dovadă care e îngăduită unei fete nevinovate s-o dea – şi care, cu cât este mai furişă, cu-atât obligă mai mult suavă făgăduială de iubire, amintire a unui limbaj vorbit într-o lume mai bună! Sigur atunci că sunt iubit, am jurat să-i spun totul, să nu-i ascund nimic, ruşinându-mă că am întârziat atâta a-i povesti necazurile pe care singur mi le creasem. Din păcate a doua zi după aceste clipe fericite, o scrisoare a preceptorului fiului meu mă făcu să tremur pentru o viaţă care-mi era atât de scumpă. Am plecat fără să destăinuiesc Evelinei taina mea şi fără a da familiei altă explicaţie decât aceea a unor treburi urgente. În lipsa mea,

părinţii s-au alarmat. Temându-se să nu fie vorba de vreo legătură de inimă, au scris la Paris, cerând relaţii despre mine. Inconsecvenţi cu principiile lor religioase, s-au ferit de mine, nedându-mi prilej să le risipesc bănuielile; unul dintre prietenii lor i a informat, fără ştirea mea, despre întâmplările tinereţii mele, prezentându-le greşeala mea într-un mod înveninat, insistând asupra existenţei copilului meu pe care, spunea el, le-o ascunsesem cu anumit scop. Am scris viitorilor mei socri, dar n-am primit răspuns; s-au întors la Paris, m-am prezentat la ei, dar n-am fost primit. Alarmat, l-am trimis pe bătrânul meu prieten să afle pricina unei purtări care mi se părea de neînţeles. Când a aflat cauza, bietul bătrân s-a sacrificat cu nobleţe: a luat asupra lui păcatul tăcerii mele, a încercat să mă apere, dar n-a putut obţine nimic. Interesele şi principiile morale ale acestei familii erau prea grave, prejudecăţile ei prea înrădăcinate ca să-şi poată schimba hotărârea. Deznădejdea mea a fost fără margini. Mai întâi, am încercat să evit furtuna; dar scrisorile mele mi se trimiteau nedesfăcute înapoi. După ce am epuizat toate mijloacele omeneşti, după ce părinţii fetei spuseseră bătrânului, autor al nefericirii mele, că în veci de veci nu-şi vor da fiica unui om care avea pe conştiinţa lui moartea unei femei şi viaţa unui copil din flori, chiar când Evelina îi implora în genunchi, atunci, domnule, nu mi-a rămas decât o ultimă nădejde, slabă ca ramura de salcie de care se prinde un nefericit ce se îneacă. Am cutezat a spera că iubirea Evelinei va fi mai tare decât hotărârile părinteşti şi că va putea înfrânge neîndurarea părinţilor săi; poate că tatăl ei îi ascunsese pricinile refuzului care ucidea dragostea noastră, încât vrând ca ea să hotărască soarta mea în cunoştinţă de cauză, i-am scris. Vai! Domnule, în lacrimi şi durere, am scris în grabă, nu fără cumplite ezitări, singura scrisoare de dragoste pe care am făcut-o vreodată. Astăzi nu-mi amintesc decât vag ceea ce mi-a dictat deznădejdea; fără îndoială, îi scriam Evelinei că, dacă a fost sinceră şi

leală cu mine, nu putea, nu trebuia să iubească, în viaţa ei, decât pe mine; oare soarta ei nu era ratată, nu era ea osândită să-l mintă pe viitorul ei soţ sau pe mine? Nu-şi trăda ea virtutea de femeie refuzând iubitului ei dispreţuit devotamentul pe care i l-ar fi arătat dacă nunta săvârşită în inimile noastre s-ar fi consumat? Şi cărei femei nu i-ar plăcea să se afle legată mai mult printr-o făgăduială a inimii decât prin lanţurile legii? Mi-am scuzat greşelile invocând puritatea nevinovăţiei, fără a uita nimic din ceea ce putea înduioşa un suflet nobil şi generos. Dar, de vreme ce vă destăinuiesc totul, mă voi duce să caut răspunsul ei şi ultima mea scrisoare, spuse Benassis ieşind pentru a se urca în odaia sa.

Se întoarse curând, ţinând în mână o geantă uzată, clin care scoase, cu adâncă emoţie, nişte hârtii în dezordine şi care tremurau în mâna lui.

— Iată scrisoarea fatală, spuse. Copilul care a înşirat aceste rânduri nu ştia cât de importantă va fi pentru mine hârtia care conţine gândurile sale. Iată – continuă el, arătându-mi o altă scrisoare – ultimul strigăt pe care mi l-a smuls suferinţa; îndată vei putea să-ţi dai seama de toate. Bătrânul prieten, căruia i-am încredinţat umila mea rugă, a înmânat-o pe ascuns Evelinei şi şi-a umilit părul său alb implorând-o s-o citească, să-i răspundă; şi iată ce mi-a scris ea: „Domnule.”

Pe mine care, pe vremuri, eram iubitul ei – substantiv cast, pe care-l folosea pentru a exprima o castă iubire – acum mă numea domnule! Cuvântul ăsta spune tot. Dar ascultă scrisoarea: „Este o adevărată cruzime pentru o fată să constate falsitate la omul căruia urma să-şi încredinţeze viaţa; cu toate astea, a trebuit să vă iert, suntem atât de slabe! Scrisoarea dumneavoastră m-a mişcat, dar nu mai îmi scrieţi, scrisul dumneavoastră îmi produce tulburări pe care nu le pot suporta. Suntem despărţiţi pe veci. Argumentele pe care mi le-aţi înfăţişat m-au sedus, mi-au înăbuşit simţământul care se ridicase în mine împotriva

dumneavoastră; îmi plăcea atât de mult să vă ştiu fără prihană! Dar, dumneavoastră şi cu mine, ne-am dovedit prea slabi înaintea tatălui meu! Da, domnule, am cutezat a vorbi în apărarea dumneavoastră. Pentru a-mi îndupleca părinţii; a trebuit să înfrâng cele mai mari temeri care m-au agitat şi aproape să trădez deprinderile vieţii mele. Acum, cedez încă o dată rugii dumeavoastră şi mă fac vinovată răspunzându-vă fără ştirea tatălui meu; dar mama ştie: indulgenta de care a dat dovadă lăsându-mă o clipă singură cu dumneavoastră, mi-a dovedit cât mă iubeşte şi m-a întărit în respectul pe care-l port voinţei familiei şi pe care era cât pe ce să-l nesocotesc. Iată de ce, domnule, vă scriu pentru prima şi ultima oară. Vă iert fără nici o rezervă nefericirea pe care aţi adus-o vieţii mele. Da, aveţi dreptate, prima dragoste nu se uită. Nu mai sunt o fată pură, n-aş putea fi o soţie castă. Aşadar, nu ştiu ce soartă mă aşteaptă. Vedeţi, domnule, anul pe care împreună l-am încheiat va avea un lung răsunet în viitor; dar nu vă învinovăţesc de nimic. Voi fi veşnic iubită! De ce mi-aţi spus asta? Vorbele acestea putea-vor să liniştească inima agitată a unei biete fete solitare? Nu m-aţi pierdut oare în viaţa mea viitoare, dându-mi amintiri care nu vor pieri niciodată? Dacă de acum înainte nu mai pot aparţine decât lui Isus, va primi el oare o inimă sfâşiată? Dar nu zadarnic mi-a trimis aceste încercări, el are planurile lui, voia desigur să mă cheme la el, el, astăzi singurul meu refugiu. Domnule, nu mi-a mai rămas nimic pe această lume. Dumneavoastră, pentru a vă amăgi durerile, vă bucuraţi de toate ambiţiile fireşti pentru un bărbat. Ceea ce vă spun nu este dojana, ci un fel de alinare religioasă. Gândesc e: a, dacă în clipa aceasta purtăm o povară jignitoare, mie-mi revine partea cea mai apăsătoare. EL, în care-mi pun întreaga nădejde, şi pe care n-aţi putea fi gelos, ne-a unit vieţile; va şti să le şi despartă după voia lui. Am observat că sentimentul dumneavoastră religios nu e aşezat pe acea credinţa vie şi curată care ne ajută să îndurăm toate relele de pe această lume. Domnule,

dacă Dumnezeu se va îndura să împlinească o rugă stăruitoare şi plină de râvnă, atunci vă va lumina cugetul. Adio dumneavoastră, care ar fi trebuit să-mi fiţi călăuză, dumneavoastră, căruia i-am putut spune iubitul meu fără a păcătui şi pentru care mă pot ruga fără să mă ruşinez. Zilele noastre sunt în mâna Domnului, care ar putea să vă cheme la dânsul înaintea mea; dar dacă va fi să rămân singură pe lume, atunci domnule, vă rog să-mi încredinţaţi copilul.”

— Această scrisoare, plină de simţăminte generoase, continuă Benassis, mi-a înşelat speranţele. Drept pentru care, la început, n-am ascultat decât de durerea mea; mai târziu, am respirat balsamul pe care fata încercase să-l picure pe rănile sufletului meu, uitând de sine.

— Dar, în deznădejdea mea, i-am scris cam aspru: „Domnişoară, acest simplu cuvânt vă va face să înţelegeţi că am renunţat la dumneavoastră şi că mă supun dorinţelor dumneavoastră! Un bărbat poate simţi un fel de îngrozitoare plăcere când se supune persoanei iubite, chiar atunci când ea îi porunceşte s-o părăsească. Aveţi dreptate şi însumi mă osândesc. Odinioară, am nesocotit devotamentul unei fete, astăzi e rândul pasiunii mele să fie nesocotită. Dar nu credeam că singura femeie căreia i-aş fi dăruit sufletul meu va accepta să exercite această răzbunare. N-aş fi bănuit nicicând atâta duritate, atâta virtute poate, într-o inimă care-mi părea atât de duioasă şi de iubitoare. Acum îmi dau seama de toată adâncimea iubirii mele, care a rezistat celei mai nemaiauzite dintre toate durerile, dispreţul pe care mi-l arătaţi rupând fără părere de rău legătura care ne unea. Adio pentru totdeauna. Păstrez smerita mândrie a căinţei şi voi căuta o împrejurare în care să-mi pot ispăşi păcatele pentru care dumneavoastră, ocrotitoarea mea în ceruri, aţi fost fără îndurare. Poate că Dumnezeu nu va li atât de crud ca dumneavoastră. Suferinţele mele, suferinţe pline de dumneavoastră, vor pedepsi o inimă rănită care veşnic va

sângera în singurătate; căci asta-i partea inimilor sfâşiate: întunericul şi tăcerea. Nici o altă imagine a iubirii nu se va mai întipări în inima mea. Deşi nu sunt femeie, am înţeles, ca şi dumneavoastră, că, spunând: Te iubesc! Mă legam pe viaţă. Da, aceste cuvinte, şoptite la urechea iubitei mele nu erau minciună; dacă m-aş putea schimba, ea ar avea dreptate să mă dispreţuiască; veţi rămâne aşadar, în veci de veci, idolul singurătăţii mele. Căinţa şi dragostea sunt cele două virtuţi menite a le inspira pe toate celelalte; astfel, în ciuda prăpastiei care ne va despărţi, veţi fi întotdeauna principiul acţiunilor mele. Deşi mi-aţi umplut inima de amărăciune, nu veţi afla în ea nici un gând amar; ar însemna să-mi încep rău viaţa mea cea nouă dacă mai întâi nu mi-aş curăţa sufletul de toţi germenii vătămători. Adio dar, singurei inimi pe care o iubesc pe lume şi din care sunt izgonit! Nici o despărţire nu a fost vreodată atât de plină de sentimente şi de duioşie; este rămasul-bun al unei inimi şi al unei vieţi pe care nimeni nu le mai poate însufleţi din nou. Adio! Rămâneţi cu bine, cu mine fie tot răul!”

După citirea acestor două scrisori, Genestas şi Benassis se priviră o clipă, pradă unor gânduri negre pe care nu şi le împărtăşiră.

— Abia îi expediasem această ultimă scrisoare – a cărei ciornă, după cum vedeţi, am păstrat-o, şi care astăzi reprezintă pentru mine toată bucuria mea ofilită – continuă Benassis, şi am căzut într-o tristeţe de nedescris. Toate legăturile unui om cu viaţa de pe lumea asta se aflau împletite în această experienţă castă, acum pierdută. Trebuia să spun rămas bun plăcerilor iubirii îngăduite şi să mă împac cu moartea ideilor generoase care înfloriseră în adâncul inimii mele. Năzuinţele unui suflet care se căieşte, însetat de tot ce-i frumos, bun şi cinstit, erau respinse de nişte oameni cu-adevărat religioşi. Domnule, încă din prima clipă, inima mi-a fost tulburată de hotărârile cele mai extravagante, dar, din fericire, amintindu-mi de copilul meu, am renunţat la ele. Am simţit atunci cum creşte în mine

dragostea de părinte, odată cu toate nenorocirile a căror cauză nevinovată era copilul, dar de care numai pe mine trebuia să mă învinovăţesc. Astfel, copilul devenise singura mea mângâiere. La treizeci şi patru de ani, mai puteam nădăjdui să-mi slujesc dezinteresat ţara, încât m-am hotărât să devin un bărbat vestit, ca să spăl – prin celebritate sau prin strălucirea puterii – greşeala care pătase naşterea fiului meu. Câte sentimente bune nu-i datorez şi de câte ori n-am simţit că trăiesc cu adevărat în zilele când mă ocupam de viitorul lui!

— Mă sufoc! Strigă Benassis. După unsprezece ani, încă îmi vine greu să-mi amintesc de anul acela funest. Copilul, domnule, l-am pierdut!

Medicul tăcu şi-şi ascunse faţa în palme, apoi, după ce se mai linişti, îşi înălţă capul. Genestas văzu atunci – şi nu fără emoţie – lacrimile care scăldau ochii gazdei Htde.

— Această lovitură neaşteptată, domnule, mai întâi m-a descumpănit, continuă Benassis. Nu m-am putut bucura de luminile unei morale sănătoase decât după ce m-am transplantat în alt sol decât acela al lumii sociale. Abia mai târziu am recunoscut în nenorocirile mele mâna Domnului, târziu abia am învăţat să mă resemnez ascultându-i glasul. Resemnarea mea nu putea fi subită, firea mea exaltată trebui să se trezească; ultimele pâlpâiri ale impetuozităţii mele s-au consumat într-o ultimă criză, am şovăit îndelung înainte de a lua singura hotărâre pe care o poate lua un credincios. Mai întâi am vrut să-mi pun capăt zilelor. Toate aceste evenimente îmi accentuaseră, peste măsură, melancolia firii mele, încât am. Hotărât, cu sânge rece, acest act deznădăjduit. Mi-am zis că ne este îngăduit să părăsim viaţa atunci când viaţa ne părăseşte. Sinuciderea îmi părea a fi în natură. Cred că frământările produc în sufletul omului aceleaşi ravagii ca şi durerile extreme în trupul său; deci, această făptură inteligentă, suferind de o boală morală, are dreptul să se omoare, la fel cu oaia care, bolnavă de capie, îşi fărâmă capul de un arbore. Să fie

durerile sufleteşti mai lesne de lecuit decât cele ale trupului? Mă îndoiesc şi-acum. Între cel care speră neîncetat şi cel care şi-a pierdut orice speranţă, nu ştiu care este mai laş. Sinuciderea mi s-a părut a fi ultima criză a unei boli morale, după cum moartea naturală este ultima criză a unei boli fizice; numai că, via (a morală fiind supusă legilor particulare ale vieţii umane, sfârşitul ei n-ar trebui oare să concorde cu manifestările inteligenţei? Iată de ce gândul ucide, nu pistolul. De altfel, hazardul care ne trăsneşte în clipa când viaţa e mai fericită nu-l absolvă oare pe omul care refuză să continue un trai nefericit? Dar, domnule, reflecţiile pe care le-am făcut în acele zile de doliu m-au ridicat până la ideile cele mai înalte. O bucată de vreme am fost complicele marilor sentimente ale antichităţii păgâne; tot căutând însă acolo noi drepturi umane, am ajuns la încheierea că aş putea, călăuzindu-mă de luminile moderne, să sap mai adânc decât anticii în problemele care, pe vremuri, se transformau în sisteme.

Epicur îngăduia sinuciderea. Nu era aceasta o completare a moralei sale? El urmărea cu orice preţ plăcerile simţurilor; dacă nu le avea, era plăcut pentru o fiinţă vie şi-i era îngăduit să reintre în odihna naturii neînsufleţite; singurul scop al omului fiind fericirea sau speranţa fericirii, pentru cel care suferea şi suferea fără speranţă, moartea devenea un bine: a o obţine în mod voluntar era un ultim act de bun-simţ. El nu lăuda acest act, nici nu-l osândea; se mulţumea să spună, făcând o libajie lui Bachus: „Moartea nu e o pricină nici de râs, nici de plâns”. Mai moral şi mai pătruns decât epicurienii de doctrina datoriei, Zenon şi întregul Portic37 recomandă, în anumite cazuri, sinuciderea stoicului. Iată cum judeca el: omul se deosebeşte de animal prin aceea că e suveran asupra persoanei sale; răpiţi-i acest drept de viaţă şi de moarte asupra sa însuşi şi veţi face din el un sclav al oamenilor şi al întâmplărilor. Acest drept de viaţă şi de moarte o dată recunoscut, constituie o armă eficace împotriva tuturor

relelor naturale şi sociale; acelaşi drept acordat omului asupra semenului său dă naştere la toate tiraniile. Aşadar, omul nu are nici o putere fără o libertate nemărginită a actelor sale: dacă vrea să scape de urmările ruşinoase ale unei greşeli ireparabile, omul de rând înghite ruşinea şi continuă să trăiască, în timp ce înţeleptul înghite cucuta şi moare; dacă, pentru o rămăşiţă de viaţă trebuie să îndure guta care-i macină oasele, cancerul care-i mănâncă faţa, înţeleptul alege clipa potrivită, se descotoroseşte de duşmani şi-şi ia pentru totdeauna rămas bun de la prietenii pe care-i mâhnea cu prezenţă sa. Căzut în mâna unui tiran împotriva căruia luptase cu arma în mână, ce ar putea face? Declaraţia de supunere aşteptată, nu are decât s-o semneze, sau să întindă gâtul: imbecilul întinde gâtul, laşul semnează, înţeleptul sfârşeşte printr-un ultim act de libertate, se loveşte în inimă. „Oameni liberi, striga atunci stoicul, învăţaţi a rămâne liberi! Liberi de patimi, sacrificându-le datoriilor; liberi de semenii voştri, arătându-le pumnalul sau otrava tare va ajută să scăpaţi de ei; liberi de soarta, hotărând înşivă clipa când ea nu va mai avea nici o putere asupra voastră; liberi de prejudecăţi, neconfundându-le cu îndatoririle; liberi de toate temerile animale, prin silinţa de a depăşi instinctul grosolan care înlănţuie de viaţa pe atâţia nefericiţi.”

După ce am extras aceste argumente din mormanele de scrieri filosofice ale anticilor, m-am gândit să le dau o formă creştină coroborându-le cu legile liberului-arbitru pe care ni le-a lăsat Dumnezeu spre a ne putea judeca într-o zi la tribunalul său – şi mi-am zis: „Voi pleda!” Dar, domnule, aceste raţionamente m-au silit să mă gândesc la ce se va întâmpla după moartea mea şi iată-mă în conflict cu vechile mele credinţe zdruncinate, Când veşnicia apasă pe cea mai neînsemnată dintre hotărârile noastre, toate devin grave în viaţa omului. Când această idee apasă cu toată puterea sufletul unui om făcându-l să simtă ceva imens care-l pune în legătură cu infinitul, atunci lucrurile se schimbă în mod

straniu. Din acest punct de vedere, viaţa este şi mare şi mică. Conştiinţa greşelilor mele nu mă făcuse niciodată să mă gândesc la cer atâta timp cât am avut nădejde pe pământ, atâta timp cât îmi puteam alina suferinţele cu o ocupaţie socială. A iubi, a mă devota fericirii unei femei, a întemeia o familie însemna pentru mine a oieri o nobilă hrană nevoii atroce de a-mi ispăşi păcatele. Această încercare neizbutind, m-am gândit să ispăşesc consacrându-mă copilului. Dar când, după aceste două eforturi ale sufletului meu, dispreţul şi moartea m-au acoperit cu un zăbranic veşnic, când toate sentimentele mele au fost deopotrivă rănite şi când n-am mai putut vedea nimic în lumea noastră pământească, am ridicat ochii spre ceruri şi l-am descoperit pe Dumnezeu.

La început, am încercat a face din religie o complice a morţii mele. Am recitit evangheliile şi n-am găsit nici un verset care să oprească sinuciderea.

— Dar această lectură m-a pătruns de gândirea divină a Mântuitorului oamenilor. Desigur, el nu spune nimic despre nemurirea sufletului, dar ne vorbeşte mult despre minunata împărăţie a Tatălui său; nicăieri nu opreşte paricidul, dar osândeşte tot ce e rău. Slava evangheliştilor şi mărturia menirii lor este nu atâta de a ne fi lăsat legi, cât de a fi răspândit în lume duhul nou al legilor noi. Curajul de care dă dovadă cel ce-şi ridică viaţa mi s-a părut atunci ca propria sa osândire: când se simte în putere să moară, trebuie să se simtă în putere să şi lupte; a fugi de suferinţă nu este putere, ci slăbiciune; de altminteri, a părăsi viaţa din descurajare, înseamnă a te lepăda de legea creştină, pe care Isus a aşezat-o pe aceste sublime cuvinte: Fericiţi cei ce sufăr! Deci, sinuciderea nu mi s-a părut scuzabilă în nici o criză, nici chiar pentru omul care, printr-o înţelegere greşită a măreţiei de suflet, dispune de sine cu o clipă mai devreme decât călăul care l-ar lovi cu securea. Primind răstignirea, Isus Cristos nu ne-a învăţat oare să ne supunem tuturor legilor umane, chiar când sunt nedrept aplicate?

Cuvântul „resemnare” săpat pe cruce, atât de uşor de înţeles pentru cei ce ştiu să citească literele sfinte, mi-a apărut atunci în toată divina sa limpezime.

Mai posedam încă optzeci de mii de franci; am vrut mai întâi să fug de lume, să-mi petrec restul vieţii vegetând într-un sat pierdut; dar mizantropia, această vanitate ce se ascunde sub o piele de arici, nu e o virtute catolică. Inima unui mizantrop nu sângerează, ci se contractă, iar a mea sângera prin toate vinele. Reflectând la legile Bisericii, la sprijinul pe care-l acordă celor întristaţi, am ajuns a înţelege frumuseţea rugăciunii în singurătate şi mi-a încolţit în minte ideea fixă de a îmbrăca haina preoţească, după frumoasa expresie a părinţilor noştri. Deşi hotărârea mea era nestrămutată, mi-am rezervat totuşi libertatea de a cerceta mijloacele pe care urma să le folosesc pentru a-mi atinge scopul. După ce mi-am adunat tot ce-mi mai rămase din avere, am plecat aproape liniştit. Pacea întru Domnul era o speranţă care nu mă putea înşela. Sedus mai întâi de legea sfântului Bruno38, am venit pe jos la Grande-Chartreuse, pradă unor gânduri adânci. Ziua aceea a fost solemnă pentru mine. Nu mă aşteptam ca drumul să-mi ofere un spectacol atât de măreţ, în care, la tot pasul, ţi se înfăţişează o putere supraomenească. Stâncile suspendate, prăpăstiile, torentele care vuiesc în tăcerea din jur, singurătatea înconjurată de munţi înalţi şi totuşi fără margini, acest adăpost în care numai curiozitatea omului poate pătrunde, groaza sălbatică temperată de cele mai pitoreşti creaţii ale naturii, brazii milenari şi plantele de-o zi, toate acestea te fac să devii grav. E greu să râzi când străbaţi pustietăţile sfântului Bruno, căci acolo triumfă sentimentele melancolice. Ara văzut mănăstirea Grande-Chartreuse, m-am preumblat pe sub vechile ei bolţi tăcute, am ascultat, pe sub arcade, apa izvorului căzând picătură cu picătură. Am intrat într-o e chilie pentru a-mi măsura nimicnicia, am respirat pacea adâncă pe care predecesorul meu o gustase şi am citit cu duioşie pisania pe care o

gravase pe uşă, după datina mănăstirii; toate preceptele traiului pe care voiam să-l duc acolo erau rezumate în trei vorbe latineşti: Fuge, late, tace39.

Genestas îşi aplecă fruntea, ca şi cum ar fi înţeles.

— Eram hotărât, continuă Benassis. Chilia de lemn de brad, patul tare, singurătatea, toate se potriveau cu firea mea. Călugării erau la paraclis şi m-am dus să mă rog cu ei. Acolo, hotărârea mea a pierit. Domnule, nu vreau să judec Biserica romană, sunt foarte drept-credincios, cred în acţiunea şi în legile ei. Dar auzind pe aceşti bătrâni străini de lume şi morţi pentru lume îngânându-şi rugile, am recunoscut în adâncul mănăstirii un egoism sublim. Călugărirea nu foloseşte decât omului şi nu e decât o lungă sinucidere; nu o osândesc, domnule. Dacă Biserica a deschis morminte, ele sunt fără îndoială necesare câtorva creştini cu totul inutili pe lume. Mi-am zis că ar fi mai bine să fac căinţa mea folositoare societăţii. La întoarcere, mi-a plăcut să cercetez condiţiile în care resemnarea mea s-ar putea realiza. Începusem, în gând, a duce viaţa unui simplu marinar, mă gândeam să-mi slujesc patria luând loc în ultimul rang şi renunţând la toate manifestările intelectuale; dar dacă viaţa asta era toată numai muncă şi devotament, ea încă nu mi se părea destul de utilă. Mă temeam să nu înşel vederile lemnului. Dacă el m-a înzestrat cu oarecare putere a minţii, nu eram dator s-o folosesc spre binele semenilor mei? Apoi, dacă mi-e îngăduit să vorbesc sincer, simţeam în mine un fel de nevoie de dăruire pe care obligaţiile pur mecanice o răneau. În viaţa marinarilor nu vedeam o hrană pentru bunătatea firii mele, căci fiecare floare are mireasma ei.

După cum ţi-am mai spus, m-am văzut nevoit să fac popas aici. Noaptea, mi s-a părut că aud o poruncă cerească în gândul milostiv pe care mi l-a inspirat starea acestei sărmane regiuni. Gustasem dureroasele delicii ale maternităţii, m-am hotărât să mă dedic cu totul lor, ca să satisfac acest sentiment într-o sferă mai vastă decât aceea a

mamelor, devenind o soră de caritate pentru o regiune întreagă, oblojind necurmat rănile celor săraci. Mâna lui Dumnezeu mi s-a părut deci a-mi arăta soarta, când mi-am amintit că primul gând serios al tinereţii mele mă făcuse să înclin spre profesiunea de medic – şi am luat hotărârea de a practica aici. De altfel, asta-i partea inimilor sfâşiate: întunericul şi tăcerea, spusesem eu în scrisoarea mea; ceea ce îmi făgăduisem mie însumi să fac, voiam să îndeplinesc. Am apucat pe calea tăcerii şi a resemnării. Fuge, late, tace al călugărului este deviza mea de aici, munca mea e o rugăciune activă, sinuciderea mea morală e viaţa în acest canton, în care îmi place ca, întinzând. Mâna, să semăn în juru-mi fericirea şi bucuria, să dau ceea ce eu au posed. Deprinderea de a trăi printre ţărani, depărtarea mea de lume, m-au transformat cu adevărat. Chipul meu şi-a schimbat expresia, s-a obişnuit cu soarele care l-a zbârcit, l-a tăbăcit. Am căpătat înfăţişarea unui ţăran, limbajul, portul, neglijenta, nepăsarea faţa de tot ce este poză. Prietenii mei de la Paris sau femeiuştele al căror curtezan fusesem n-ar recunoaşte niciodată în mine pe bărbatul care cândva era la modă, pe sibaritul deprins cu mofturile, cu luxul, cu trufandalele Parisului. Astăzi, tot ce este exterior îmi este cu totul indiferent, ca tuturor celor care păşesc în lumina unei singure idei. Nu mai am alt scop în viaţă decât acela de a o părăsi, nu am de gând să fac nimic nici pentru a-i amâna, nici pentru a-i grăbi sfârşitul; dar îmi voi aşterne de moarte, fără părere de rău, în ziua când ma voi simţi bolnav.

Iată, domnule, în toată sinceritatea lor, întâmplările vieţii anterioare celei pe care o duc aici. Nu ţi-am ascuns niciuna dintre greşelile mele, care sunt mari şi pe care le-am făcut împreună cu alţii. Am suferit mult, sufăr zi de zi; dar am văzut în suferinţele mele chezăşia unui viitor fericit. Cu toate astea, cu toată resemnarea mea, există dureri împotriva cărora sunt neputincios. Astăzi era cât pe ce ca

nişte dureri ascunse să mă doboare sub ochii domniei-tale, fără să-ţi dai seama.

Genestas sări în sus de pe scaun.

— Da, căpitane Bluteau, erai lângă mine. Nu mi-ai arătat chiar domnia-ta patul doamnei Colas când l-am culcat pe Jacques? Dacă mi-e cu neputinţă să văd un copil fără să-mi amintesc de îngerul pe care l-am pierdut, cată să înţelegi ce durere simt când culc un copil osândit să moară! Nu pot să mă uit în linişte la un copil.

Genestas păli.

— Da, capetele blonde atât de drăguţe, capetele nevinovate ale copiilor pe care-i întâlnesc îmi amintesc mereu de nenorocirile mele şi-mi redeşteaptă chinul Nu mai spun că mă îngrozeşte gândul că atâţia oameni îmi mulţumesc pentru puţinul bine pe care-l fac aici când acest bine e rodul remuşcărilor mele. Numai dumneata, căpitane, cunoşti taina vieţii mele. Dacă surse curajului meu ar fi un simţământ mai curat decât acela al păcatelor mele, cât aş fi de fericit! Dar, în schimb, n-aş avea nimic a-ţi povesti despre mine.

Elegii.

S fârşindu-şi povestea, Benassis fu izbit să observe pe chipul ostaşului semnele unei adânci îngrijorări. Mişcat de faptul că fusese atât de bine înţeles, mai-mai că se căi a-şi fi mâhnit oaspetele – şi îi spuse:

— Dar, căpitane Bluteau, nenorocirile mele.

— Nu mai îmi spune „căpitane Bluteau”! Strigă Genestas întrerupându-l pe medic şi ridicându-se deodată printr-o mişcare violentă care părea a trăda un fel de nemulţumire interioară. Nu există nici un căpitan Bluteau. Sunt un nemernic!

Benassis îl privi, nu fără vie mirare, pe Genestas, cate se plimba prin salon ca un bărzăune care caută o ieşire din odaia unde intrase din greşeală.

— Dar, domnule, cine eşti? Întrebă Benassis.

— Cine sunt? Repetă militarul întorcându-se şi aşezându-se în faţa medicului, pe care nu îndrăznea să-l privească în ochi. Te-am înşelat! Continuă el cu glasul schimbat. Pentru prima oară în viaţă, am minţit – şi sunt pedepsit, căci nu-ţi mai pot spune nici scopul vizitei mele, nici al blestematului meu spionaj. De când, ca sa spun aşa, ţi-am întrezărit sufletul, aş prefera sii fiu pălmuit decât să te mai aud zicându-mi Bluteau! Domnia-ta poţi să-mi ierţi impostura, dacă vrei; dar eu, unul, n-o să mi-o iert niciodată, eu, Pierre-Joseph Genestas, care n-aş minţi nici în fata unei curţi marţiale pentru a-mi salva viaţa!

— Dumneata eşti maiorul Genestas? Strigă Benassis ridicându-se.

Luă mâna ofiţerului, i-o strânse cu afecţiune şi spuse:

— Domnule, după cum singur spuneai adineaori, eram prieteni fără a ne cunoaşte. Dorisem fierbinte să te cunosc auzindu-l pe domnul Gravier spunând despre domnia-ta: „Un om ca eroii lui Plutarh!”

— Nu sunt un om ca eroii lui Plutarh, răspunse Genestas, sunt nedemn de domnia-ta şi-mi vine să-mi trag palme. Ar trebui să-ţi mărturisesc deschis taina mea. Dar nu! Bine-am făcut că mi-am pus o mască şi am venit însumi aici să caut informaţii despre domnia-ta. Acum ştiu că trebuie să tac. Dacă aş fi acţionat deschis, te-aş fi mâhnit. Ferească-mă Dumnezeu să-ţi aduc cea mai mică supărare!

— Dar nu te înţeleg, domnule maior.

— S-o lăsăm baltă. Nu sunt bolnav, am avut o zi bună şi mâine voi pleca. Dacă ai prilej să treci pe la Grenoble, vei avea acolo un prieten mai mult, şi nu numai pentru zile bune. Averea lui Pierre-Joseph Genestas, spada lui, sângele lui, toate îţi aparţin. La urma urmelor, sămânţa cuvintelor domniei-tale a căzut pe pământ roditor. Când mă voi pensiona, mă voi retrage într-o văgăună, mă voi face primar şi mă voi strădui să te imit. Dacă nu voi avea învăţătura domniei-tale, voi studia.

— Ai dreptate, domnule; cel care-şi foloseşte timpul pentru a îndrepta un simplu neajuns în activitatea unei comune aduce regiunii sale un serviciu la fel de mare ca şi cel mai bun medic: dacă unul alină durerile câtorva oameni, celălalt îngrijeşte rănile patriei. Pot să-ţi fiu de folos cu ceva?

— De folos? Întrebă maiorul emoţionat. Dumnezeule! Scumpe domnule Benassis, serviciul pe care voiam să ţi-l cer este aproape imposibil. Iată, am ucis destui creştini în viaţa mea, dar poţi să ucizi oameni şi să ai o inimă bună; de aceea, oricât aş părea de necioplit, sunt totuşi în stare să înţeleg unele lucruri.

— Dar vorbeşte, hai!

— Nu, nu vreau să te mâhnesc cu bună-ştiinţă.

— O! Domnule maior, sunt rezistent la suferinţă.

— Domnule, spuse ofiţerul tremurând, e vorba ele viaţa unui copil.

Fruntea lui Benassis se încreţi dintr-o dată, dar făcu un gest pentru a-l ruga pe Genestas să continue.

— Un copil, continuă maiorul, care ar mai putea fi salvat printr-o îngrijire stăruitoare şi minuţioasă. Dar unde să găsesc un medic în stare a se devota unui singur bolnav? Nici vorbă că nu la oraş. Auzisem vorbindu-se de domnia ta ca de un om minunat, dar mă temeam să nu cad victimă unei false reputaţii, încât, înainte de a-l încredinţa pe micuţul meu domnului Benassis, despre care auzisem atâtea lucruri bune, am I ţinut să-l studiez. Acum.

— Destul, spuse medicul. Deci, copilul e al domniei-tale?

— Nu, scumpe domnule Benassis, nu. Pentru a-ţi lămuri misterul, ar trebui să-ţi spun o istorie în care n-aş 1 apărea într-o lumină tocmai frumoasă; dar acum, după ce mi-ai destăinuit secretele domniei-tale, pot şi eu să ţi le destăinuiesc pe-ale mele.

— Aşteaptă, domnule maior, spuse medicul; o chemă pe Jacquotte, care veni îndată, şi-i ceru să-i aduc ci ceaiul. Vezi, domnule maior, seara, când totul doarme, cu, unul, nu dorm! Supărările mă apasă, şi atunci încerc să le alin bând

ceai. Băutura asta îmi provoacă un fel de beţie nervoasă, un somn care mă ajută să suport viaţa. Bei cu mine o ceaşcă?

— Eu, spuse Genestas, prefer vinul domniei-tale de Ermitage.

— Fie.

— Jacquotte, spuse Benassis slujnicei sale, adă vin şi biscuiţi.

— Prevăd că o să stăm toată noaptea, continuă medicul către oaspetele său.

— Cred că ceaiul îţi face destul rău! Spuse Genestas.

— Îmi provoacă nişte oribile accese de gută, dar nu mă pot lăsa de năravul ăsta, e prea dulce, îmi dăruieşte, seară de seară, câteva clipe când viaţa nu mi se mai pare atât de apăsătoare. Spune, te ascult; povestea domniei-tale poate că-mi va mai îndepărta impresia prea vie a amintirilor pe care le-am evocat până acum.

— Scumpe domnule – spuse Genestas punând pe şemineu paharul gol – după retragerea de la Moscova, regimentul meu a trecut în refacere într-un orăşel din Polonia. Acolo, plătind preţuri grele, ne-am cumpărat nişte cai şi am rămas în garnizoană până la întoarcerea împăratului. Toate mergeau bine. Trebuie să-ţi spun că, pe-atunci, aveam un prieten. În tot timpul retragerii, am fost salvat, nu o dată, de un subofiţer numit Renard, care a făcut pentru mine unele lucruri dintr-acelea după care doi oameni trebuie să se aibă ca fraţii.

— Bineînţeles, ţinând seama şi de cerinţele disciplinei. Stăteam cantonaţi în aceeaşi locuinţă, o cocioabă de lemn, unde se adăpostea o familie întreagă şi unde nu s-ar crede că ai unde să-ţi ţii capul. Cocioaba aparţinea unor evrei care se ocupau cu tot felul de negustorii, iar capul familiei, care se pricepea să scoată bani din piatră seacă, făcuse bune afaceri în timpul retragerii noastre. Oameni ca ăştia se nasc în mizerie şi mor în aur. Casa lor era construită peste o pivniţă, tot de lemn, bineînţeles, în care-şi îngrămădiseră copiii, printre care şi o fată, frumoasă cum

sunt evreicele când se îngrijesc şi când nu sunt blonde. Avea şaptesprezece ani, faţa albă ca neaua, ochi ca de catifea, gene negre, lungi şi curbate, păr lucios, bogat, care-ţi stârnea dorinţa să-l mângâi; o creatură în adevăr desăvârşită.

Pe scurt, domnule, prima oară am remarcat farmecul ei straniu într-o seară, când toţi credeau că m-am culcat, şi pe când îmi fumam liniştit luleaua plimbându-mă pe uliţă. Copiii aceia viermuiau toţi grămadă ca nişte căţeluşi. Era plăcut să-i vezi. Părinţii cinau cu ei. Tot privindu-i, am descoperit – prin fumul dens de tutun pe care-l făcea tatăl ce pufăia neîncetat – pe tânăra de care-ţi vorbeam şi care sta ca un napoleon de aur într-o grămadă de monezi mărunte. Eu, dragă Benassis, n-am avut niciodată vreme să mă gândesc la dragoste.

— Cu toate astea, când am văzut-o pe această fată, am înţeles că până atunci nu făcusem alta decât să cedez naturii; dar de data asta mă prinsesem cu totul: şi cu capul, şi cu inima, şi cu celelalte. Mă îndrăgostisem din creştet până-n tălpi, o! Dar straşnic, nu glumă. Am rămas încremenit, cu luleaua între dinţi, cu ochii la tânăra evreică – până când a suflat în luminare şi s-a culcat. Mie mi-a fost cu neputinţă să închid ochii! Cât a fost noaptea de lungă, am stat treaz, umplându-mi luleaua, fumând-o, plimbându-mă pe uliţă. Niciodată nu fusesem într-o asemenea stare. Pentru prima oară în viaţa mea, m-am gândit să mă căsătoresc. Când s-a crăpat de ziuă, mi-am înşeuat calul şi am călărit două ceasuri peste câmp ca să mă răcoresc; şi, fără a-mi da seama, era cât pe ce să-mi omor calul de-atâta goană.

Genestas se opri, se uită la noul său prieten cu un aer îngrijorat şi-i spuse:

— Scuză-mă, Benassis, eu, unul, nu sunt orator, vorbesc şi eu cum îmi vine la gură; dac-aş fi într-un salon m-aş jena, dar cu domnia-ta, şi la ţară.

— Spune mai departe, zise medicul.

— Când m-am întors în odaia mea, l-am găsit acolo pe Renard, foarte preocupat. Crezând că am fost ucis într-un duel, îşi curăţa pistoalele şi se pregătea să caute pricină celui care m-ar fi trimis pe lumea cealaltă. O! Dar să vezi ce fire avea individul. I-am destăinuit lui Renard dragostea mea, arătându-i cuibul cu copii. Şi, fiindcă Renard înţelegea graiul lor chinezesc, l-am rugat să mă ajute să mă prezint tatălui şi mamei şi să încerce să stabilească o corespondenţă cu Iudith. Că aşa o chema: Iudith. Pe scurt, domnule, timp de două săptămâni am fost omul cel mai fericit, pentru că în toate serile, evreul şi soţia lui ne serveau cina împreună cu Iudith. Cunoşti lucrurile astea, n-o să abuzez de răbdarea domniei-tale, totuşi, dacă nu eşti fumător, nu poţi înţelege plăcerea unui om cumsecade care-şi fumează liniştit luleaua cu prietenul său Renard şi cu tatăl fetei – şi cu ochii la o prinţesă. Este cât se poate de plăcut. Dar am uitat să-ţi spun că Renard era parizian, băiat de familie. Tată-său, băcan angrosist, voia să-l facă notar, şi ştia el de ce, dar fusese luat în armată, încât trebuise să spună rămas-bun penei şi călimării. De altfel, parcă era făcut să poarte uniformă; avea un chip ca de fată şi cunoştea la perfecţie arta de a incinta lumea cu vorbe. Pe el îl iubea Iudith, în vreme ce de mine nici că se sinchisea. În timp ce mă extaziam în faţa ei şi eram cu capul în nori privind-o, Renard al meu, care, crede-mă, nu degeaba purta numele ăsta40, avea planul lui; trădătorul se înţelesese cu lata, şi încă atât de bine încât s-au şi căsătorit după datina locului, pentru că aprobările nu le putea primi decât după prea multă vreme, l-a făgăduit însă fetei că se va cununa cu ea după legea franceză, dacă, din întâmplare, căsătoria ar fi fost contestată. Fapt este că, în Franţa, doamna Renard a devenit din nou domnişoara Iudith. Dacă aş fi ştiut, l-aş fi ucis pe Renard şi asta fără multă vorbă, fără să-i las vreme nici să clipească; dar tatăl, mama, fiica şi subofiţerul meu se înţeleseseră între ei de minune. În timp ce eu trăgeam din

lulea şi-o adoram pe Iudith ca pe sfintele taine, Renard al meu îşi dădea întâlniri cu dânsa şi-şi vedea de planurile lui.

Domnia-ta eşti singura persoană căreia i-am vorbit de istoria asta, pe care eu o numesc o infamie; m-am întrebat adeseori de ce un om care ar muri de ruşine dacă ar lua o piesă de aur, fură, fără remuşcări, femeia, fericirea, viaţa prietenului său. În sfârşit, hoţomanii mei erau căsătoriţi şi fericiţi, în vreme ce eu continuam a sta acolo în toate serile, la cină, admirând-o ca un imbecil pe Iudith şi răspunzând ca un tenor la mutrele pe care le făcea ea ca să-mi arunce praf în ochi. Cred că-ţi dai seama că au plătit scump de tot viclenia lor. Pe cuvântul meu de om de onoare! Dumnezeu veghează mai mult decât ne închipuim noi la cele de pe pământ. Iată că ruşii tabără peste noi. Începe campania din 1813. Suntem copleşiţi. Într-o bună dimineaţă, primim ordin să ne deplasăm pe câmpia de lângă Lutzen, la o anumită oră. Împăratul ştia bine ce face ordonându-ne să pornim îndată. Ruşii ne învăluiseră. Colonelul nostru zăboveşte luându-şi rămas bun de la o poloneză care locuia la o optime de leghe de oraş şi avangarda cazacilor pune mâna pe el şi pe detaşamentul lui. Noi abia am avut vreme să ne aruncăm pe cai şi să ne desfăşurăm în formaţie în afara orăşelului, că am şi avut de dat o luptă călare, în care i-am respins pe ruşi, încât, după lăsarea nopţii, am putut s-o ştergem. Şarjaserăm timp de trei ceasuri şi tăcuserăm adevărate minuni. În vreme ce noi luptam, escortele şi materialul plecaseră înainte. Aveam un parc de artilerie şi mari provizii de pulbere foarte necesare împăratului, pe care trebuia să le salvăm cu orice preţ. Apărarea noastră i-a uimit pe ruşi, care au crezut că suntem susţinuţi de un corp de armată. Cu toate astea, curând, datorită iscoadelor lor, şi-au dat seama că se înşelaseră şi că nu aveau în faţă decât un regiment de cavalerie şi depozitele noastre de infanterie. Atunci, domnule, pe înserat, au dezlănţuit un atac pe viaţă şi pe moarte – şi atât de fierbinte încât câţiva dintre noi au rămas pe câmpul de luptă. Am fost încercuiţi.

Eram cu Renard în prima linie şi-l vedeam luptând şi atacând ca un diavol, căci gându-i era la nevastă-sa. Datorită lui, am izbutit să ocupăm din nou oraşul, pe care bolnavii noştri îl pregătiseră pentru apărare; dar era într-o stare de plâns! Noi am intrat cei din urmă, el şi cu mine; un detaşament de cazaci ne aline calea şi noi atacăm. Unul dintre acei sălbatici era gata să mă străpungă cu suliţa, Renard îl vede, dă pinteni calului şi se vârâ între noi ca să abată lovitura; bietul său cal – un animal splendid, pe cuvântul meu!

— Încasează lovitura, dar, căzând, îl răstoarnă şi pe Renard, şi pe cazac. Îl ucid pe cazac, îl iau în braţe pe Renard şi-l salt pe greabănul calului, de-a curmezişul; ca pe un sac de grâu.

— Adio, domnule căpitan, s-a sfârşit cu mine! Îmi zice Renard.

— Nu, îi răspund; om vedea noi.

Eram atunci în oraş, descalec şi-l aşez la colţul unei case, pe o mână de paie. Avea capul crăpat, creierii în păr, dar vorbea. O! Bărbat, nu glumă!

— Suntem chit, îmi spune. Ţi-am jertfit viaţa mea, ţi-o luasem pe Iudith. Ai grijă de ea şi de copilul ei, dacă va avea. De altfel, căsătoreşte-te cu ea.

Domnule, în prima clipă, l-am lăsat să zacă acolo ca pe un câine; dar, după ce mi-a trecut furia, m-am întors. Murise. Cazacii puseseră foc oraşului; atunci mi-am adus aminte de iudith; am căutat-o, am săltat-o pe crupă şi, datorită vitezei calului meu, mi-am regăsit regimentul, care se retrăsese. Cât despre evreu şi familia lui, nici urmă de ei! Pieriseră toţi ca nişte şobolani. Numai Iudith îl aştepta pe Renard; la început nu i-am spus nimic, cred că mă înţelegi. Domnule, acestei femei a trebuit să-i port de grijă în tot timpul dezastrelor campaniei din 1813, s-o adăpostesc, s-o feresc de rele, în sfârşit, s-o îngrijesc, încât cred că nu şi-a dat niciodată seama de situaţia noastră. Aveam grijă s-o ţin întotdeauna departe, la vreo zece leghe de noi şi înaintea

noastră, spre hotarul Franţei; a născut un băiat în timp ce noi luptam la Hanau; acolo am fost rănit, dar am regăsit-o pe Iudith la Strasbourg, apoi am apucat către Paris, căci am avut nenorocul să cad bolnav în timpul campaniei din Franţa. Dacă nu mi se întâmpla ghinionul ăsta, treceam la grenadierii de gardă, unde mă avansase împăratul. În sfârşit, domnule, m-am văzut nevoit să întreţin o femeie, un prunc care nu era al meu şi aveam trei coaste rupte! Îţi dai seama că solda mea nu era o avere. Moş Renard, un rechin bătrân cu dinţii tociţi, nici nu voia să a uda de noră-sa; pe tatăl Iudithei parcă-l înghiţise pământul. De durere, Iudith se stingea pe picioare. Într-o dimineaţă, plângea în timp ce-mi schimba pansamentul.

— Iudith, îi spun, copilul tău se va pierde.

— Şi eu! Îmi răspunde.

— Ba nu! Îi spun, mai bine scoatem noi actele care se cer, te iau de nevastă şi-l recunosc ca al meu pe copilul lui.

N-am fost în stare să-mi termin vorba. A! Scumpe domnule, merita oricât privirea de muribundă prin care Iudith îmi mulţumea; mi-am dat seama că o mai iubeam şi, din ziua aceea, pruncul ei mi s-a lipit de suflet. În timp ce actele şi părinţii ei erau pe drum, biata femeie a murit. În ajunul morţii sale, a mai avut puterea să se îmbrace, să se gătească, să îndeplinească toate ceremoniile care se cereau, să. Semneze o grămadă de acte; apoi, când copilul ei avu un nume şi un tată, s-a culcat din nou, i-am sărutat mâinile şi fruntea, apoi şi-a dat sufletul. Aşa a fost la nunta mea! Două zile mai târziu, după ce cumpărasem cele câteva palme de pământ în care biata fată odihneşte, m-am pomenit tatăl unui orfan pe care, în timpul campaniei din 1815, l-am încredinţat unei doici. De atunci – fără să fi împărtăşit cuiva istoria vieţii mele, care nu e prea frumoasă la povestit – am purtat de grijă micuţului ca şi când ar fi al meu. Bunicu-său e la dracu. S-a ruinat şi bate, cu familia, drumurile Persiei şi ale Rusiei. S-ar putea să facă avere, fiindcă pare priceput într-ale negoţului cu pietre scumpe.

Pe copil l-am înscris la colegiu; în vremea din urmă, l-am îndemnat să studieze serios matematicile ca să intre la Şcoala politehnică şi să-şi facă o viaţă bună; dar drăguţul de el s-a îmbolnăvit. E slab de piept. După spusele medicilor din Paris, s-ar putea înzdrăveni dacă ar sta la munte şi ar fi îngrijit cum trebuie, în permanenţă, de un om cu multă bunăvoinţă. M-am gândit la domnia-ta şi am venit să-ţi cunosc ideile şi modul de viaţă. După câte mi-ai spus, n-aş îndrăzni să te împovărez cu încă o supărare, deşi acum suntem buni prieteni.

— Maiorule, spuse Benassis după o clipă de tăcere, adu-mi copilul Iudithei. Fără îndoială că este voia lui Dumnezeu să trec şi prin încercarea asta – şi am s-o îndur. Speranţele mele le voi închina Domnului, care şi-a jertfit fiul pe cruce. De altfel, în timp ce-mi povesteai, emoţiile care m-au cuprins au fost plăcute – ceea ce e de bun augur.

Genestas strânse cu vioiciune mâinile lui Benassis într-ale sale, fără a-şi putea reţine lacrimile care-i umezeau ochii şi i se prelingeau pe obrajii arşi de soare.

— Să păstrăm secrete toate astea, spuse.

— Da, maiorule. Da' văd că n-ai băut.

— Nu mi-e sete, răspunse Genestas. Sunt năucit.

— Spune, când mi-l aduci?

— Chiar mâine, dacă vrei. L-am lăsat la Grenoble acum două zile.

— Bine! Pleacă mâine dimineaţă şi întoarce-te; te aştept la Gropăriţa, unde vom prinzi împreună tuspatru.

— Ne-am înţeles, spuse Genestas.

Cei doi prieteni se duseră la culcare, urându-şi unul altuia o noapte bună. Ajungând la palierul care despărţea odăile lor, Genestas aşează luminarea pe pervazul ferestrei şi se apropie de Benassis.

— Să mă ia dracu! Spuse cu un entuziasm naiv, dar nu vreau să ne despărţim astă-seară fără a-ţi spune că tu, al treilea printre creştini, m-ai făcut să înţeleg că există ceva acolo, sus!

Şi arătă cerul.

Medicul îi răspunse printr-un surâs plin de melancolie şi strânse cu multă afecţiune mâna pe care i-o întinse Genestas.

A doua zi, înainte de răsăritul soarelui, maiorul Genestas plecă la oraş, şi, pe la amiază, se afla pe şoseaua dintre Grenoble şi târg, în dreptul potecii care ducea spre casa Gropăriţei. Călătorea într-o trăsură neacoperită, cu patru roţi, trasă de un singur cal, vehicul uşor care se întâlneşte pe toate drumurile în regiunile de munte. Însoţitorul său era un băiat slab şi plăpând care părea de vreo doisprezece ani, deşi mergea pe şaisprezece. Înainte de a coborî, ofiţerul se uită în toate părţile spre a găsi pe câmp vreun ţăran care să se învoiască a se întoarce cu trăsura la Benassis, căci poteca, îngustă, nu-i îngăduia s-o mâne până la casa Gropăriţei. Din întâmplare, paznicul îi ieşi în drum şi-l scoase din încurcătură pe Genestas, care astfel putu, împreună cu fiul său adoptiv, să ajungă pe jos la locul de întâlnire, urmând potecile de munte.

— Nu te-ai simţi fericit, Adrien, să te poţi plimba prin locurile astea frumoase vreme de un an, să înveţi a vina şi a călări în loc să te gălbejeşti cu nasul în cărţi? Poftim, priveşte!

Adrien aruncă peste vale o privire palidă de copil bolnav; dar, indiferent faţă de frumuseţile naturii – cum sunt toţi tinerii – spuse, în timp ce continua să meargă:

— Cât de bun eşti, tată.

Genestas simţi că i se strânge inima de atâta bolnăvicioasă nepăsare şi nu-i mai adresă fiului său nici un cuvânt, până ajunseră la casa Gropăriţei.

— Maiorule, ce punctual eşti, strigă Benassis, ridicându-se de pe banca de lemn pe care şedea.

Dar îndată se aşeză din nou şi căzu pe gânduri văzându-l pe Adrien; îi privi cu atenţie chipul galben şi obosit, admirând frumoasele trăsături curbe care dominau distinsa lui fizionomie. Copilul, leit maică-sa, moştenise de la ea

tenul măsliniu şi ochii negri, frumoşi, melancolic de spirituali. Toate trăsăturile frumuseţii evreieşti-poloneze se întruneau în capul său pletos, prea mare pentru trupul firav pe care era aşezat.

— Dormi bine, dragul meu? Îl întrebă Benassis.

— Da, domnule.

— Arată-mi genunchii, suflecă-ţi pantalonii.

Roşind, Adrien îşi desfăcu jartierele şi-şi dezveli genunchiul, pe care medicul îl palpă cu grijă.

— Bine. Acum vorbeşte, strigă, strigă tare!

Adrien strigă.

— Ajunge! Arată-mi mâinile.

Tânărul îi întinse mâinile moi şi albe, cu vine albaştrii, ca ale femeilor.

— Ce colegiu ai urmat la Paris?

— Colegiul Saint-Louis.

— Provizorul41 vostru obişnuia să-şi citească breviarul noaptea?

— Da, domnule.

— Va să zică nu adormeai îndată?

Adrien nu răspunse, încât Genestas îi spuse medicului:

— Provizorul lui, care e un vrednic preot, m-a povăţuit să-l retrag de la şcoală pe acest mic infanterist, pentru motive de sănătate.

— Să ştii, răspunse Benassis, cufundându-şi privirile-i luminoase în ochii neliniştiţi ai lui Adrien, că se poate face bine. Da, vom face un bărbat din copilul ăsta.

— Vom trăi împreună ca doi camarazi, băiete! Ne vom culca şi ne vom trezi devreme.

— Pe fiul tău îl voi învăţa să călărească, maiorule. După ce, timp de o lună sau două, mă voi strădui să-i vindec stomacul printr-un regim lactat, îi voi procura un permis de armă de vânătoare, şi-l voi da pe mâna lui Butifer.

— Amândoi vor merge la vânat capre negre. Lasă-ţi fiul să trăiască patru sau cinci luni la tară şi nu-l vei mai recunoaşte, maiorule. Butifer va fi fericit! Îl cunosc pe

individ, te va conduce, prietene, până-n Elveţia, peste Alpi, te vei căţăra pe piscuri şi vei creşte în înălţime cu şase degete în şase luni; vei avea obrajii rumeni, nervii căliţi şi te vei dezvăţa de relele deprinderi din colegiu. Atunci vei putea să-ţi continui învăţătura şi vei deveni bărbat. Butifer e un tânăr cinstit, putem să-i încredinţăm banii trebuitori pentru cheltuielile pe care le vei face călătorind şi vânând; răspunderea pe care i-o voi încredinţa îl va cuminţi şi pe el timp de şase luni – ceea ce-i va prinde cât se poate de bine.

Chipul lui Genestas părea a se lumina din ce în ce, cu fiecare vorbă a medicului.

— Să prânzim. Gropăriţa e nerăbdătoare să te vadă, spuse Benassis, lovind uşor cu palma obrazul lui Adrien.

— Deci, nu-i bolnav de plămâni? Îl întrebă Genestas pe medic, luându-l de braţ şi trăgându-l deoparte.

— Nicidecum.

— Dar ce are?

Ei, răspunse Benassis, trece printr-un moment greu, asta-i tot.

Gropăriţa apăru în prag şi Genestas privi cu mirare ţinuta ei simplă şi cochetă. Nu mai era ţărăncuţa din ajun, ci o parizianã elegantă şi graţioasă, care-i arunca priviri împotriva cărora se simţea slab. Ostaşul îşi îndreptă apoi ochii spre masa de lemn de nuc – neacoperită, dar atât de bine lustruită, încât părea lăcuită – pe care se aflau ouă, unt, o plăcintă mare, fragi de munte înmiresmaţi. Peste tot, sărmana fată aşezase flori, care arătau că pentru ea era o zi de sărbătoare. Văzând acestea, maiorul nu se putu opri să-şi dorească pentru sine o casă ca aceea şi o pajişte ca aceea; se uită la ţăran că şi privirea lui exprima totodată speranţă şi îndoială; apoi îşi îndreptă ochii spre Adrien, de care Gropăriţa se ocupa servindu-l cu ouă.

— Maiorule, întrebă Benassis, ştii ce preţ ai de plătit pentru găzduire? Trebuie să-i istoriseşti Gropăriţei mele o poveste ostăşească.

— Mai întâi lăsaţi-l să prânzească în tihnă; dar pe urmă, după cafea.

— Bine, mă învoiesc bucuros, răspunse maiorul; totuşi, îţi cer şi eu ceva: să ne povesteşti o întâmplare din viaţa dumitale dinainte.

Dar, domnule, răspunse ea roşind, nu mi s-a întâmplat niciodată ceva care ar merita să vă povestesc.

— Mai doreşti o bucată de plăcintă cu orez, dragă prietene întrebă ea văzând că Adrien îşi golise farfuria.

— Da, domnişoară.

— Delicioasă, plăcinta, spuse Genestas.

— Stai, să guşti cafeaua ei cu frişcă! Strigă Benassis.

— Aş prefera s-o ascult povestind pe drăguţa noastră amfitrioană.

— Nu te pricepi, Genestas, spuse Benassis.

— Ascultă, copila mea, continuă medicul, adresându-se Gropăriţei, căreia îi strânse mâna, ofiţerul pe care-l vezi aici lângă tine ascunde o inimă de aur sub o înfăţişare aspră, încât poţi vorbi fără sfială. Vorbeşte sau taci, noi nu vrem să te necăjim. Sărmană copilă, să ştii că nu sunt pe lume decât trei persoane în stare să te asculte şi să te înţeleagă: acestea cu care te afli acum. Povesteşte-ne iubirile pe care le-ai avut, noi nu-ţi iscodim tainele de-acum ale inimii tale.

— Iată cafeaua pe care ne-a pregătit-o Mariette, răspunse ea. După ce veţi fi cu toţii serviţi, bucuros o să vă povestesc iubirile mele.

— Dar nici domnul maior să nu-şi uite făgăduiala, adaogă, aruncând către Genestas o privire modestă şi totodată agresivă.

— Sunt incapabil de aşa ceva, domnişoară, răspunse respectuos Genestas.

— La vârsta de şaisprezece ani, începu Gropăriţa, deşi slăbuţă, eram nevoită să-mi cerşesc pâinea pe drumurile Savoiei. Dormeam la hanul Echelles, într-o iesle plină de fin. Hangiul care mă adăpostea era un om de treabă, dar nevastă-sa nu mă putea vedea în ochi şi mă ocăra mereu.

Eu mă necăjeam mult din pricina asta, fiindcă nu eram o sărăntoacă din cele rele.

— Mă rugam lui Dumnezeu în fiece seară şi dimineaţă, nu furam, trăiam după cele zece porunci, cerând de-ale gurii numai pentru că nu ştiam să fac nimic şi pentru că eram cu adevărat bolnavă, cu totul neputincioasă să ţin în mână o săpăligă sau să deapăn bumbacul. Într-o zi, hangiul m-a gonit din casă din pricina unui câine. Fără părinţi, fără prieteni, de când mă ştiam pe lume nu întâlnisem la nimeni măcar o privire binevoitoare. Buna doamnă Morin, care mă crescuse, murise; fusese foarte iubitoare cu mine, dar de mângâierile ei nu-mi aduc aminte: de altfel, sărmana bătrână lucra la câmp ca un bărbat, şi, dacă mă răsfăţa, se întâmpla şi să mă pocnească cu lingura peste degete când înfulecam prea repede din blidul ei. Biata bătrână, nu trece o zi să nu mă rog pentru sufletul ei! De-ar da bunul Dumnezeu să aibă parte, acolo sus, de o viaţă mai fericită decât pe lumea asta, mai ales un pat mai bun de-ar avea; se plângea neîncetat de culcuşul în care dormeam amândouă. Nici nu vă puteţi închipui, domnilor, cât îţi rănesc sufletul înjurăturile, ocările şi privirile care parcă-ţi străpung inima, ca un cuţit. Am cunoscut nişte bătrâni săraci, pe care de-alde astea nu-i mai impresionau de loc; dar eu, una, nu eram făcută să îndur atâta. Un. „nu” m-a. Făcut întotdeauna să plâng. În fiece seară mă întorceam acasă tot mai amărâtă şi nu mă alinam decât după ce-mi spuneam rugăciunile. În sfârşit, în toată grădina lui Dumnezeu, n-am aflat suflet lângă care să mi-l pot odihni pe-al meu! Singurul meu prieten era albastrul cerului. Întotdeauna, cerul albastru m-a făcut să mă simt fericită. După ce vintul gonea norii, mă culcam la umbra unei stânci şi priveam. Atunci visam că sunt o doamnă din societatea înaltă. Tot privind, mi se părea că mă scald în albastrul cerului; trăiam acolo sus, cu gândul, nu mai simţeam nici o povară, urcam, urcam şi deveneam uşoară de tot. Dar, ca să mă întorc la iubirile mele, vă voi spune că hangiului îi fătase căţeaua un căţeluş

drăguţ ca un prunc, alb, cu lăbuţele pătate cu negru; parcă-l văd şi-acuma, drăgălaşul! Micuţul era singura făptură care, în vremea aceea, m-a privit cu prietenie; îi puneam deoparte bucăţile cele mai bune, mă cunoştea, serile îmi sărea înainte, nu se ruşina de sărăcia mea, se gudura pe lângă mine, îmi lingea picioarele; cu un cuvânt, avea în priviri atâta bunătate, atâta recunoştinţă încât ades plângeam văzându-l.

— Iată singura fiinţă care mă iubeşte! Îmi spuneam.

Iarna, dormea la picioarele mele. Sufeream atât de mult când îl bătea cineva încât îl dresasem să nu mai intre prin case ca să fure oase – şi se mulţumea cu pâinea mea. Dacă mă vedea tristă, se apropia de mine, mă privea drept în ochi şi părea a-mi spune:

— De ce eşti tristă, sărmană Gropăriţă?

Când călătorii îmi aruncau vreun ban, îl ridica din praf şi mi-l aducea, drăguţul de el. Cu prietenul ăsta, parcă nu mă mai simţeam atât de nefericită. Puneam zilnic deoparte câteva centime, cu gândul să adun cincizeci de franci şi să-l cumpăr de la moş Manseau. Într-o zi, nevastă-sa, văzând cât mă iubeşte câinele, găsi cu cale să. Se îndrăgostească de el. Câinele însă, trebuie să vă spun, n-o putea suferi. Animalele astea ghicesc sufletele! Îşi dau îndată seama cine le iubeşte. Aveam o piesă de aur de douăzeci de franci cusută în tivul juponului; aşa că i-am spus domnului Manseau:

— Scumpe domnule, mă gândeam să vă ofer economiile mele de peste an pentru câinele dumneavoastră; dar, până ce soţia dumneavoastră vi-l va cere, deşi nu-l iubeşte, vindeţi-mi-l mie pentru douăzeci de franci; poftim banii.

— Nu, drăguţă, îmi răspunse, păstrează-ţi bine banii. Ferit-a sfântul să iau eu bani săracilor! Câinele e al tău. Dacă nevastă-mea va face scandal, du-te cu Dumnezeu.

Ce scenă i-a făcut nevastă-sa! Doamne, ai fi zis că i-a luat casa foc! Da' nu veţi ghici niciodată ce-a fost în stare să născocească! Văzând că pe mine mă iubeşte câinele şi că

nu-l va putea avea niciodată, l-a otrăvit. Sărmanul meu căţeluş a pierit în braţele mele. L-am plâns ca pe copilul meu şi i-am săpat o groapă sub un brad. Nici nu ştiţi ce-am îngropat acolo! Mi-am spus, aşezându-mă la mormântul lui, că voi rămâne în veci singură pe pământ, că nu voi izbuti nimic, că voi deveni din nou ce-am fost, fără nimeni pe lume şi că nu voi găsi prietenie în nici o privire. Am rămas aşa acolo toată noaptea, sub cerul liber, rugându-l pe Dumnezeu să se îndure de mine. Când m-am întors pe drum, am întâlnit un biet copil de zece ani care nu avea mâini.

— Bunul Dumnezeu mi-a ascultat ruga, mi-am zis. Niciodată nu mă rugasem ca în noaptea acea.

— Voi purta de grijă micuţului, vom cerşi împreună şi îi voi fi mamă; unde-s doi, toate izbutesc mai uşor.

— Poate că voi avea mai mult curaj pentru el decât pentru mine!

La început, micuţul părea mulţumit – ar fi fost de neînţeles să nu fie – îi făceam toate pe plac, îi dădeam tot ce aveam mai bun, în sfârşit, eram roaba lui, ma tiraniza; cu toate astea, îmi ziceam că tot e mai bine decât singură. Aş! De îndată ce micul beţiv a aflat că aveam douăzeci de franci ascunşi în corsaj, l-a descusut şi mi-a furat piesa mea de aur, preţul bietului meu căţeluş! Cu banii aceia voiam să-i plătesc nişte liturghii. Un copil fără mâini! Te înfiori când te gândeşti. Furtul ăsta m-a dezgustat de viaţă. Va să zică, tot ce mi-era drag, pierea în mâinile mele! Într-o zi, văd apropiindu-se o splendidă caleaşcă franţuzească, ce urca dealul spre Echelles. În ea, o domnişoară frumoasă ca sfânta fecioara şi un tânăr care-i semăna.

— Ce fată drăguţă! Îi spunea tânărul, aruncându-mi o monedă de argint.

— Numai dumneavoastră, domnule Benassis, vă puteţi da seama cât de fericită m-a făcut complimentul ăsta, singurul pe care l-am auzit în viaţa mea; dar domnul acela făcea mai bine dacă nu-mi zvârlea banii. Îndată, îmboldită de nu ştiu

ce anume care mi-a zăpăcit mintea, am luat-o la goană pe nişte scurtături de-am ajuns la stâncile de la Echelies cu mult înaintea caleştii care urca domol. Am avut prilejul să-l văd din nou pe tânărul din caleaşcă; era şi el mirat că mă întâlneşte din nou, iar eu eram atât de bucuroasă încât inima îmi bătea să-mi spargă pieptul; un fel de instinct mă atrăgea spre dânsul. După ce m-a recunoscut, am luat-o iar la goană, bănuind că domnişoara şi cu el se vor opri pentru a admira cascada de la Couz; când s-au coborât devale, m-au găsit încă o dată sub nucii de pe drum: atunci au intrat în vorbă cu mine, părând a-mi arăta interes. De când sunt pe lume nu auzisem glasuri mai dulci decât ale chipeşului tânăr şi al soră-si, căci erau cu siguranţă trate şi soră; vreme de un an m-am tot gândit la ei, am tot tras nădejde că se vor întoarce. Aş fi dăruit cuiva doi ani din viaţa mea numai ca să-l mai văd pe acel călător care mi se păruse atât de blând! Iată care-au fost – până în ziua când l-am cunoscut pe domnul Benassis – cele mai mari evenimente în viaţa mea; căci atunci când stăpâna m-a dat afară pentru că mă îmbrăcasem cu scârba ei de rochie de bal, mi s-a făcut milă de ea şi am iertat-o; şi, pe onoarea mea de fată cinstită, dacă-mi îngăduiţi să vă vorbesc deschis, mă socoteam mult mai bună decât dânsa, deşi ea era contesă.

— Vezi, spuse Genestas după o clipă de tăcere, vezi că Dumnezeu totuşi te iubeşte; aici eşti ca un peştişor iu apa.

La vorbele astea, Gropăriţa se uită la Benassis cu o privire plină de recunoştinţă.

— Aş vrea să fiu bogat! Spuse ofiţerul.

Exclamaţia fu urmată de o tăcere adâncă.

— Mi-aţi rămas dator o poveste, spuse în cele din urmă Gropăriţa alintându-se.

— Am să-ţi spun, răspunse Genestas.

— În ajunul bătăliei de la Friediand, continuă el după o pauză, fusesem trimis în misiune la cartierul generalului Davout, de unde mă întorceam la bivuacul meu când, la

cotul unui drum, mă pomenesc drept în faţa împăratului. Napoleon mă priveşte:

— Tu eşti căpitanul Genestas? Mă întrebă.

— Da, sire.

— Ai luptat în Egipt?

— Da, sire.

— N-o lua pe drumul ăsta, îmi spuse, ia-o la stânga, vei ajunge mai de-a dreptul la divizia ta.

Nu vă puteţi închipui cu ce glas blând mi-a spus împăratul aceste cuvinte, el, care avea atâtea alte griji, căci străbătea ţara toată în recunoaşterea câmpului de luptă. V-am povestit întâmplarea asta ca să vă arăt ce memorie avea şi ca să ştiţi că eu eram dintre aceia pe care-i cunoştea. În 1815 am depus jurământul. Fără greşeala aceea, poate că astăzi aş fi colonel; dar niciodată n-am avut intenţia să-i trădez pe Burboni; pe-atunci nu mă gândeam decât să apăr Franţa. Eram comandant de escadron într-o unitate de grenadieri ai gărzii imperiale şi, cu toate că rana mă mai durea, am scos şi eu sabia din teacă în bătălia de la Waterloo. Când totul s-a sfârşit, l-am însoţit pe Napoleon la Paris; apoi, când a ajuns la Rochefort, l-am urmat în ciuda ordinului său; mă simţeam fericit să-l veghez ca să nu i se întâmple vreo nenorocire pe drum. De aceea, într-o zi, când venise să se plimbe pe malul mării, m-a văzut făcând de gardă la vece paşi de el.

— Ei, Genestas, mi-a spus apropiindu-se de mine, va să zică n-am murit?

— Vorba asta mi-a săgetat inima. Dacă l-aţi fi auzit, v-aţi fi cutremurat, ca mine, din creştet până-n tălpi. Mi-a arătat spre criminalul vas englezesc care bloca portul şi mi-a spus:

— Când îl văd, regret că nu m-am înecat în sângele gărzii mele!

— Da, adăugă Genestas privind spre medic şi spre Gropăriţa, chiar aşa a spus.

— Mareşalii care v-au împiedicat să şarjaji înşivă, i-am spus, şi care v-au aşezat în hodoroaga aceea de trăsură, nu

vă erau prieteni.

— Vino cu mine! Îmi strigă el cu vioiciune, lupta încă nu s-a sfârşit.

— Sire, bucuros m-aş alătura vouă; dar acum am în braţe un copil fără mamă şi nu sunt liber.

— Şi aşa, Adrien, pe care-l vedeţi aici, m-a împiedicat să ajung la Sfânta-Elena.

— Poftim, îmi spuse împăratul, nu ţi-am dăruit niciodată nimic, tu, nu erai dintre cei care aveau totdeauna o mână plină şi alta întinsă; iată tabachera de care m-am servit în ultima campanie. Rămâi în Franţa, la urma urmelor e nevoie şi aici de ofiţeri viteji. Să nu părăseşti serviciul şi să nu mă dai uitării! Tu eşti ultimul egiptean din armata mea pe care-l văd în picioare.

Şi mi-a dăruit o mică tabacheră.

— Gravează pe ea: „Onoare şi patrie”, mi-a mai spus, asta-i istoria ultimelor noastre două campanii.

Apoi, au apărut şi însoţitorii săi şi am rămas toată dimineaţa cu ei. Împăratul se plimba în sus şi în jos pe coastă, era tot timpul calm, dar uneori îşi încrunta sprâncenele. La amiază, se constată că e imposibil să se îmbarce. Englezii ştiau că se află la Rochefort, încât n-avea de ales decât între a se preda lor sau a străbate din nou Franţa. Uram cu toţii neliniştiţi! Minutele ni se păreau ceasuri. Napoleon se afla între Burboni, care l-ar fi împuşcat, şi englezi, care nu sunt oameni de onoare, căci nu se vor spăla niciodată de ruşinea de care s-au acoperit zvârlind pe-o insulă stâncoasă un inamic care le ceruse ospitalitate. Îngrijoraţi cum eram, nu mai ştiu care dintre oamenii din suita sa îi prezentă pe locotenentul Doret, un marinar care tocmai îi propusese să-l treacă în America. În adevăr, în port se afla un bric al statului şi un bastiment comercial.

Căpitane, îl întrebă împăratul, ce plan ţi-ai făcut?

— Sire, îi răspunse omul, vă veţi îmbarca pe vasul comercial, iar eu pe bric, sub pavilion alb, cu oameni

devotaţi; îl vom aborda pe englez, îl vom incendia, vom sări, veţi trece.

— Plecăm cu voi! Îi strig căpitanului.

Napoleon ne privi pe toţi şi spuse:

— Căpitane Doret, păstrează-te pentru Franţa.

Pentru prima şi ultima oară l-am văzut pe Napoleon emoţionat. Apoi ne făcu un semn cu mâna şi plecă. M-am depărtat după ce l-am văzut abordând vasul englez. Era pierdut, ştia. În port se afla un trădător care, prin semnale, îl avertiza pe inamic de prezenţa împăratului. Napoleon a încercat deci un ultim mijloc, a făcut ceea ce făcea pe câmpul de luptă, a înaintat spre inamic în loc: să-l lase pe el să vină la dânsul. Vorbiţi de dureri; nu exista cuvinte în stare să descrie deznădejdea celor care l-au iubit.

— Unde e tabachera lui? Întrebă Gropăriţa.

— E la Grenoble, într-o cutie, răspunse maiorul.

Mă voi duce s-o văd, dacă-mi daţi voie. Când mă gândesc că aveţi un obiect pe care l-a ţinut în mâinile lui. Avea mâini frumoase?

— Foarte frumoase.

— E adevărat că a murit? Spuneţi-mi adevărul adevărat.

— Da, sigur, a murit, copilă dragă.

— Eram atât de mică în 1815, încât nu i-am putut vedea decât pălăria, şi pentru atâta era cât pe ce să fiu strivită la Grenoble.

— Delicioasă e cafeaua cu frişcă, spuse Genestas.

— Ei, Adrien, ce spui, o să-ţi placă regiunea? Vei mai veni s-o vizitezi pe domnişoara?

Copilul nu răspunse, se vedea cât de colo că se teme s-o privească pe Gropăriţa. Benassis îl cerceta mereu pe tânăr, părând a-i citi în suflet.

— Sigur că va veni s-o vadă, spuse Benassis. Dar să ne întoarcem la casele noastre, trebuie să încalec şi să fac un drum destul de lung. În lipsa mea, Jacquotte va avea grijă de toate.

— Veniţi cu noi, spuse maiorul Gropăriţei.

— Bucuros, răspunse ea, trebuia oricum să-i înapoiez nişte lucruri doamnei Jacquotte.

Porniră la drum spre locuinţa medicului – şi Gropăriţa, care, în tovărăşia celorlalţi, se simţea veselă, îi călăuzi pe nişte potecuţe peste locurile cele mai sălbatice din munţi.

— Domnule ofiţer, spuse ea după o clipă de tăcere, dar nu mi-aţi spus nimic despre dumneavoastră, şi aş vrea să-mi povestiţi o întâmplare din război. Mi-a plăcut mult ceea ce ne-aţi spus despre Napoleon, dar m-a şi întristat. Fiţi amabil.

— Are dreptate, spuse cu blândeţe Benassis, ar trebui să ne povesteşti vreo întâmplare interesantă, cât mergem pe jos. Hai, spune-ne o istorie vrednică de auzit, cum ar fi aceea cu grinda, la Berezina.

— Am prea puţine amintiri, spuse Genestas. Există oameni cărora li se întâmplă tot felul de păţanii; eu, însă, n-am izbutit niciodată să devin eroul vreunei istorii. Hai, să vă spun totuşi singura întâmplare cu haz pe care-am trăit-o. În 1805 nu eram decât sublocotenent; eram încadrat în Marea Armată şi mă aflam la Austerlitz. Înainte de a cuceri Ulmul, a trebuit să dau câteva lupte în care cavaleria a făcut minuni. Pe-atunci eram sub comanda lui Murat, care nu ştia de glumă. După una dintre primele lupte ale campaniei, am ocupat o regiune cu mai multe moşii frumoase. Seara, regimentul a cantonat în parcul unui castel arătos locuit de o femeie tânără şi distinsă, o contesă; fireşte, poposesc acolo şi dau fuga ca să împiedic orice jaf. Intru în salon chiar în clipa când subofiţerul meu o ameninţa pe contesă luând-o la ochi cu arma şi pretinzându-i brutal ceea ce femeia, bineînţeles, nu-i putea acorda, fiindcă era din cale-afară de urât! Cu o lovitură de spadă îi dau în lături carabina şi glontele nimereşte într-o oglindă; apoi îl pocnesc pe subofiţer cu latul spadei şi-l culc la pământ. La ţipetele contesei şi la auzul împuşcăturii, toată lumea dă buzna în salon şi mă ameninţă.

— Staţi, strigă contesa în limba germană către cei care voiau să-mi facă de petrecanie, ofiţerul acesta mi-a salvat viaţa!

Toţi se retrag. Doamna mi-a dăruit batista ei, o batistă frumoasă, brodată, pe care-o mai am şi mi-a spus că voi fi oricând binevenit la moşia ei şi că, dacă voi avea vreo supărare, de orice fel ar fi, voi găsi în ea o soră şi o prietenă credincioasă; în sfârşit, câte şi mai câte. Femeia era frumoasă ca o mireasă, graţioasă ca o pisicuţă. Am cinat împreună. A doua zi, eram îndrăgostit nebuneşte; dar în aceeaşi zi trebuia să ocup poziţie la Gunzburg mi se pare, şi-am plecat luând cu mine şi batista.

Începe lupta; eu îmi spuneam:

— Care-o fi pentru mine? Doamne, dintre toate gloanţele care zboară, care-o fi pentru mine?

Dar nu doream să fiu lovit în coapsă, căci nu m-aş mai fi putut duce la castel. Nu făceam pe delicatul, doream o rană bună la braţ, ca prinţesa să mă poată pansa şi răsfăţa. Ca un scos din minţi mă aruncam împotriva inamicului. N-am avut noroc, am scăpat teafăr, neatins. Adio contesa. A trebuit să-mi continui marşul Asta-i tot.

Într-acestea, ajunseseră la Benassis care încalecă îndată şi dispăru. Până să se întoarcă, bucătăreasa, căreia Genestas i-l prezentase pe fiu-său, îl luase în primire pe Adrien şi-l instalase în vestita odaie a domnului Gravier. Fu foarte mirată când stăpânul ei îi ceru să aducă în camera tânărului un simplu pat de campanie; şi aceasta pe un ton atât de poruncitor încât Jacquotte nu îndrăzni să facă nici cea mai mică observaţie. După cină, maiorul luă drumul spre Grenoble, fericit de asigurările lui Benassis că băiatul se va însănătoşi.

În primele zile ale lui decembrie, opt luni după ce încredinţase medicului copilul său, Genestas fu avansat locotenent-colonel într-un regiment cu garnizoana la Poitiers. Tocmai se pregătea să-l anunţe pe Benassis că va

părăsi oraşul când primi de la acesta o scrisoare prin care prietenul său îl vestea că Adrien se însănătoşise deplin.

„Copilul – îi scria acesta – a crescut înalt şi voinic, se simte minunat. De când nu l-ai văzut, a învăţat atâtea de la Butifer încât trage cu puşca la fel de bine ca şi contrabandistul însuşi; de altfel, e zvelt şi sprinten, ţine la drum, călăreşte bine. E de nerecunoscut. Băiatul de şaisprezece ani, care nu de mult arăta ca de doisprezece, pare acum a avea douăzeci. Are privirea îndrăzneaţă, mândră. E un bărbat – şi un bărbat la al cărui viitor trebuie să te gândeşti.”

— Negreşit, chiar mâine o să trec pe la Benassis şi-o să-i cer părerea despre profesiunea cea mai potrivită pentru acel camarad, îşi spuse Genestas în timp ce se ducea la agapa de rămas-bun pe care ofiţerii o dădeau în cinstea lui, căci nu avea să mai rămână la Grenoble decât câteva zile.

Când locotenent-colonelul se întoarse, servitorul său îi înmână o scrisoare adusă de un curier care îl aşteptase multă vreme pentru răspuns. Deşi năucit de mulţimea toasturilor pe care ofiţerii le rostiseră în cinstea lui, Genestas recunoscu scrisul fiu-său şi-şi zise că, probabil, avea să-l roage să-i împlinească vreo dorinţă tinerească; lăsă scrisoarea pe masă, şi nu o citi decât a doua zi, după ce aburii şampaniei se risipiseră: „Iubitul meu tată.

— A! Băieţaş, îşi spuse, te pricepi tu să te dai bine pe lângă mine, când vrei să oblii ceva!

Apoi continuă să citească: „Bunul domn Benassis a murit.”

Genestas scăpă din mână scrisoarea şi abia într-un târziu continuă să citească: „Nenorocirea a îndoliat toată regiunea şi ne-a surprins cu-atât mai mult cu cât, în ajun, domnul Benassis era deplin sănătos şi fără nici un semn de boală. Alaltăieri, parcă şi-ar fi presimţit sfârşitul, a trecut în vizită pe la toţi pacienţii, chiar pe la cei care locuiau cel mai departe; intrase în vorbă cu toţi oamenii pe care-i întâlnise în drum, spunându-le:

— Rămâneţi cu bine, prieteni.

Apoi s-a întors, ca de obicei, că să cineze cu mine pe la ora cinci. Jacquotte spunea că era cam roşu şi vânăt la faţă; cum se lăsase ger, ea nu i-a pregătit baia de picioare la care obişnuia să-l silească atunci când vedea că i se urcă sângele la cap. Încât, de două zile încoace, biata fată se vaită, cu ochii în lacrimi:

— Dacă-i făceam baia de picioare, scăpa cu viaţă!

Domnului Benassis îi era foame, a mâncat bine, şi a fost mai vesel ca oricând. Am râs amândoi, cu poftă, deşi nu l-am văzut niciodată râzând. După cină, pe la ceasurile şapte, un om din Saint-Laurent-du Pont a venit să-l caute pentru un caz urgent. Mi-a spus:

— Trebuie să plec; numai că încă nu mi-am făcut digestia şi nu-mi place să călătoresc în starea asta, mai ales pe timp rece; e pericol de moarte!

Cu toate astea, a plecat la drum. Goguelat, poştaşul, a adus, pe la ora nouă, o scrisoare pentru domnul Benassis. Jacquotte, obosită de spălatul rufelor, s-a dus la culcare, lăsându-i scrisoarea şi rugându-mă să pregătesc ceaiul în odaia noastră, la focul domnului Benassis, căci eu dorm încă alături de el, în pătuţul meu de chingi. Am stins focul în salon şi m-am urcat sus, să-mi aştept prietenul. Înainte de a pune scrisoarea pe şemineu, m-am uitat, de curiozitate, la timbrul şi la scrisul de pe ea. Scrisoarea fusese expediată din Paris şi adresa părea a fi fost scrisă de o mână de femeie. Îţi spun toate astea din pricina urmărilor pe care scrisoarea a avut-o asupra evenimentelor. Pe la ceasul zece, aud tropot de cal şi pe domnul Benassis care spunea lui Nicole:

— Crapă pietrele de ger şi nu mă simt bine.

— Doriţi s-o trezesc din somn pe Jacquotte? Îl întrebă Nicole.

— Nu, nu.

Şi s-a urcat la etaj.

— V-am pregătit ceaiul, îi spun.

— Mulţumesc, Adrien, îmi răspunse, zâmbitor cum îl îl ştii.

A fost ultimul lui zâmbet. Numai ce-l văd că-şi scoate cravata, care parcă-l sufoca.

— Ce cald e aici! Spuse.

Apoi s-a trântit într-un jilţ.

— Aţi primit o scrisoare, îi spun, iat-o.

Ia scrisoarea, priveşte scrisul şi strigă:

— A! Dumnezeule, te pomeneşti că-i liberă!

Apoi şi-a lăsat capul pe spate şi mâinile au început a-i tremura; în sfârşit, aşează o luminare pe masă şi dezlipi scrisoarea. Tonul exclamaţiilor sale era atât de înspăimântător încât m-am uitat la el în timp ce citea – şi l-am văzut roşind şi plângând. Apoi, pe neaşteptate, cade cu capul înainte, îl ridic şi văd că avea faţa vânătă.

— Mor, bolborosi el, făcând un efort îngrozitor să se ridice. Să mi se ia sânge, să mi se ia sânge! Strigă apucându-mă de mână. Adrien, aruncă în foc scrisoarea asta!

Şi-mi întinse scrisoarea pe care am zvârlit-o în vatră. Li chem pe Jacquotte şi pe Nicole; dar numai Nicole mă înţelege; el se urcă şi mă ajută să-l culc pe domnul Benassis în pătuţul meu de chingi. Nu mai auzea, bunul nostru prieten! În clipa aceea, a deschis ochii, mari, dar n-a mai văzut nimic. Nicole, care plecase călare după domnul Bordier, chirurgul, a dat sfoară în târg. Atunci, într-o clipă, tot târgul a fost în picioare. Domnul Janvier, domnul Dufau, toţi cei pe care îi cunoşti au venit primii. Domnul Benassis trăgea să moară, nu mai avea vlagă. Domnul Bordier i-a ars tălpile picioarelor, dar nu a obţinut nici un semn de viaţă. Îl lovise un acces de gută şi, în acelaşi timp, o hemoragie cerebrală. Îţi dau toate aceste amănunte pentru că ştiu, scumpe tată, cât de mult îl iubeai pe domnul Benassis. Cât despre mine, sunt foarte trist şi abătut. Pot să-ţi spun că, în afară de tine, nu există om pe care să-l fi iubit mai mult. Stând serile de vorbă cu bunul domn Benassis, învăţam mai multe decât din toate lecţiile de la colegiu. Când, a doua zi, dimineaţa, în târg s-a aflat că a murit, a fost un spectacol de nedescris. Curtea, grădina erau pline de lume. Să fi auzit

plânsete, bocete! În sfârşit, toată lumea lăsase lucrul, fiecare povestea ce auzise de la domnul Benassis când vorbise cu el pentru ultima oară; unul spunea cât bine îi făcuse medicul; mulţimea creştea cu fiecare ceas şi fiecare ţinea să-l vadă. Vestea cea tristă s-a lăţit îndată, locuitorii cantonului şi chiar cei din regiune au avut, cu toţii, acelaşi gând: bărbaţi şi femei, fete şi băieţi au venit la târg pe o rază de zece leghe. Când s-a pornit convoiul, sicriul a fost purtat în biserică de cei mai bătrâni patru locuitori din comună, dar cu multă anevoinţa, pentru că între casa domnului Benassis şi biserică se adunaseră aproape cinci mii de persoane, care, cele mai multe, îngenunchează ca înaintea unei procesiuni. În biserică n-au putut încăpea cu toţii. Când a început slujba, s-a făcut, în ciuda plânsetelor, o linişte atât de adâncă încât se auzeau, tocmai din capătul uliţei mari, clopotele şi cântările. Dar când a trebuit să se transporte sicriul de la biserică la cimitirul cel nou, pe care domnul Benassis l-a făcut pentru târg – neştiind, bietul om, că acela care se va înmormânta acolo primul va fi chiar dânsul – toată mulţimea a izbucnit într-un bocet. Domnul Janvier spunea rugăciunile plângând, şi toţi care se aflau acolo aveau lacrimi în ochi. În sfârşit, a fost doborât în mormânt. Seara, mulţimea se împrăştiase şi fiecare plecase la casa lui, ducând doliul şi jalea în toată regiunea. A doua zi de dimineaţă, Gondrin, Goguelat, Butifer, paznicul şi alte câteva persoane s-au pus pe lucru pentru a ridica, pe mormântul unde zace domnul Benassis, un fel de piramidă de pământ, înaltă de douăzeci de picioare, acoperită cu iarbă şi la care lucrează toată lumea. Cam acestea sunt, scumpe tată, întâmplările care s-au petrecut la noi în ultimele trei zile. Testamentul domnului Benassis a fost găsit, deschis, în sertarul mesei sale, de către domnul Dufau. Destinaţia pe care bunul nostru prieten a dat-o averii sale a mărit şi mai mult, dacă era posibil, dragostea care i se purta şi regretul pentru moartea lui. Acum, scumpe tată, aştept să-mi trimiţi, prin Butifer care-ţi aduce

rândurile astea, un răspuns în care să-mi dictezi ce am de făcut. Vei veni să mă cauţi sau trebuie să vin eu la tine, la Grenoble? Spune-mi ce doreşti să fac şi fii. Încredinţat de deplina mea supunere.

La revedere, tată, mii de sărutări de la fiul tău iubitor Adrien Genestas.”

— Haide, trebuie să pornim! Strigă ostaşul.

Ordonă să se pună şaua pe cal şi porni la drum într-o dimineaţă de decembrie cu cerul acoperit de un văl cenuşiu, cu un vânt prea slab pentru a goni ceţurile printre care copacii desfrunziţi şi casele ude nu mai aveau înfăţişarea lor obişnuită. Tăcerea era întunecată – căci există şi tăceri strălucitoare. Când vremea e frumoasă, şi cel mai mic zgomot e vesel; dar când vremea e sumbră, natura nu e tăcută, ci mută. Ceaţa, aninându-se de copaci, se condensa în picături care cădeau încet peste frunze, ca nişte lacrimi. Orice zgomot murea în atmosferă. Colonelul Genestas, cu inima strânsă din pricina gândului morţii şi al adâncilor păreri de rău, privea cu simpatie natura atât de tristă. Fără voie, compara cerul luminos de primăvară şi valea care i se înfăţişase atât de veselă în timpul primei sale călătorii cu priveliştile melancolice ale cerului vânăt ca plumbul, ale munţilor despuiaţi de podoaba lor verde şi care încă nu îmbrăcaseră hlamida albă a zăpezii, ale cărui efecte nu sunt lipsite de graţie. Pământul gol e un spectacol dureros pentru omul care se apropie de un mormânt; pentru el, mormântul acela pare a fi pretutindeni. Brazii negri, care din loc în loc împodobeau crestele, adăogau imagini îndoliate acelora care întristaseră inima ofiţerului; de aceea, ori de câte ori cuprindea cu privirea toată întinderea văii, nu se putea opri a gândi la nenorocirea care se abătuse peste canton şi la golul pe care-l lăsa dispariţia unui om. Curând, Genestas ajunse în locul unde, în timpul primei sale călătorii, băuse o cană de lapte. Văzând fumul colibei unde creşteau copiii de la azil, se gândi mai stăruitor la duhul binefăcător al lui Benassis şi voi să intre pentru a-i

da sărmanei femei o pomană de sufletul răposatului. După ce-şi legă calul de un copac, deschise uşa fără a mai bate.

— Bună ziua, mătuşica, spuse el bătrânei, pe care o găsi la gura sobei, înconjurată de copiii ei care stăteau pe vine; îţi mai aduci aminte de mine?

— O! Da cum nu, sigur, domnule. Aţi trecut pe la noi Într-o primăvară şi mi-aţi dat doi scuzi.

— Ţine, mătuşică, pentru dumneata şi pentru copii.

— Mulţumesc, domnule, mulţumesc. Dumnezeu să vă ajute!

— Nu-mi mulţumi, banii ăştia vin de la bietul moş Benassis.

Bătrâna îşi înaltă capul şi se uită la Genestas.

— A! Domnule, cu toate că şi-a cheltuit toată averea pentru regiunea noastră şi că suntem cu toţii moştenitorii lui, am pierdut cea mai mare avuţie, că fără el nu ştiu cum vom mai trăi.

— Adio, mătuşică; roagă-te pentru dânsul! Spuse Genestas lovind uşor pe copii cu cravaşa.

Apoi, însoţit de tot poşidicul şi de bătrâna, încălecă din nou şi plecă. Coborând devale, apucă pe poteca cea largă care ducea spre casa Gropăriţei. Ajunse pe înălţimea de unde se putea zări casa, dar cu mare nelinişte observă că uşile şi obloanele erau închise; atunci se întoarse pe drumul cel mare, mărginit de plopi, acum desfrunziţi. Chiar la cotitură, îl zări pe bătrânul plugar, îmbrăcat aproape ca de sărbătoare şi care mergea încet, singur şi fără unelte.

— Bună ziua, moş Moreau.

— A! Bună ziua domnule. Vă recunosc, adăugă unchiaşul după o clipă de tăcere. Sunteţi un prieten al răposatului nostru domn primar! Vai! Domnule, nu făcea mai bine Dumnezeu dacă, în locul lui, mă chema la dânsul pe mine, un sărman bolnav de sciatică? Eu nu sunt bun de nimic pe lumea asta, pe când dânsul era bucuria tuturor.

— Nu ştii cumva de ce nu e nimeni acasă la Gropăriţa?

Bătrânul ridică privirea spre cer.

— Cât e ceasul, domnule? Că nu se vede soarele, spuse.

— E ora zece.

— O, atunci e la liturghie sau la cimitir. Se duce în toate zilele; a moştenit o rentă pe viaţă de cinci sute de livre şi casa cât va trăi; dar, de când a murit el, e ca nebună.

— Unde te duci, moşule?

— La înmormântarea micului Jacques, nepotu-meu. Era bolnăvicios şi-a murit ieri dimineaţă. Mi se pare că bunul domn Benassis îi purta de grijă. Câţi tineri mor! Adăugă Moreau cu un aer jumătate trist, jumătate glumeţ.

La intrarea în târg, Genestas îşi opri calul zărindu-i pe Gondrin şi Goguelat, amândoi înarmaţi cu lopeţi şi cazmale.

— Camarazi, le strigă, am avut durerea de a-l pierde!

— Ştim, ştim, domnule ofiţer! Răspunse Goguelat morocănos; am aflat, chiar acum am semănat iarbă pe mormântul lui.

— N-ar fi o viaţă frumoasă de povestit? Întrebă Genestas.

— Da, continuă Goguelat; afară de bătălii, el era Napoleon al văii noastre.

Ajungând la casa parohială, Genestas îi zări în poartă pe Butifer şi pe Adrien stând de vorbă cu domnul Janvier, care, fără îndoială, se întorcea de la liturghie. Văzându-l pe ofiţer gata să descalece, Butifer se repezi să-i ţină calul de căpăstru, iar Adrien sări de gâtul tătâne-său, care fu emoţionat de gestul acesta; dar ostaşul îşi ascunse simţămintele şi-i spuse:

— Iată-te reparat, Adrien! Pentru Dumnezeu, datorită sărmanului nostru prieten, te-ai făcut aproape bărbat! N-o să-l uit nici pe meşterul Butifer, dascălul tău.

— A! Domnule colonel, spuse Butifer, luaţi-mă în regimentul dumneavoastră! De când a murit domnul primar, mi-e teamă de mine. Nu mă povăţuia el să mă fac soldat? Ei, acum vreau să-i îndeplinesc dorinţa. V-a spus cine sunt, poate că veţi fi îngăduitor cu mine.

— S-a făcut, dragul meu, spuse Genestas bătând palma cu el. Fii pe pace, îţi voi face rost de un serviciu bun.

— Dar dumneavoastră, domnule preot?

— Domnule colonel, sunt la fel de îndurerat ca toată populaţia cantonului, numai că îmi dau seama mai bine decât alţii cât de ireparabilă este pierderea pe care am suferit-o. Omul acela era un înger! Din fericire, a murit fără dureri. Dumnezeu a desfăcut cu mână milostivă legăturile unei vieţi care-a fost o neîncetată binefacere pentru noi.

— Dacă nu sunt indiscret, pot să vă rog să mă însoţiţi până la cimitir? Aş dori să-i spun un fel de rămas-bun.

Butifer şi Adrien îi urmară pe Genestas şi pe preot, care mergeau vorbind la câţiva paşi mai înainte, Când locotenent-colonelul ieşi din orăşel, îndreptându-se spre micul lac, zări pe coasta muntelui un loc mare, stâncos, înconjurat de ziduri.

— Iată cimitirul, îi spuse preotul. Cu trei luni înainte de a fi adus aici, el, cel dintâi, a fost nemulţumit de inconvenientele care rezultă de pe urma vecinătăţii cimitirelor şi a bisericilor; şi, pentru a respecta legea care cere mutarea lor la oarecare distanţă de locuinţe, a donat el însuşi acest teren comunei. Astăzi vom înmormânta un sărman copil: inaugurăm astfel cimitirul prin îngropăciunea nevinovăţiei şi a virtuţii. Să fie moartea o răsplată? Vrea Dumnezeu să ne dea o lecţie chemând la el două fiinţe desăvârşite? Ne ducem oare spre el numai când suntem greu încercaţi: fie la o vârstă fragedă, de suferinţă fizică, fie la o vârstă mai înaintată, de suferinţa morală? A! Iată monumentul rustic pe care i l-am înălţat.

Genestas zări o piramidă de pământ, înaltă de vreo douăzeci de picioare, încă goală, dar ale cărei margini începuseră a se acoperi cu iarbă sub mâinile pricepute ale câtorva locuitori. Gropăriţa izbucnise în lacrimi, cu capul în mâini, aşezată pe pietrele în care se fixase o imensă cruce de brad necojit. Ofiţerul citi următoarele cuvinte săpate în lemn cu litere mari:

D. O. M.42

AICI ODIHNEŞTE BUNUL DOMN BENASSIS PĂRINTELE NOSTRU AL TUTUROR.

RUGAŢI-VĂ PENTRU EL!

— Dumneavoastră, domnule, întrebă Genestas, aţi?

— Nu, răspunse preotul; noi am adus cuvântul care s-a repetat din creierii munţilor şi până la Grenoble.

După ce o clipă rămase tăcut, şi se apropie de Gropăriţa, care nu-l auzi, Genestas spuse preotului:

— De îndată ce mă voi pensiona, voi veni să-mi trăiesc ultimele zile printre dumneavoastră.

Octombrie 1832 – iulie 1833

SFÂRŞIT

1 Scrisoarea din 23 sept. 1832 către mama sa, în Correspondance, Paris, Garnier, 1962, tome II, p.132.

2 Scrisoarea din 2 sept. 1833, ibidem, p.355.

3 Albert Béguin, Balzac visionnaire, Geneve, Skira, 1946, p. 148.

4 Scrisoarea din 23 sept. 1832 către Zulma Carraud, în H. De Balzac, Correspondance, Paris, Garnier, 1962, tome II, p. 129.

5 Scrisoarea din 5 oct. 1833 către Zulma Carraud, ibidem, p.382.

6 Funérailles de Balzac, în Avant l'exil, Paris, Librairie de l'Edition Nationale, 1894, p.507.

7 Vestită mănăstire întemeiată în secolul XI, într-o vale a Alpilor francezi, nu departe de masivul cu acelaşi nume.

8 Mare vasal al regelui.

9 Adept al lui Piron, filosof sceptic din antichitate.

10 Prozator francez, autor de romane facile.

11 Regiune agricolă cuprinsă între Sena şi Marna.

12 Fără ghimpi (lat.).

13 Veche provincie franceză.

14 Pe vremea aceea medicii purtau uniformă.

15 Pentru încălzirea patului.
16 E vorba de unul dintre acei preoţi care, în timpul Revoluţiei franceze (1790), jurase pe constituţia civilă şi revoluţionară a clerului.
17 Era pe vremea când unele slujbe la stat se cumpărau cu bani.
18 Girandolă – sfeşnic cu mai multe braţe.
19 Regiune vestită pentru bogăţia podgoriilor ei.
20 E vorba de regimul revoluţionar burghez care a domnit în Franţa în anii 1793-1794.
21 Membri ai unor secte religioase.
22 Epoleţi de lână purtau numai gradele inferioare.
23 Locuitorii din această provincie a Franţei au reputaţia de oameni descurcăreţi.
24 Veteran al campaniei din Egipt.
25 Napoleon.
26 Denumire dată armatei lui Napoleon în timpul campaniei împotriva Rusiei.
27 În germană: Piei din ochii mei sau te omor!
28 Mică regiune la est de Paris.
29 Reşedinţa regilor Franţei, la Paris
30 Cântec burlesc din secolul al XVIII-lea, foarte popular în Franţa.
31 Binecuvântează, rugăciune latină care se rosteşte înainte de a începe masa.
32 Corect: necromant – persoană care se ocupă cu invocarea morţilor, pentru a afla viitorul.
33 Crucea de război.
34 Adică a drapelelor.
35 Membri ai unei congregaţii de preoţi mireni, care conduc numeroase şcoli.
36 Care stabilise relaţiile dintre Biserică şi Stat (1801).
37 Nume dat şcolii filosofice a stoicilor greci, al cărei întemeietor, Zenon din Citium (sec. IV î.e.n.), îşi ţinea lecţiile sub unul dintre porticele Atenei.
38 Fondatorul mănăstirii Grande-Chartreuse.

39 Fugi, ascunde-te, taci.
40 În franceză renard înseamnă vulpe.
41 Provizor – director de studii al unui liceu.
42 Prescurtarea cuvintelor latineşti Deo optimo maximo (Dumnezeului celui mare şi prea milostiv).